

სამაგალითო ადამიანი

ჩ.ჩ.ტ.

სტაფანე კონსტანტინეს ძე ზუგალაშვილი

თბილისი

ელექტრონის საბეჭდავი გრ. ნ. დიასმიძისა, სსსხლის ქ.

1904.

1. 20

სამაგალითო ადამიანი

სტაფანე კონსტანტინეს ქა

ზ უ ბ ა ლ ა უ ვ ი ლ ი

აღწერილი და მეორედ დაბეჭდილი

ზ. ჭიჭინაძის მიერ.

თბილისი

ელექტრონის საბეჭდავი გრ. ნ. დიასმიძისა, სსსხლის ქ.

1904.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 28 апрѣля 1904 г.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი.

„ვინც თვის მამულზე მარად ფიქრობდა
და სამშობლოსთვის უძგერდა გული,
მისი სახელი უკუნისამდე
იყოს მაღალი და კურთხეული“.

აკაკი.

I.

ქართულად ნათქვამია: „დედ-მამას რამ კარგი შვილი გა-
შეზარდოს, ის დედ-მამა უბედური აღარ იქნება“. არის კიდევ,
რომ—„ისა სჯობს მამულისათვის, რამ შვილი სჯობდეს მამას“. და ბევრიც სხვა ასეთ ძვირფას თვალ-მარგალიტ ბრძნული თქმულებანია ქართველ ერში მოფენილი და გავრცელებული. იგი ღრმად არის ამ ერის გულში ჩანერგილი და ჩაქსოვილი. ეს საშვილისშვილო წმინდა მცნება ქართველებში ბრძენ კაც-თაგან ძველადგანვე გამოითქვა და აღორძინდა. მას ემორჩილებოდნენ უაღრესად და მიტომაც გახლდათ, რომ ჩვენს ძველს დროს, ანუ წარსულში, ყოველი შვილი იმას სცდილობდა, რომ იგი მამაზედ უკეთესი გამოსულიყო. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ თქვენი მტერი, თუ ჩვენი სამშობლო ქვეყანა რა დღეში ჩავარდებოდა. ვგონებთ ამის უტყუარი მოწამეა მთელი ჩვენი ძველი და ახალი მწერლობა. ასე იყო ძველად ჩვენში და მიტომაც გახლდათ, რომ ამ ძველ შთამომავლობას ჩვენი მგოსნებიც აქებდნენ:

„გმირნო, მამულის მადიდნო,
თქვენა ხართ ჩვენი დიდება!

თქვენთა სახელთა ამაყად
წარმოსთქვამს შთამომავლობა!“.

თუმცა ეს ასე გახლდათ, თუმცა ჩვენის ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიური მხარეები ასეთ მიდრეკილების ძალას ვვატანდა, მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენს გვერდით, ჩვენს ახლოს იყვნენ ისეთი პირნიც, რომელნიც ამ საშვილისშვილოდ იად მცნებას მკაცრად ეწინააღმდეგებოდნენ და მით არღვევდნენ იმ წმინდა სავალდებულო გარდმოცემას, რაც კი ჩვენ, ქართველთ, ბრძენ მამათაგან საღმრთო ვალად გადმოგვცემია, რა გაეწყობა, ესეც ერთი დარგია ჩვენის გაუმცნებლის, უხორვრებისა. განა ტყუილად უთქვამთ იმავე ძველ ბრძენ კაცთ, რომ „გვარში ერთი უნდღი არ დაიფუკა“, ანუ „ერთის ხილამ ბარც გამოფა და ხინაბიცა“. ასეთ გვამთა შესახებ და დასახსნიათებლათ ბევრი კიდევ სხვა ბრძნული თქმულებანია ქართველებში დაშთენილი. ცხადი საქმეა, რომ სადაც კეთილი იყო, იქ არც ბოროტი დაიღვეოდა. ნათქვამია ბრძენთაგან: „რამელ ბაღშიაღ ვარდო მოღის, იქ ეკაღიც ჩნდებო“. რუსთველის ბრძანებისა არ იყოს და ვარდო უეკლოდ არ დარჩებო. რამდენ ალაგას მომხდარა და თქმულა ასე: „აფსუს, აფსუს, რა კაცს რა გვარის შესარცხვენი შვილები გამოუფიღნენ“. ამას გარდა, რამდენ ალაგას მოხდა ასეთი შემთხვევა, რომ მამისაგან აყვავებული ოჯახი შვილს შეუქამია და ისე გაუფლანგავს, რომ შვილების ნასახიც კი არ დაუტოვებია, არ დატოვების გარდა ბევრნაირი შესარცხვენი დალიც დაურტყამს და მით მძლავრად დაუზჩნევია თვისი უხვირო მოქმედების ბეჭელი.

ასე იყო საქმე და მიტომ უნდა ვსთქვათ, რომ ძველად ჩვენ, ბევრს სიკეთესთან, ხშირად უგვანნიც ვიყავით. ეს არავინ იუცხოვოს, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ხომ ძველი ქართველი ბრძენნი კაცნი ისე ადრე არ დასძრავდნენ ბაგეს და არ იტყოდნენ ბრძნულს დარიგებას. მართლაცა და ჩვენ არც სულ წმინდა ანგელოზები გახლდით.

რაკი ერთ დროს დაეცა საქართველო, მერე მის შინაგან

საქმეებიც აირ-დაირია, მთა მთას ებრძოდა, ბარი—ბარსა. მალე უძლურ იქმნენ მეფენი და განდიდნენ თავადნი და აზნაურნი, განდიდებულნი მალე გალაღებას მიეცნენ. ამას მოჰყვა მთელის ტომის უძლურება: ქვეყნის ღალატი, ორპირობა, ოსმალ-სპარსთა მიმჩრობა და ყმების დაყიდვა დიდებულთა ხელობათ გარდაიქმნა.

სამი საუკუნის განმავლობაში სპარსეთში 800 ათასზე მეტი იქმნა გადასახლებული, ამაზე მეტა ოსმალეთში, ორი ამდენი გაათათრდა. ტრაპიზონს, სტამბოლს და სხვაგან ქართველთ შვილების დასაყიდი ბაზარიც არსებობდა*). ყველა ეს ჩვენ აქ მიტომ მოვიყვანეთ, რადგანაც ვსთქვით, რომ ჩვენ წარსულში არც სულ წმინდანები ვიყავით. თუმც ისიც უნდა ითქვას, რომ ყოველს უგვანს და უბედურს დროსა და პირების გვერდით ქართველთ შორის მრავლად მოიპოვებოდნენ სუფთა, თავდადებული მამულის-შვილებიც და სწორეთ ამათი წყალობა იყო, რომ საქართველომ თავის არსებობა XIX საუკუნის დამდეგამდე მოაღწია, უკანასკნელ დროს კი საქრისტიანო ძლიერ სამეფოს დაუკავშირდა. სამწუხაროდ კი ამ დაკავშირებით ქართველმა ვერ ისარგებლა, თითქმის ძილსა და სმა-ჭამას მიეცნენ. ყოველი უბედურება გარს მოიკრიბეს, ყველაფრის უვარგისნი და უმაქნისი შეიქმნენ. ამაში არც რუსებს ედებათ ბრალი და არც სომხებს, თვით ქართველები ბრძანდებიან ყველაფრის მიზეზნი. ამას აქედამაც ვნახავთ.

ასეთ პირთა რიცხვი ძველადგანვე ყოფილა ჩვენში, იგი დღესაც დიდია და ფიქრი არ უნდა, რომ არც მოშავალში მოგვაკლდება. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ ხომ ჩვენი საქმეები ასე არ დაქვეითდებოდა, ქართველი ამ სახით არ დაეცემოდა, ასე არ დაკნინდებოდა, ჩვენს სამშობლოში, ჩვენის მამა პაპისაგან სისხლით მორწყულ ქვეყანაში ხომ ასეთი პამპულები არ გავხდებოდით, არამედ ვიქმნებოდით საქმიანნი და საქმის მკეთებელ-მოტრფიალენი, ჩვენი

*) ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში მ. თამარაშვილისა.

თქვენთა სახელთა ამაყად
წარმოსთქვამს შთამომავლობა!“.

თუმცა ეს ასე გახლდათ, თუმცა ჩვენის ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიური მხარეები ასეთ მიდრეკილების ძალას გვატანდა, მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენს გვერდით, ჩვენს ახლოს იყვნენ ისეთი პირნიც, რომელნიც ამ საშვილისშვილოდ იად მცნებას მკაცრად ეწინააღმდეგებოდნენ და მით არღვევდნენ იმ წმინდა სავალდებულო გარდმოცემას, რაც კი ჩვენ, ქართველთ, ბრძენ მამათაგან საღმრთო ვალად გადმოგვცემია, რა გაეწყობა, ესეც ერთი დარგია ჩვენის გაუმცნებლის, უხორცებისა. განა ტყუილად უთქვამთ იმავე ძველ ბრძენ კაცთ, რომ „გვარში ერთი უნდილი არ დაილევა“, ანუ „ერთის ხიდაშ ბაჩიც გამფა და ნიჩაბიცა“. ასეთ გვამთა შესახებ და დასახასიათებლათ ბევრი კიდევ სხვა ბრძნული თქმულებანია ქართველებში დაშთენილი. ცხადი საქმეა, რომ სადაც კეთილი იყო, იქ არც ბოროტი დაილეოდა. ნათქვამია ბრძენთაგან: „რომელ ბაღშიაც ვარდი მოდის, იქ ეკაღიც ჩნდება“: რუსთველის ბრძანებისა არ იყოს და ვარდა უეკლოდ არ დარჩებაო.

რამდენ ალაგას მომხდარა და თქმულა ასე: „აფსუს, აფსუს, რა კაცს რა გვარის შესარცხვენი შვილები გამოუვიდნენ“. ამას გარდა, რამდენ ალაგას მოხდა ასეთი შემთხვევა, რომ მამისაგან აყვავებული ოჯახი შვილს შეუქამია და ისე გაუფლანგავს, რომ შეძლების ნასახიც კი არ დაუტოვებია, არ დატოვების გარდა ბევრნაირი შესარცხვენი დალიც დაურტყამს და მით მძლავრად დაუმჩნევია თვისი უხეირო მოქმედების ბეჭედი.

ასე იყო საქმე და მიტოვებულა უნდა ვსთქვათ, რომ ძველად ჩვენ, ბევრს სიკეთესთან, ხშირად უგვანნიც ვიყავით. ეს არავინ იუცხოვოს, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ხომ ძველი ქართველი ბრძენნი კაცნი ისე ადრე არ დასძრავდნენ ბაგეს და არ იტყოდნენ ბრძნულს დარიგებას. მართლაცა და ჩვენ არც სულ წმინდა ანგელოზები გახლდით.

რაკი ერთ დროს დაეცა საქართველო, მერე მის შინაგან

საქმეებიც აირ-დაირია, მთა მთას ებრძოდა, ბარი—ბარსა. მალე უძლოურ იქმნენ მეფენი და განდიდნენ თავადნი და აზნაურნი, განდიდებულნი მალე გალალებას მიეცნენ. ამას მოჰყვა მთელის ტომის უძლოურება: ქვეყნის ლალატი, ორპირობა, ოსმალ-სპარსთა მიმჩრობა და ყმების დაყიდვა დიდებულთა ხელობათ გარდაიქმნა.

სამი საუკუნის განმავლობაში სპარსეთში 800 ათასზე მეტი იქმნა გადასახლებული, ამაზე მეტი ოსმალეთში, ორი ამდენი გაათათრდა. ტრაპიზონს, სტამბოლს და სხვაგან ქართველთ შვილების დასაყიდი ბაზარიც არსებობდა*). ყველა ეს ჩვენ აქ მიტომ მოვიყვანეთ, რადგანაც ვსთქვით, რომ ჩვენ წარსულში არც სულ წმინდანები ვიყავით. თუმც ისიც უნდა ითქვას, რომ ყოველს უგვანს და უბედურს დროსა და პირების გვერდით ქართველთ შორის შრავლად მოიპოვებოდნენ სუფთა, თავ-დადებული მამულის-შვილებიც და სწორეთ ამათი წყალობა იყო, რომ საქართველომ თავის არსებობა XIX საუკუნის დამდეგამდე მოაღწია, უკანასკნელ დროს კი საქრისტიანო ძლიერ სამეფოს დაუკავშირდა. სამწუხაროდ კი ამ დაკავშირებით ქართველმა ვერ ისარგებლა, თითქმის ძილსა და სმა-ჰამას მიეცნენ. ყოველი უბედურება გარს მოიკრიბეს, ყველაფრის უვარგისნი და უმაქნისი შეიქმნენ. ამაში არც რუსებს ედებათ ბრალი და არც სომხებს, თვით ქართველები ბრძანდებიან ყველაფრის მიზეზნი. ამას აქედამაც ვნახავთ.

ასეთ პირთა რიცხვი ძველადგანვე ყოფილა ჩვენში, იგი დღესაც დიდია და ფიქრი არ უნდა, რომ არც მომავალში მოგვაკლდება. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ ხომ ჩვენი საქმეები ასე არ დაქვეითდებოდა, ქართველი ან სახით არ დაეცემოდა, ასე არ დაკნინდებოდა, ჩვენს სამშობლოში, ჩვენის მამა პაპისაგან სისხლით მორწყულ ქვეყანაში ხომ ასეთი პამპულები არ გავხდებოდით, არამედ ვიქმნებოდით საქმიანნი და საქმის მკეთებელ-მოტრფიალენი, ჩვენ

*) ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში. შ. თამარაშვილისა.

მდგომარეობა ერთი ათად აყვავდებოდა მოქალაქურის მხარეებით საკმარისად წინ წავიდოდით. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა, ქართველმა ძველადგანვე აუქცია გზა-კვალი ნათელ მიმართულებას და ჩვენც მიტომ დავეცით და ასე დავკნინდით. მაგალითებსაც მოგახსენებთ.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ წლებში, მთელს კავკასიის სომხეთ შორის და კერძოთ საქართველოს სომხებშიაც მკაცრად აღორძინდა ურთი-ერთ შორის დახმარების ტრფიალი და პატივცემა. ხსენებულ დროდამ არსად ერთი მდიდარი სომეხიც არ გარდაცვლილა, რომ იმას ეჩმიაძინის სინოდის და თავიანთი გვარ-ტომის სასარგებლოდ რამე ქონებრივი ძალა არ დაეტოვებინოს. ამის ნიადაგის მომზადება, რასაკვირველია, მათს სამღვდელოებას ეკუთვნის. იგინი არსად ერთ შეძლებულ პირსაც კი არ დასტოვებენ ისე, რომ იმას თავიანთ ერის სიყვარული და პატივცემა არ ჩაუნერგონ. მათ ამ საქმეში დიდი შრომა მიუძღვით და მიტომაც გახლავთ, რომ ყოველი მათგანი ზემოხსენებულ სინოდს გარდა, ფულს სწირვენ სომხის ერში სწავლა-განათლების გასავრცელებლად, სომხურის სახალხო წიგნების გამოსაცემად, სომხის ღარიბთ დასახმარებლად, სომხის შეუძლო გასათხოვარ ქალების მზითვის ფულად, სომეხთ მსწავლულთ სასარგებლოდ, სომხურ სამეცნიერო თხუზულებათა გამოსაცემად, სამეცნიერო თხუზულებათა დამწერთ დასასაჩუქრებლად, სომხეთში სხვადასხვა ძველ ნაშთების აღსადგენათ, სომხის გვარში ვაჭრობის ასაღორძინებლად, სომხურის წიგნების და ენის მოსაფენად, ყველგან სომეხთ შორის და მრავალიც სხვა ამ გვარები, რომლის მოთვლაც აქ ჩვენგან შეუძლებელია.

ერთის სიტყვით, აქამდე, მათ შორის არც ერთი მდიდარი და გინდ მკირედ შეძლებულნი პირიც არ გადაცვლილა ისე, რომ მას თავის ერის ცხოვრების ზრუნვა არ ჰქონდეს, ამ ერის ფიქრი თან არ გაჰყოლოდეს; შეძლებულ პირს, სიკვდილის დროს, მეტად შეუსაბამოთ და უკადრისათ მიაჩნია, რომ მან თავის ანდერძით არაფერი დაუტოვოს. ამიტომაც

ყოველი მათგანი სტოვეებს რამეს საეროდ, ასეთის საქმეებით სომხობა საკმარისად გამაგრდა, მან ხმა აიმაღლა ადგილობრივ, მოქალაქობის აღორძინებისათვის სახსარი მოიპოვა და საქმე ისე კარგად დაუტრიალდათ, რომ გუშინდელ ღარიბ სომეხს, რომელსაც თავის შვილის გამოზრდა ხარაზსა და ღურგალს იქით სხვაგან არსად შეეძლო, დღეს იგი თავისი ერის შეძლებულ გვამთა დახმარებით შვილს უმაღლეს სასწავლებელშიც ზრდის და, მომავალი აღდგენას უქადის. მე თვით ვარ მნახველი ამის, რომ ერთ ლატაკ მებაშის შვილმა ჯერ გემნაზიის სწავლა დაამთავრა და მერე უმაღლესი სწავლა მიიღო რუსეთში. ერთმა ლატაკ ხარაზის შვილმა საექიმო ფაკულტეტზედ დაამთავრა და მკურნალათ გამოვიდა. მესამე ღურგლის შვილმა იურიდიულ ფაკულტეტზედ დაამთავრა და შემდეგ ვექილობაც დაიწყო ტფილისში. მე აქ მოვიყვანე სულ სამი მაგალათი. საჭირო რომ იქმნეს, მაშინ ასობით დავასახელებთ. ვიტყვით კი იმას, რომ მათში ძრიელ ბევრი ლატაკს კაცის შვილს გაეხსნა გზა და კვალი, მათ შესაფერი განათლება მიიღეს. სულ კი შემცნებულ სომეხთ შეძლებულთ პირთ მოქმედება იყო, რომ ტფილისში სომხის მოქალაქობა ასე მალე აღორძინდა, მათმა შვილებმა ყველა დარგში იწყეს ფეხის წადგმა და წარმატება.

ქართველებში კი, ტფილისში, არამც თუ შეუძლო კაცის შვილებმა იწყეს სწავლა და განათლება, არამედ თვით ქონიერ ხელოსნის შვილებსაც კი ენატრებოდათ ეს, ვერც ერთმა ქართველმა ხელოსანმა ტფილისში ვერ გამოზარდა შვილი დროის შესაფერად. ამაში ხელოსნები ისე არ არიან მაინცა და მაინც გასაკიცხნი: ქართველთ შორის ის უფროა საყურადღებო, რომ სომხის ღარიბთ სწავლის ლტოლვას ვერ უსწრეს წინ, თვით ქართველ თავად-აზნაურის შვილებმაც კი. აი ასე მოეწყო ჩვენი საქმე და მიტომ გაგვისწრეს სომხებმა თავიანთ მხნე თანამემამულეთა დახმარების წყალობით.

მთელი თბილისი სავსეა ქართველ ხელოსნებით, ამათი რიცხვი შესდგება ღურგლებისაგან, კალატოზის, სტალარის,

მდგომარეობა ერთი ათად აყვავდებოდა მოქალაქურის მხარეებით საკმარისად წინ წავიდოდით. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა, ქართველმა ძველადგანვე აუქცია გზა-კვალი ნათელ მიმართულებას და ჩვენც მიტომ დავეცით და ასე დავკინდით. მაგალითებსაც მოგახსენებთ.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ წლებში, მთელს კავკასიის სომხეთ შორის და კერძოთ საქართველოს სომხებშიაც მკაცრად აღორძინდა ურთი-ერთ შორის დახმარების ტრფიალი და პატივცემა. ხსენებულ დროდამ არსად ერთი მდიდარი სომეხიც არ გარდაცვლილა, რომ იმას ეჩმიაძინის სინოდის და თავიანთი გვარ-ტომის სასარგებლოდ რამე ქონებრივი ძალა არ დაეტოვებინოს. ამის ნიადაგის მომზადება, რასაკვირველია, მათს სამღვდელოებას ეკუთვნის. იგინი არსად ერთ შეძლებულ პირსაც კი არ დასტოვებენ ისე, რომ იმას თავიანთ ერის სიყვარული და პატივცემა არ ჩაუნერგონ. მათ ამ საქმეში დიდი შრომა მიუძღვით და მიტომაც გახლავთ, რომ ყოველი მათგანი ზემოხსენებულ სინოდს გარდა, ფულს სწირვენ სომხის ერში სწავლა-განათლების გასავრცელებლად, სომხურის სახალხო წიგნების გამოსაცემად, სომხის ღარიბთ დასახმარებლად, სომხის შეუძლო გასათხოვარ ქალების მზითვის ფულად, სომხეთ მსწავლულთ სასარგებლოდ, სომხურ სამეცნიერო თხუზულებათა გამოსაცემად, სამეცნიერო თხუზულებათა დამწერთ დასასაჩუქრებლად, სომხეთში სხვადასხვა ძველ ნაშთების აღსადგენათ, სომხის გვარში ვაჭრობის ასაღორძინებლად, სომხურის წიგნების და ენის მოსაფენად, ყველგან სომხეთ შორის და მრავალიც სხვა ამ გვარები, რომლის მოთვლაც აქ ჩვენგან შეუძლებელია.

ერთის სიტყვით, აქამდე, მათ შორის არც ერთი მდიდარი და გინდ მკირედ შეძლებულნი პირიც არ გადაცვლილა ისე, რომ მას თავის ერის ცხოვრების ზრუნვა არ ჰქონდეს, ამ ერის ფიქრი თან არ გაჰყოლოდეს; შეძლებულ პირს, სიკვდილის დროს, მეტად შეუსაბამოთ და უკადრისათ მიაჩნია, რომ მან თავის ანდერძით არაფერი დაუტოვოს. ამიტომაც

ყოველი მათგანი სტოვეებს რამეს საეროდ, ასეთის საქმეებით
ჯომხობა საკმარისად გამაგრდა, მან ხმა აიმაღლა ადგილობ-
რივ, მოქალაქობის აღორძინებისათვის სახსარი მოიპოვა და
აქმე ისე კარგად დაუტრიალდათ, რომ გუშინდელ ღარიბ
ჯომებს, რომელსაც თავის შვილის გამოზრდა ხარაზსა და
ღურგალს იქით სხვაგან არსად შეეძლო, დღეს იგი თვისი
ერის შეძლებულ გვამთა დახმარებით შვილს უმაღლეს სას-
წავლებელშიც ზრდის და, მომავალი აღდგენას უქადის. მე
თვით ვარ მნახველი ამის, რომ ერთ ღატაკ მეხაშის შვილმა
ჯერ გემნაზიის სწავლა დაამთავრა და მერე უმაღლესი სწავ-
ლა მიიღო რუსეთში. ერთმა ღატაკ ხარაზის შვილმა საექიმო
ფაკულტეტზედ დაამთავრა და მკურნალათ გამოვიდა. მესამე
ღურგლის შვილმა იურიდიულ ფაკულტეტზედ დაამთავრა და
შემდეგ ვექილობაც დაიწყო ტფილისში. მე აქ მოვიყვანე სულ
სამი მაგალათი. საჭირო რომ იქმნეს, მაშინ ასობით დავსა-
ხელებთ. ვიტყვით კი იმას, რომ მათში ძრიელ ბევრი ღატაკს
კაცის შვილს გაეხსნა გზა და კვალი, მათ შესაფერი განათლება
მიიღეს. სულ კი შემცნებულ სომეხთ შეძლებულთ პირთ
მოქმედება იყო, რომ ტფილისში სომხის მოქალაქობა ასე
მალე აღორძინდა, მათმა შვილებმა ყველა დარგში იწყეს ფე-
ხის წადგმა და წარმატება.

ქართველებში კი, ტფილისში, არამც თუ შეუძლო
კაცის შვილებმა იწყეს სწავლა და განათლება, არამედ თვით
ქონიერ ხელოსნის შვილებსაც კი ენატრებოდათ ეს, ვერც
ერთმა ქართველმა ხელოსანმა ტფილისში ვერ გამოზარდა
შვილი დროის შესაფერად. ამაში ხელოსნები ისე არ არიან
მაინცა და მაინც გასაკიცხნი: ქართველთ შორის ის უფროა
საყურადღებო, რომ სომხის ღარიბთ სწავლის ლტოლვას ვერ
უსწრეს წინ, თვით ქართველ თავად-აზნაურის შვილებმაც კი.
აი ასე მოეწყო ჩვენი საქმე და მიტომ გაგვისწრეს სომხებმა
თავიანთ მხნე თანამემამულეთა დახმარების წყალობით.

მთელი თბილისი სავსეა ქართველ ხელოსნებით, ამათი
რიცხვი შესდგება ღურგლებისაგან, კალატოზის, სტალარის,

მეჩქმის, მჭედლის, სლესრის, ლიტეინჩიკის, თერძების და მღებრის, ბევრიც კიდევ სხვა მოიპოვება, მარტოდ ასეთ მუშათ რიცხვი ქართველთა 30 ათასზედ მეტია, მათში გლეხებს და მოქალაქეებს გარდა თვით ტახტის აზნაურის შვილებიც კი ურევიათ. ძრიელ ბევრს ამათში სახლ-კარიც კი აქვს, მღგმურებიც ჰყავსთ და კაი ქირებს იღებენ, ასეთ სახლ-კარის პატრონებს თვით მე ვიცნობ რამდენიმე ას ოჯახს და არა ერთსა და ორს.

მერე, ყველა ამათგან რა გამოდის? რა ხდება მათ მომავლის სასარგებლოდ შვილების განათლების მხრით?—არაფერი კარგი. მამა თუ დურგალია შვილიც დურგალი გამოდის, სტალიარი—სტალარი. კალატოზი—კალატოზი, მეჩქმე—მეჩქმე, სლესრისაგან—სლესარი და სხვაც ამ გვარნი. ამათ თავში მკვიდრათ სუფევს შემდეგი: ჩემს შვილს ხელახას ვასწავლი, რამ მით შეეძლოს ერთი ლუკმა ჰური იშოვნოს და ჭამოს. სხვა მეტი საჭირო არ არის, როგორც მამა ყოფილა, შვილიც ისეთი უნდა გამოვიდეს, ტყუილად ხომ არ ამბობენ თვითონვე, რომ მამა ნახე, დედა ნახე და შვილიც ისე გამონახე თუ გამოზარდეო. როგორიც მამა ისეთიც შვილიო, ასეა დაქვეითებული დღეს ქართლელი კაცის საქმე.

მთელს თფილისში, ერთმა ქართველმა ხელოსანმა ვერ გამოზარდა შვილი, ერთმა ვერ მისცა შვილს შესაფერი სწავლა, ერთმა ხელოსნის შვილმა ვერ მიაღწია გემნაზიის კარამდე, უნივერსიტეტი ხომ თვალით არ უნახავსთ, სამზღვარ გარედ ქვეყნის სასწავლებლები ხომ იქმნება ვაგონებითაც არ იციან. ერთი არ გამოსულა ამათგან მკურნალი, ვექილი, ინჟინერი, მეხანიკი, ტეხნიკი და ვინ იცის კიდევ რამდენი რა გინდა რა. თვით სახელოსნო გამგეობისთვისაც კი ვერ უპონიათ ხოლმე ერთი რივიანათ განათლებული კაცი. ამაზედ მეტი უბედურება იქმნება! ამაზედ მეტი დაქვეითება ქართველი ერის, გათახსირება და დაღუპვა მეტიღა შეიძლება?!

განათლება ამათში განათებათ გახლავთ. თვით ვაჭრობის ასპარეზედაც ვერ იჩინეს თავი, თვით ერთ რივიან ვაჭარ-

საც ვერ ვპოვებთ თფილისში. თუ ვინმე ასწავლის შვილს, ისიც უბრალო სასწავლებელში, სადაც ყმაწვილი წერა-კითხვას ისწავლის. 15—16 წლის სკოლიდამ გამოდის, ათავებს სწავლას, ის მერე ველარც ხელოსნობას ეწყობა, ვერც ვაჭრობას, ვერც სახელმწიფო სამსახურში შედის, რადგანაც სამისოდ არც არის მომზადებული და მიტომ დადის ცუდათ და საქმეს ეძებს. ასეთ მოძებართა და ცუდათ მოსიარულე ყმაწვილებით სავსეა ჩვენი ქალაქი. ახლა ბრძანეთ თუ რაში უნდა გამოდგნენ ესენი, ამათგან რა უნდა დაიბადოს. ან ასეთი მაგალითების შემდეგ ქართველის თავში როგორ უნდა ამაღლდეს სწავლის მნიშვნელობა?

აქედამ ცხადათ სჩანს, რომ ქართველისათვის საჭიროა ყველაფრის სწავლა: ხელოსნობაც, ვაჭრობაც და მასთან სხვებიც, მაგრამ დაკვირვებით და სწავლის სისრულით. ერთი რომელიმე საქმის ამოყენება და მის გარშემო ტრიალი ჩვენ არ გამოგვადგება და მის მეოხებით ყოველთვის უკან ვიქნებით ჩამორჩენილნი. მადლობა ღმერთს, რომ ამის მხრით იმერნი გვჯობიან, თფილისის სასწავლებლებში. თუ სწავლობს ვინმე ქართველთაგანი, ისევ ესენი არიან, გარედამ მოსულნი, ესენი სჩანან და თფილისის ქართველობას კი სძინავთ.

უნდა მოვიხსენიოთ ისიც, რომ სომეხთ საპატიო პირთ შორის ხანდისხან სჩნდებოდნენ თითო ოროლა ისეთი გვამნიც, რომელნიც თავიანთ მეგვარტომეთ პატივცემის დროს არც სხვებს ივიწყებდნენ და ნამეტურ მოძმე მეზობელ ქართველთ ტომის ძეთ და თავიანთის ანდერძის წერის დროს, დიდის შეძლებილამ ქართველებსაც უწილადებდნენ რამეს. ამის მაგალითები ჩვენში თუმცა დიდი არ არის, მაგრამ რაც არის და რაც მოხდა, ისიც კარგი განძია. როგორც სომხის ერის საწუგეშოთ, სამედიდუროთ, ისევე ჩვენთვის, ე. ი. ქართველებისთვის; მხოლოდ აქ ჩვენი სინანული ერთი ის უნდა გახლდეთ, რომ ხსენებულ გარემოებას სულ ოთხმა პირმა მიაქცია ყურადღება, მხოლოდ ესენი აეწინაღმდეგნენ არსებულს საგვარტომო გარემოებათა ნალაღადებელ მცნებას, მხოლოდ ესე-

ნი გამოვიდნენ ახალ მცნების თანხმა ადამიანებათ, საგვარეულო ვიწრო მიმართვას გზა-კვალს გვერდი აუქციეს და მით ქართველ ერის სასარგებლოთაც რამე დასტოვეს. ასეთია მაგალითებრ ის გარემოება, რომ რამდენმამე სომეხმა ქართველთ სასარგებლოდ შესწირეს ფული და ან თავნი ფული დადეს და მის სარგებლით იზრდებიან ქართველთ შვილები ტფილისის სახელოსნო სასწავლებელში, გიმნაზიებში და თვით უმაღლეს სასწავლებლებშიაც, როგორც საქართველოში, ისევე რუსეთში. ამას გარდა, არის კიდევ ისეთი შეწირულებაც, რომელ ფულიდამაც ქართველთ ღარიბ ქალებს სამზითვოდ შეძლებაც ეძლევათ. ეს ხდება წელიწადში ერთხელ, თითო ქალს კენჭის ყრით 150 მ. ეძლევა. ამ ფულის თანხა წინეთ არის ბანკში შეტანილი და 150 მ. მხოლოდ სარგებელია, თავნი კი უკვდავთ შთება.

ასეთის მოქმედებით სომეხებმა, რასაკვირველია, შესაფერი პატივისცემა დაიმსახურეს, როგორც თავიანთ ერის წინაშე, ისევე ქართველების. ამ საქმის საქციელის წყალობით კარგად გამოჩნდა, რომ სომეხთ შორისაც არიან ისეთნი პირნი, რომელთაც უაღრესად სწამთ კაცობრივი მოვალეობის პატივისცემა, უძლურთ შებრალება, მის ფეხზედ დასაყენებლად სახსრის მიცემა და მით თვის წვლილის მიწოდება განურჩევლად სარწმუნოების, გვარტომობის და ვინაობის.

მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენს გათახსირებულს დროშიაც კი აქა-იქ თითო-ოროლა ასეთი მადლიანი პირები კიდევ სჩნდებიან. უნდა ითქვას, რომ ასეთი პირები სწორეთ დასაწატრია მრავალთაგან, ჩვენს დროში, მართალია კაცობრივის პატივისცემის თანხმად ლაღადების მექონი ქადაგებანი ხშირად განისმიან მარჯვნივ და მარცხნივ, მაგრამ ეს არის მხოლოდ გარეგანი სახე ღიადის ადამიანურის მიმართვის, თორემ შინაგან ადამიანურის ღირსებით იგი მეტად ღატაკია, მკრთალი. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ ხომ არც ასე დაქვეითებულები ვიქნებოდით. ასეთ პირთა სიმცირე და ნაკლი ისე არავის ეტყობა, როგორც ქართველებს, ჩვენ ვართ მხოლოდ ამის ზვა-

რაკნი, თორემ სხვები მკაფიოთ გვისწრობენ წინ. ესეც სამაგალითო უნდა იყოს ჩვენთვის გავახილო თვალები. მივბაძოთ მათ, ჩვენც ისე მოვიქცეთ, თუ თვალნი და ყურნი გვაქვს, თუ სმენა გვაქვს, მაშინ ვგონებთ ქართველებში კაცი ბევრ რამეს ნახავს გასაკეთებელს, ბევრი ტორტმანი არ მოუნდება. სხვათაგან ჩვენს წინაშე ესეც ერთი საქები და სამადლობელო საქმეა; ამიტომ ჩვენ სომხებს უნდა უმადლიდეთ კიდევაც, რამ მათის მიმბაძავობით მაინც გავმხნევდეთ, რაც მართალია და ამას ნურავინ დაგვძრახავს, ჩვენი ნაკლი და საქმები ვგონებთ ყველასთვის ცხადია. ვგონებთ ყოველ ჩვენგანმა იცის, რომ ქართველებში ქართველთ ნაკლის ნათლად მგრძნობელთ რიცხვი ერთობ მცირია.

სომეხთ შორის კი ასეთ კეთილ მოღვაწე პირთ რიცხვი იშვიათი საქმე არ არის, მათში მრავლად მოიპოვებიან ისეთნი პირნი, რომელნიც საგვარტომო საქმეებს დიდის ბეჯითის თვალით უმზერენ და მის მეოხებით თავიანთ მემამულეთ წინაშე შესაფერს სამსახურს, დიდს ამაგსაც იმსახურებენ. ხოლო, რაც შეეხება მათს საგვარეულო საქმეებთან სხვათა საჭიროების პატივცემას და ყურადღების მიპყრობას, ამაში კი ფრთხილნი და იშვიათნი არიან. მათში თუ ვინმე შესწირავდნენ რამეს და ან კიდევ სწირავენ, ყველა იგინა მარტოღ თავიანთ ტომის სასარგებლოდ სწირავენ. მათში ამის მცნება საგვარტომოდ არის აღორძინებული და გავრცელებული. მათის აზრით, ყოველი ადამიანი, ანუ მამულის შვილი მოვალეა, რომ იგი მარტოღ თავის საგვარტომო საქმეებს სცემდეს პატივს, ანუ თავის თანამემამულეთა დახმარებას და სხვანი.

ამაზედ ჩვენ მათ ვერც გავკიცხავთ, მათი გაკიცხვა იქნება ჩვენგან მეტად უადგილო. აბა ვის რა საქმე აქვს, კაცს ვისაც სურს თავის შეძლებას იმას შესწირავს. ეს ისეთი საქმეა, ისეთი მხარე ადამიანის სულიეროსთვის, რომელსაც ძნელია რომ კაცი შეეხოს, ამის შეხება ყველასთვის ძნელია და ჭკუა მიუწდომელი. შეიძლება სომეხთა ქველთა ასეთი მოქმედება მრავალთათვის საწინააღმდეგო იყოს, მაგრამ პირა-

ნი გამოვიდნენ ახალ მცნების თანხმა ადამიანებათ, საგვარეულო ვიწრო მიმართვას გზა-კვალს გვერდი აუქციეს და მით ქართველ ერის სასარგებლოთაც რამე დასტოვეს. ასეთია მაგალითებრ ის გარემოება, რომ რამდენმამე სომეხმა ქართველთ სასარგებლოდ შესწირეს ფული და ან თავნი ფული დადეს და მის სარგებლით იზრდებიან ქართველთ შვილები ტფილისის სახელოსნო სასწავლებელში, გიმნაზიებში და თვით უმაღლეს სასწავლებლებშიაც, როგორც საქართველოში, ისევე რუსეთში. ამას გარდა, არის კიდევ ისეთი შეწირულებაც, რომელ ფულიდამაც ქართველთ ღარიბ ქალებს სამზითვოდ შეძლება ეძლევათ. ეს ხდება წელიწადში ერთხელ, თითო ქალს კენჭის ყრით 150 მ. ეძლევა. ამ ფულის თანხა წინეთ არის ბანკში შეტანილი და 150 მ. მხოლოდ სარგებელია, თავნი კი უკვდავთ შთება.

ასეთის მოქმედებით სომეხებმა, რასაკვირველია, შესაფერი პატივისცემა დაიმსახურეს, როგორც თავიანთ ერის წინაშე, ისევე ქართველების. ამ საქების საქციელის წყალობით კარგად გამოჩნდა, რომ სომეხთ შორისაც არიან ისეთნი პირნი, რომელთაც უაღრესად სწამთ კაცობრივი მოვალეობის პატივისცემა, უძლურთ შებრალება, მის ფეხზედ დასაყენებლად სახსრის მიცემა და მით თვის წვლილის მიწოდება გაწურჩევლად სარწმუნოების, გვარტომობის და ვინაობის.

მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენს გათახსირებულს ღროშიაც კი აქა-იქ თითო-ოროლა ასეთი მადლიანი პირები კიდევ სჩნდებიან. უნდა ითქვას, რომ ასეთი პირები სწორეთ დასაბატრია მრავალთაგან, ჩვენს ღროში, მართალია კაცობრივის პატივისცემის თანხმად ღალადების მექონი ქადაგებანი ხშირად განისმიან მარჯვნივ და მარცხნივ, მაგრამ ეს არის მხოლოდ გარეგანი სახე ღიადის ადამიანურის მიმართვის, თორემ შინაგან ადამიანურის ღირსებით იგი მეტად ლატაკია, მკრთალი. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ ხომ არც ასე დაქვეითებულები ვიქნებოდით. ასეთ პირთა სიმცირე და ნაკლი ისე არავის ეტყობა, როგორც ქართველებს, ჩვენ ვართ მხოლოდ ამის ზვა-

რაკნი, თორემ სხვები მკაფიოთ გვისწრობენ წინ. ესეც სამაგალითო უნდა იყოს ჩვენთვის გავახილო თვალები. მივბაძოთ მათ, ჩვენც ისე მოვიქცეთ, თუ თვალნი და ყურნი გვაქვს, თუ სმენა გვაქვს, მაშინ ვგონებთ ქართველებში კაცი ბევრ რამეს ნახავს გასაკეთებელს, ბევრი ტორტმანი არ მოუხდება. სხვათაგან ჩვენს წინაშე ესეც ერთი საქები და სამადლობელო საქმეა, ამიტომ ჩვენ სომხებს უნდა უმადლიდეთ კიდევაც, რომ მათის მიმბაძავობით მაინც გავმხნევედეთ, რაც მართალია და ამას ნურავინ დაგვძრახავს, ჩვენი ნაკლი და საქმები ვგონებთ ყველასთვის ცხადია. ვგონებთ ყოველ ჩვენგანმა იცის, რომ ქართველებში ქართველთ ნაკლის ნათლად მგრძნობელთ რიცხვი ერთობ მცირია.

სომეხთ შორის კი ასეთ კეთილ მოღვაწე პირთ რიცხვი იშვიათი საქმე არ არის, მათში მრავლად მოიპოვებიან ისეთნი პირნი, რომელნიც საგვარტომო საქმეებს დიდის ბეჯითის თვალით უმხერენ და მის მეოხებით თავიანთ მემამულეთ წინაშე შესაფერს სამსახურს, დიდს ამაგსაც იმსახურებენ. ხოლო, რაც შეეხება მათს საგვარეულო საქმეებთან სხვათა საჭიროების პატივცემას და ყურადღების მიპყრობას, ამაში კი ფრთხილნი და იშვიათნი არიან. მათში თუ ვინმე შესწირავდნენ რამეს და ან კიდევ სწირავენ, ყველა იგინა მარტოღ თავიანთ ტომის სასარგებლოდ სწირავენ. მათში ამის მცნება საგვარტომოდ არის აღორძინებული და გავრცელებული. მათის აზრით, ყოველი ადამიანი, ანუ მამულის შვილი მოვალეა, რომ იგი მარტოღ თავის საგვარტომო საქმეებს სცემდეს პატივს, ანუ თავის თანამემამულეთა დახმარებას და სხვანი.

ამაზედ ჩვენ მათ ვერც გავკიცხავთ, მათი გაკიცხვა იქნება ჩვენგან მეტად უადგილო. აბა ვის რა საქმე აქვს, კაცს ვისაც სურს თავის შეძლებას იმას შესწირავს. ეს ისეთი საქმეა, ისეთი მხარე ადამიანის სულიერისთვის, რომელსაც ძნელია რომ კაცი შეეხოს, ამის შეხება ყველასთვის ძნელია და ჭკუა მიუწდომელი. შეიძლება სომეხთა ქველთა ასეთი მოქმედება მრავალთათვის საწინააღმდეგო იყოს, მაგრამ პირა-

დათ მათ წინააღმდეგ კი სადავო კამათის გამართვა შეუძლებელია.

თამამად უნდა აღვნიშნოს ის გარებობაც, რომ სომეხთა ვიწრო ფარგალში შემწყვდევას და მიმართვას მხოლოდ რთხმა თუ ხუთმა კაცმა აუქცია გზა-კვალი და მხოლოდ ესენი გამოვიდნენ აღნიშნულ მიმართულების წინააღმდეგ, მათ დასძლიეს საზოგადო მოძრაობას და თავიანთ სურვილისამებრ დასტოვეს ისეთი ანდერძის წერილიც, რომლითაც მათ თავიანთ თანამემამულეთ დახმარების დროს არც ქართველები დაივიწყეს, თავიანთ ნამეზობლარ მოძმე ერის შეუძლოთაც რამე უწილადეს. ეს მეტად სანაქებო მხარეა, მისაბაძი მრავალთაგან და სამაგალითო. სწებია მით უფრო, რადგანაც აქ მთელის ერის მოქმედების და მოძრაობის გეგმა ასეთ მიმართვას მკაცრად ეშესაბამება, იგი გეგმა სომეხ კაცის თავში უადვილესად ხატავს თვით მათივე ტომის ძეთა სამსახურის ტრფილებას და არა სხვებისას, რომელიც მათ მაინცა და მაინც არც ეპიტნავენათ.

თორემ ისიც კი უნდა ვსთქვათ და ეს სხვებმაც კარგად უნდა იცოდნენ, რომ შიგ შუაგულ ქართლში, აქა-იქ სომეხები სცხოვრობენ. ამ სომეხებს სარწმუნოება აქვსთ სომხის, თორემ დანარჩენი ყოველივე გვაროვნობით ქართველებისას შეადგენს. ამათ მხოლოდ ერთად-ერთი სარწმუნოება აცალკევებს; ამ სარწმუნოებრივი განცალკევების მეოხებით მათ თავი სხვა ტომის შვილებათ მიაჩნიათ, ე. ი. თავიანთ ბინათ სომხეთს სთვლიან, იმ სომხეთს, სადაც სამწუხაროდ დღეს სომეხთ რიცხვი ერთობ ცოტა სცხოვრობს და უმეტესი თურქები, ქურთები, ბერძენნი და ქალდეველნი არიან. ეს ქართლის ძირეული ქართველ-სომეხნი ნამდვილ ქარველნი არიან, მათი დედა ენა, ლაპარაკი, სიმღერა, ტირილი და ყოველ ნაირი ხმაურობა სულ ქართულად სწარმოებს, ზათ ქართული ენის გარდა სხვა ენა არც კი იციან, მაგრამ სარწმუნოების წყალობით მათ სააქაოთ მხოლოდ ჩონჩხი სწამთ და საიქაოდ კი სული.

ჩვენ ორივეს პატივს ვცემთ, არავინ იფიქროს, რომ ჩვენ

სომეხთა შესახებ რამე საწინაღმდეგო გვექონდეს. აქ მხოლოდ საგანი გვალაპარაკებს, ჩვენ სომხებს ისე უმზერთ, როგორც ჩვენს ძმებს, ჩვენს ძველს მეზობლებს, ჩვენ მათი სიკეთე გვახარებს და მწუხარება კიდევ გვამწუხარებს, ეს მიტომ რადგანაც ჩვენ ერთმანერთის ისე დაახლოვებულები ვართ, რომ სხვანი ჩვენთან ვერ მოვლენ, მაგრამ იმასაც არ დავიდუმებთ, რაც კი ჩვენს მოძმე სომხებს ნაკლი აქვსთ. ბევრი რამ მათი ნაკლი ჩვენთვის საყურადღებოა, ამიტომ ამასაც მოვიყვანთ, უეჭველია ამ ნაკლს მნიშვნელობა არ მოაკლდება.

სომეხ კაცს ბევრს სასიკეთო მხარესთან აქვს ბევრი ნაკლიც. სომეხ კაცს არა აქვს სიყვარული თავის ქვეყნის, მამაპაპის საფლავების, ძეგლების, ნაშთების. იგი ადვილათ სტოვებს თვის მამაპაპეულს მიწა-მამულს და მიდის, ანუ სახლდება ინდოეთს, ამერიკას, პოლონეთს, სპარსეთს, ოსმალეთს, იქ ეკრძება სამუდამო ბინადრობას. თავის სამშობლოში დაბრუნება ოცნებათაც აღარ მოსდის, მას აღარა ეფიქრება, მის ხსოვნაც უქრება და შთება სხვაგან, უცხო ალაგას, უცხოს სახელმწიფოს კარზედ, მის გულსა და სულს მამა-პაპათა ნაშთების მოგონება ველარ აცხოველებს, ვერ ახალისებს ერთობის დაბრუნების სიყვარულით, უცხოთ მავალნი და ყოფილნი კი, ხშირად თავიანთ სამშობლოს და თანამემამულეთა შესახებ ოცნებობენ კიდევაც.

ნატვრა აქვსთ მისი და თვის თანემემამულეთ ბედნიერების, ხოლო იმას კი აღარ აკვირდებიან, თუ მათ სამშობლოში მათის თანამემამულეთ რიცხვი რაზომისა არის, შიგ ვინდა სცხოვრებს და ან მათ სხვა ტომის ძენი რიცხვით როგორეთანაბრებიან. ამას არა ფიქრობენ დალოცვილები და ამიტომ ხშირად დიდს შეცდომასაც ჩადიან და ეს ჩვენც დიდათ გვაძულებს მათ საყვედურების და ძრახვის თქმას. ამას თვითაც კარგად უნდა მიხვდენ და ეცადონ, რომ ძველ სომხეთში ფეხი გაიმაგრონ, იქ სხვა ტომის ძენი არ ამრავლონ, ნამეტურ მუსულმანები.

ქართლისა და კახეთის სომხებში თითო-ოროლა შე-

ძლებული პირნიც ურევინ და ზოგი მათში დიდი შეძლების პატრონიც არიან. მათ ეს სიმდიდრე რასაკვირველია ადგილობრივ შეუძენიათ ღ უკანასკნელ კი, როცა მათი აღსასრული მოახლოვდა და მათ განიძრახეს თავიანთი ანდერძის წერილის შედგენა, მაშინ მათ მთელი თავიანთი ცხოვრება მცირე აზიაში მცხოვრებ სომხებს შესწირეს: ზოგი ნახევარი და ზოგი მთელი ქონება იქ გაგზავნეს. იქ გაგზავნეს იმიტომ, რომ დედა ეკლესიის წყალობით მათ იქ მიაჩნათ თავის ბინა, მისაყრდნობელი ადგილი. ამის შეწირვას იქ უფრო საჭიროდ სთვლიან და ადგილობრივ კუთხის სასარგებლოდ კი რამის შეიწირვა მეტად მიაჩნიათ. ამის წინააღმდეგ აბა რა შეიძლება ითქვას. მართლაცა და სადაც თუკი ტანჯული და ლატაკი ერია, დახმარებაც იმათ უნდათ. ჩვენ ვიცით, რომ მართლაცა და მცირე აზრიის სომხები დიდს გაჭირვებაში არიან, როგორც პოლიტიკურათ, ისევე ეკონომიურად. მათი მდგომარეობა მეტად შესაბრალისია და მიტომ ჩვენც თანავუგრძნობთ ასეთ გულკეთილ ძმურს ხელის გაწვდენას, დახმარების აღმოჩენას და ადამიანურს საღამს.

მაგრამ არ შეიძლება, რომ აქ მცირე რამ ჩვენი მოსაზრებაც არ ვსთქვათ: გლებთა და შეუძლოთა გაჭირვება ჩვენ ერთნაირად მიგვაჩნია; ეს ყველგან ერთია, შეიძლება ოსამალეთის, სომხების გაჭირვება ჩვენის შეუძლო ხალხის ლატაკებზედ დიდი იყოს, აქ ოსმალოს მუსულმანის მახვილი არსებობს, მუსულმანებს ქრისტიანების სასტიკი მტრობა აქვსთ და სახეში მისაღებია, რომ ეს ასე უნდა იქმნეს, ამის წინააღმდეგი არ ვართ. ეს გარემოება მთელის ევროპის ერთა მწერლობითაც არის ცნობილი, თუმც ეს ასეა, მაგრამ ყოველი პატიოასი ადამიანი მოვალეა, რომ თავის მახლობელთა გაჭირვებასაც დიდი, ჯეროვან ყურადღება მიაქციოს, აბა რა აზრში მოსასვლელია, რომ შუაგულ ქართლში კაცმა შეიძლება შეიძინოს და უკანასკნელ მთელი ეს შეიძლება ხსენებულის კუთხილამ მცირე აზიაში გაგზავნოს და ადგილობრივი კი, სადაც ეს ქონება შეადგინა, იმ კუთხის ერს კი გროში, კაპიკი არ

დაუტოვოს. ეს შეუსაბამოა, სჩანს ასეთ პირთ ან აქაური გაჭირებულთ სილაჟაკე არ სწამთ, ან არ იციან, ან სხვა რამ განგებით მოქმედებენ ასე. არა გვგონია კი, რომ ადგილობრივ ისეთ ლატაკთ რიცხვი არ იყოს, რომელიც დახმარებას არ საქიროებდნენ.

ასეთი მაგალითები ჩვენში ბევრჯერ მომხდარა, ბევრს ალაგას ამაზედ საუბარიც ჩამოვარდნილა და მრავალთ სინანულით უთქვათ, რომ შუა გულ ქართლის ქართველი სომხები რათ სჩადიან ასე, რომ თავიანთ საცხოვრებელს მცირე აზიაში გზავნიან და იმ კუთხის საზოგადო საქმეებს კი არას შველიან, სადაც მათ ეს სიმდიდრე შეიდგინესო! ეს წინააღმდეგია თვით მაცხოვრის სწავლა-მოძღვრებისა, რომელიც ხმა-მალლა გვასწავლის გაჭირებულთ, მახლობელთ, ძმათა და მეგობართა დახმარებას, სიბრალულს, სიყვარულს და შველას. ეს არ შეგვეფერის ჩვენ. ნუ თუ შესაწყნარისია ის, რომ კაცი, სადაც სცხოვრობს, სადაც სუნთქავს სუფთა, წმინდა კარგს ჰაერს და გემულობს მშვიდობის ნაყოფს, ან კარა წყაროებს, იქ სიმდიდრე შეიძინოს, მცირე რამ კი იმავე ალაგის საზოგადო საქმეებს არ შესწიროს და მთელი საცხოვრებელი შორს საცალა გაგზავნოს! ეს იმას ნიშნავს, რომ კაცი ვიწრო შეხედულობის იყოს და თავის და სხვათა ტომთა შორისაც სიღარიბეს არჩევდეს.

როცა ასეთ საქმეთა შესახებ სჯა დაგვიწყვია, სომეხთ მაშინათვე თამამად უთქვამთ: დალოცვილებო, თქვენი რა საქმეა, თუ მე ვის რას ვწირავ, ვისაც მინდა იმას შევსწირავ. ამაზედ ვის რა დავა აქვს, ჩვენ ჩვენის გვარის სასარგებლოთ ვწირავთ, თქვენც თქვენი გვარის სასარგებლოთ შესწირეთ, ვინ გიშლით. ჩვენ ჩვენი საქმისა ვიცით, თქვენ თქვენისა იცოდეთო. განა ამაზედაც დავა და ლაპარაკი შეიძლება! სომეხნი ასეთის პასუხის მხრით მართალნი არიან, მათი დაძრახვა ჩვენგან შეუძლებელია, ამის აბა რა იურიდიული უფლება უნდა გვექნეს ხელში. ქართველს თუ უთქვამს რამე, ეს ყოფილა მხოლოდ ზნეობრივის მხრით, ძმურის სიყვარულით, ერთმანერთის პატივისცემით და თანაგრძნობით, თორემ სხვა

რა უფლების კარი და მისი გასაღები უნდა ყოფილიყოს ჩვენს ხელთ. ქართველს თუ უთქვამს რამე ასეთი. ეს უთქვამს თავის გულკეთილობით, შეამიტობით, იმ ძმურის სალამის და ძმურის მეპატრონობის წყალობით, რომელიც ამ ერს ოდესმე მათთვის გაუწვდია და ხშირად მთარველობაც გაუწევია მუსულმანთა მტრების წინაშე. აი ამის საშუალებით თქმულია რამე.

ქართველებს გინდ რომ ასეთი დავალება არ ექმნეთ მათს წინაშე, გინდ რომ ასეთი ღვაწლიც არ მიუძღოდეთ, მაინც ჩვენ ერთად-ერთი ის გარემოებაც გვატანს ასეთი ვალდებულებების კავშირის ძალას, რადგანაც ქართველნი და სომეხნი თითქმის მონათესავე ერთ ითვლებიან, ორივე ენაში ხშირად ერთი სიტყვებიც კი იხმარება. ამას გარდა სხვაფრივაც დაახლოვებულ პირათ ვითვლებით, მაგალითებრ, მუსულმანთ მტრების წინაშე ხშირად ერთად გვიბრძოლია, ხშირად ერთს ჭირსა და ვარამში ვყოფილვართ ჩვენდნილნი, ერთად ავიც გვინახავს და კარგიც, ერთად მტრის წინაშე გვიტირნია კიდევაც და გაგვიხარნია.

გვინახავს ერთმანერთის ვაი-ვაგლიახის, მწუხარება და მთელის საუკუნოების განმავლობაში დიდის ტანჯვით და სისხლის ღვრით დაგვიფარავს ერთმანერთი. მართალია, ხანდისხან ზოგიერთა გარემოებათა გამო შინ უსიამოვნებაც მოგვხდენია, მაგრამ გარეშე კი, მტრის წინაშე, ყოველთვის ჩვენ ძმანი და მეგობარნი ვყოფილვართ. ბევრს ასეთს საქმეთა გარეშე გვინახავს ჩვენი სამშობლო ქვეყნის განწირული მდგომარეობა, მოვწრებივართ სომხეთის დამხობას და დასავლეთ საქართველოს ოსმალთაგან ძირიან-ფესვიანად ამოგლეჯას, რაც ორივე ერისთვის მწარედ სატირალიც ყოფილა და საგლოვიცვანა ცოტა გვიგლოვია ჩვენი დაქცეული მშობელთ ადგილები ორივე ერს ერთად, ძლიერ ხშირად და ბევრს ალაგას. აი ამ ისტორიულმა გარემოებამაც უნდა იქონიოს გავლენა და მის საშუალებით მაინც უნდა მოქმედობდეთ კაცობრიულათ, მაგრამ რა გავწყობა, როცა ეს ასე არ ხდება ჩვენს შორის.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ასეთს საქმეთ წინაშე რამდენათაც სხვები არიან დანაშაულნი, იმაზე მეტად თვით ჩვენა ვართ გასაკიცხნი. მართლაცა და მეტი ახირება იქნება? ვსთქვათ ასეთი განჩინება: ქართველებმა სომხებს ადრე ძმურათ ხელი გაგიწვდინეთ, ჩვენს მამულში შემოგიშვით და მფარველობა გაგიწიეთ; შემდეგ, ჟამთა ვითარების მეოხებით ჩვენ დავეციით და თქვენ კი წინ წახვედით, ამიტომ დღეს, თქვენ მოვალენი ხართ, რომ ახლა ჩვენს მამულში ჩვენ გამოგვიწოდოთ ძმურათ ხელი და დახმარება აღმოგვიჩინოთ. ესეთი ბრძანება იქნება მხოლოდ ჩვენი ახირება და ამ ახირების საფუძველათ კიდევ ის უნდა დაგვშთეს, რომ სომხები ცარიელი მოდიოდნენ საქართველოში, თავის ოსტატობით აქ ქონებას იძენდნენ და ეს ძირეული მოსახლე ქართველი კი თავის გამოუცდელობით, მიაპიტობით და პურმარილით კი ყოველივეს ჰკარგავდა, ცარიელი შთებოდა. ესეთი უბედური თვისება ქართველთა სამკვიდრებლათ გახდა მას შემდეგ, რაც საქართველოს ერთი მუსულმანთა მეოხებით ძირიან-ფესვიანად ამოვარდა და დაეცა. ქართველი თავის მამულში გახდა უძლური და ცარიელი, მას ხელიდამ გამოეცალა ქვეყნის გამგეობის ძალაც.

მერე, ვისი ბრალია ყველა ეს? — რასაკვირველია ჩვენი, ყველაფერის მიზეზები თვით ჩვენის ოჯახიდამ იწყება, ჩვენის გამოუცდელის და უზრუნველის ცხოვრებიდამ. ჩვენ ვფლანგავდით და ამ დანაფანტს სხვები ჰკრეფდნენ. XIX საუკუნის დასაწყისამდე მთელი ტფილისის მამულები სულ ქართველების საკუთრებას შეადგენდა. მაგალითებრ, სოლოლაკზედ ესახლნენ ბარათაანი თავიანთის ყმებით, სოლოლაკის აქეთ შუაგულ ქალაქს, სადაც დღეს ტფილისის გამგეობა არს, ქარვასლები და სხვანი. მთელს ავანაანთ ხევზედ ესახლნენ ესტატე, ნიკო და სხვა ციციშვილები თავიანთის ყმებით. გარეთ უბანს ესახლნენ ორბელიანები თავიანთის ყმებით. ერთი სიტყვით, მთელი ტფილისი მოფენილი იყო ქართველ თავად-აზნაურის-შვილებით და მათის სახლებით, მთელი ორთაქალის ბალებიც ამათ საკუთრებას შეადგენდა. ტფილისში არ იყო ერთი მტკა-

ველი მიწა, რომ 1801 წლამდე იგი ქართველის არ ყოფილიყო და მასზედ ქართველივე არ სახელებულიყო, შემდეგ კი რა მოხდა? ქართველების ყველაფერი გაქრა და მოსპობას მიეცა. დღეს, ამ ადგილებზედ ქართველთ სახელი ნატამალობს. ამ ნატამლობის მიზეზათ კიდევ აი არ გახდა:

დღევანდელი თამამშოვის ქარვასლის ადგილები გაყიდულ იქმნა ნ. ციციშვილის ვალში, ვალი იყო ორი ვერცხლის კულის, ორი კაცის საკაბესი და რამდენიმე დოშისა. ყველა ეს ადგილები მოვალე ვაჭარ თამამშოვს დაშთა. დღევანდელი თავად-აზნაურობის ქარვასლის შენობა ტფილისში აგებულ იქმნა 1805 წ. იგი ეკუთვნოდა გ. ციციშვილს. ციციშვილის საკვდილის შემდეგ ყველა ეს აუარებელი მამული გაყიდულ იქმნა გეურქალა არწრუნის ვალში 5000 მანეთში და მასვე გეურქალას დაშთა. ეს ის გეურქალა არის, რომლზედაც ჩვენს მესტვირეებს „ხორველის ლექსიც“ აქვსთ გამოთქმული. შემდეგ კი ყველა ეს მამულები 500,000 მ. იქმნა სათავად-აზნაური ბანკში დაგირავებული. როცა ეს მამულები თავად-აზნაურობას დაშთა, მაშინ ამაზედ სომხებმა საუბარი ასტეხეს, რომ ქართველებმა ჩვენს გრიქორ არწრუნს, დიდის სომხეთის განთქმულს არწრუნიანს წევრს მამული წაართვესო. წინეთ ვისი იყო ეს მამული და ან ვისი აგებული, ამასთან მათ საქამე არ აქვდათ, თითქო გეურქალას ზ მის შვილებს ეს ადგილები და შენობა არმენიიდან მოესვენებინოთ საქართველოში. კუკიაში, ავქალის ქუჩაზედ, ერთის ქართველის რამდენიმე ათასი საყენი მიწა ერთ ვაჭარ სომხის 1000 მ. ვალში გაიყიდა, ყველა ეს მოვალეს დაშთა. ვერაზედ, გაბაშვილის რამდენიმე ათასი საყენი მიწა ნაზაროვის ვალის 500 მ. გაიყიდა და იგი მასვე დაშთა. ქაშუეთის ეკლესიის პირდაპირ, სადაც დღეს „ორიანტის“ სასტუმროა, მთელი ეს ადგილები შენობით ოქროპირიძე მღვდელს 60 მ. ვალში გაიყიდა, მას ვალი სომხს ვაჭრისა ემართა, და მამულიც ამავე ვაჭარს დაშთა. დღესაც ეს პირია ხსენებული მამულის პატრონი. ასეთ ცნობების მოყვანას რომ შეუდგეთ, ეს მაშინ ერთობ შორს წავა, ყვე-

ლას ვერ მოვსთვლით. მაშინ ასე იყო საქმე და რაც ქართველთ ტფილისში მამულების დასყიდვა დაიწყეს, მის შემდეგ მათ სულ სოფლად იწყეს გარდასახლება, გარემოებამ იქამდის მიაღწია, რომ 1830 წლებში ტფილისი მთელის ქართველობით და მათის სახლკარებით და ბაღებით სულ სომხების წილად გახდა. ტფილისში შეინარჩუნეს თავი მხოლოდ რამდენიმე მოქალაქე ოჯახებმა და ერთი მათგანი იყო იაკობ ზუბალაშვილის ოჯახი, გიორგი და ორიოდეც სხვა ქართველ მოქალაქენი, ეს არავინ იუცხოვოს.

ჩვენ, ქართველნი, მარტო ასეთის საქმით არ გახლდით უბედურნი და წყალწაღებულნი, არა ბევრი კიდევ სხვა ცუდი მხარეები გვქონდა და ერთი იმ მრავალთაგანი არის ის გარემოებაც, რომ ქართველმა კაცმა პურმალილს გარეშე არ იცოდა სომეხებით ძმათა და მეგობართა საზოგადოს აზრით დახმარება, ცოდნა ეროვნულ საქმეთა გარემოების და ვითარება, საგვარტომო სიდიადის პატივისცემა, ქართული საჭირო წიგნების ბეჭვდა, გლახაკობაში განათლების შეტანა, დროის შესაფერად მათში ვაჭრობის, მეურნეობის და ხელოვნების გავრცელება. უკეთ, ანუ მოკლედ რომ ვსთქვათ, ქართველი არ იყო თვალ ხილული თავის სამშობლო ქვეყნის ასპარეზზედ, მას თითქოს ეძინა, იგი ასეთ საქმისთვის მკვდარი იყო სიცოცხლის დროსვე და საუკუნოდ მკვდრათ შთებოდა სიკვდილის შემდეგაც. ძნელად, რომ ქართველს ჭამა, სმის გარეშე საზოგადო საქმისათვის რამე დახმარება აღმოეჩინა.

მთელს მეცხრამეტე საუკუნეში არ მომხდარა მაგალითი, რომ ქართველ კაცს ქართველ ხალხისათვის სადმე რამე შეეწიროს. ადრე რომ ვისმეს ეთქვა ქართველის კაცისათვის, რომ შენ ამა და ამ საქმეს რამე შესწირეო, ის განცვიფრებით მიიღებდა ამას და სხვებიც კიცხავს დაიწყებდნენ, რომ ეს უბედური რას იძახისო, საზოგადოებას, ან ამა და ამ შეუძლო პირით რამე დაუტოვეთო. გაგიყებულაო, ეს რა გვესმისო. ასე იყო ქართველთ ვითარება გათახსირებული. ქვეყნის საქმე და მის ტრფიალება მაშინ არავითარ საუნჯეს არ წარმოად-

გენდა, ამის მოდავე არც არავინ იყო, თვით შეძლებულ თვალ-
ხილულ პირთაც კი ქვეყნის საქმე აინუშიაც არ მოსდიოდათ.
რასაც მოწინავე ძალა ეტრფოდა და მისდევდა, იმასვე ჰბაძავდა
და ზედ ეკვრებოდა მდაბიოთ რიცხვი. ამაზედ წარმოითქვა
იმავე დროს, ილია ჭავჭავაძე რომ „ქვეყნის საქმე და სიკეთე-
მასაც ფეხებზედ ჰჭიდათ“.

მე ვიცი ასეთი ნამდვილი მაგალითები: ერთმა წარჩინე-
ბულმა თავადიშვილმა გაყადა მთელი მხარე, მთელი საუნჯე,
მასში აიღო მილიონები. ამ მილიონებიდამ ერთი გროში თავის
ერს და ქვეყანას არათერს გაჭივრებულს საქმეში არ გამოაყენა.
მთელი შეძლება სულ თამაშობაში შექამა. ნუ დავივიწყებთ,
რომ ეს პირი უცოლშვილო პარი იყო და როცა სმა-ჭამის
დროს საქართველოზედ ლაპარაკი ჩამოვარდებოდა, მაშინ იგი
მალაღის კილოიანის სიტყვებით ჭიქა შანპანსაც გადაჰკრავდა
საქართველოს სადღეგრძელოდ. მაგრამ ამაოდ. მას არავითარი
სიყვარული თავისის სამშობლო ქვეყნის და ერისა არას დროს
არ ჰქონია. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ არც მათგან
დაირბევოდა და დაიტანჯებოდა აუარებელი შეუძლო ხალხი,
ნამეტურ უმიწაწყლო გლეხკაცობა. მათი სადღეგრძელო სმის
დროს წარმოთქმული მხოლოდ მათისავე გვამის სადღეგრძე-
ლოთ უნდა ჩაითვალოს. უნდა მოგახსენოთ, რომ ამ უგვან
მდიდარ ცხოველის წყალობით ჩვენს ქვეყანაში ძლიერ ბევრი
გლეხკაცის ოჯახი აღგვილა, ბევრს მოჰღებია ბოლო. მეო-
რემ გაყადა რამდენიმე ათი ათასი დღიური მიწა-მამულა, ტყეები
და ამაში აღებული ფული სულ გაფლანგა ნადირობაში, ამის
სადილები სოფლად იმართებოდა, სტუმრები მის ხარჯით ქა-
ლაქიდამ ეტლებით დაჰყავდათ. დღეში 30 კაცის სადილი
იშლებოდა, საქმელების ჭურჭელი სულ ვერცხლის იყო. ამ
დიდმა გვარის და შეძლების კაცმა ისე შესქამა თავისი სიმ-
დიდრე, რომ ერთი გროში, ცალი ფული ქართველთ არათერ-
ში არ გამოაყენა. მესამე იყო კვალად დიდი შეძლების პა-
ტრონი, ეჭირა მთელს კავკასიაში უმაღლესი ადგილი. წელი-
წადში 70,000 მ. შემოსავალი ჰქონდა, მაგრამ ყოველთვის
იმას იძახდა:

„თქვენმა მზემ რომ დავიდუხეთ, ლუკმა ზური გაგვიწედა, ზღარა გვაქვს, უბრალო აზნაურისშვილებიც ჩვენზედ კირგად სცხოვრობენო“.

მოკვდა ეს შეძლების პატრონი კაცი, მთელი ამის საცხოვრებელი მის მემკვიდრეს დაშთა მერმე ამ მემკვიდრემ ეს შეძლებ ისე შექამა, ისე გაფლანგა, რომ ერთი გროში, ცალი ფული არც ერთს საყრო საქმეს არ გამოაყენა. გარდა ამისა ესა და მის ამხანაგები ერთის მსახიობის ქალის ეტლში ცხენებათ შაებნენ და რაც ამას ძვირფასი საგვარეულო ნივთები ჰქონდა, ოქროსი, ვერცხლის, თვალმარგალიტის და სხვანი, ძველის ძველნი მეფეების დროისანი, ყველა იგინი, ე. ი. მთელი საგვარეულო მუზეუმი, მთელი საუნჯე სულ უცხო მსახიობ ქალებს და კაცებს უწყალობა. მთელის ერის საუნჯე უღვთოთ და უკანონოთ დააპნია. ამ პირმა ისე განშლო თვის დღენი, რომ ავისის მილიონებიდამ ერთის გროშით საწყალ ქართველობას არაფრით არ გამოადგა. ჩვენ ფაქტებით დავამტკიცებთ ბევრს რამეს, რომ ამათის ქონების შედგენის წყალობით ძრიელ ბევრი გლეხკაცის ოჯახი დაიღუპა, ბევრს მოედო უწყალოდ ბოლო. ერთმა ქართველმა მემამულემ დაიგირავა მეტად დიდი ძალი მამულები, აილო ფულები და ამ ფულებიდან მარტოდ 40,000 მ. სულ ეტლები დაიბარა რუსეთიდან, დანარჩენიც სულ ისე შექამა, რომ თავის ერის გაჭივრებას ერთის კაპეკითაც არ გამოადგა. ერთმა მდიდარმა ქართველმა მთელი ქონება სულ ქეიფობაში შექამა. 60 ძალს ინახავდა, ძალებს მომვლელნიც ჰყვანდა, მკურნალიც, ხანდისხან ძალებს რძესა და ბულკებსაც აჭმევდნენ. ერთმა მდიდარმა ქართველმა რამდენიმე შეძლებულნი პირნი ინდოეთში სანადიროთ დაჰპატიჟა და თან წაიყვანა. ერთმა მდიდარმა ქართველმაც სულ დროს ტარებასა, ლოთობასა და ფაიტონით სიარულსა და ასეთ საქმეებში გაფლანგა მთელი საცხოვრებელი.

ერთმა ქართველმა მემამულე თავადის შვილმა თავის გლეხებს დავა აუტეხა, მამულები წართო. გლეხ-კაციბა მას-

თან დავაში დაემხო. სილატაკის წყალობით მთლათ აღიგავენ დედა მიწის პირიდან, მოისპნენ ხორციელათაც და სულიერათაც, ამ საქმეების ჩამდენი საქართველოს ქართველი მამულის შვილი მეტად მდიდარი იყო. თავის მამულების სიმდიდრის ძალას სულ ქალაქში აგებდა. აქა იქ რამდენიმე არაკეთილ ქალებს დიდრონი შენობები აუგო. აქეთ მისგან დარბეული ქართველი გლეხობა ისპობოდა და იქით ამათგან წანატაცევით ეს მდიდარი ნავარდობდა, ქეიფობდა უზომოთ.

ერთმა საქართველოს ქართველ გვარი შვილის კარგმა შვილმა, ვითომც და მოყვარემ ქართველი ხალხის ცხოვრების, თავის მამულებში, რაც გლეხები ჰყვანდა, მთლად დაარბია, წაართო ყოველის ფერი, სიღარიბისაგან გამოწვეულ ურჩობისათვის სამართალში მისცა იგინი და ბოლოს აყრილი და დარბეული გლეხ-კაცობა დასჯილიც იქმნენ და აქა იქ გარდასახლებულნი. ამ საქართველოს საყვარელმა უღვთო ბედშავმა შვილმა ისე აანიავა თავის ქვეყნის ქართველი გლეხები, ისე ამოხუთა მათ პირში სული, რომ ვგონებ მათ ცოდვამ სამარეცკი დაუვიწროვოს. იქაც არ მოასვენოს-ეს მრავლად მჭამელი სვაფი ხალხისა.

ერთმა ქართველმა მემამულემ ისე შეავიწროვა თვისი ხიზნები და გლეხები, რომ პირში სული აღარ შეარჩინა. გლეხები აწიოკდნენ, დიდს უძღურებაში ვარდებოდნენ, კარგი, რომ ამ დროს, გლეხების მხარე დაიკავა მთავრობის მოხელემ, თორემ გლეხები თავს ვერ გაიმართლებდენ და მთავრობაც დასჯიდა სასტიკათ. მერე ამ ბატონმა რა ქმნა ამ გლეხთაგან წანართმევი შეძლება—მთლათ შეჭამა, ისე გაფლანგა, რომ უკანასკნელ ვალებში შინაურს მეძებრებსაცკი უყიდდნენ.

ერთ მეტად მდიდარ ოჯახის შვილებს აქვნდათ დიდი შეძლება, იგინი მონათესავენი იყვნენ ქართველთ ბატონიშვილებისაც. მათ აქვნდათ დიდი ძალი ნივთები ქართველთ უძველეს დროების, მეტად ძვირფასნი, ჩვენის ტომისთვის დაუფასებელი. მათ ყველა ეს ნივთები სულ დაყიდეს, შეჭამეს ამ ნივთების დიდი რიცხვი ერთმა ქართველმა გენერალმა შეი-

ძინა, მაგრამ სამწუხაროთ ვერც ამის მემკვიდრეებმა შეირჩინეს, მათაც დათანტეს, დაკარგეს.

ერთმა მეტად მდიდარმა მემამულემ თავის გლეხთა საქმე ისე შებოჭა, ისე შეზღუდა, რომ გლეხებს სიმინდი და ქერიც არ რჩებოდათ საქმელად. მერე ამოდენ შეძლებას, წანართმევს და წანატაცს თუ როგორ აპნევდა, ამის ანუსხვა ძნელია. ამ ცხოველმა ერთს სოფელის ხალხს შარი მოუდო, იქიდან აჰყარა და დაარბია სულა, მიზეზი დარბევისა მისი მედიდურება იყო. დანარჩენის დიდი რიცხვი ისე გაფლანგა, რომ სადმე გაჭირვებულთ გროში არ მოახმარა. მთელი საცხოვრებელი ისე შეჭამა და გაათავა, რომ არსად ერთი გროშის არა შექმნარა. გლეხებს ტყავი გააძრო, გაფცქვნა, პატარა ბავშვები დაატიტვლა, დაამშია და დაამხო ყოველივე.

ერთმა ქართველმა გაყიდა დიდი ძალი მამულები, სახლები, მთელი ქონება, გაყიდვამ ისე გაიტაცა, რომ მან თვით თავის სახლებიც აღარ შეინარჩუნა, თავის გლეხებს ხომ პირში სულად ამოხუთა. დაარბია იგინი, აღარ შეარჩინა რა. ამ დიდმა გვარიშვილმა სულ ქალაქში გაფლანგა, ერთი კაპეიკი არავის დაუტოვა. ქალაქდისაგან ისე იყო გატაცებული, რომ დილით რომ ადგებოდა პირს არცკი დაიბანდა, ისე ჩაჯდებოდა ფაიტონში და კარდა კარ ყომარბაზებს ეძებდა სათამაშოთ, მისი თამაშობის დაწყება იყო და შამპანის ბოთლების მიტანა. ისე გააქრო მთელი ქონება, რომ სიკვდილს შემდეგ გროშიც არ დასტოვა საქვეყნოთ, თუმც ქონების კი კიდევ ჰქონდა, იგიც თავისავე მსგავს მეგვარეს დაუტოვა. ამისაგან გამოარეკილ და დარბეულ გლეხებით სავსეა ტფილისი.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ქართველთ შეძლებულ მემამულეებმა შეაჭმეს მთელი თავიანთი მამული, მთელი საქართველო. მთელი მამულები წაართვეს გლეხებს და მერე ეს წანართმევი დააგირავეს და შემდეგ დაყიდეს სულ სხვებზედ, უცხო შეძლებულ პირებზედ, რითაც მათ დაღუპეს თავიანთი გლეხებიც. ისე განვლეს სოფელი მათ, რომ გროში, კაპეიკი არავის გამოაყენეს. მათ ერთი პირიც არ დაიხსნეს განწირულ

უძლიურებისაგან. ეს შეძლებულნი არას აკეთებდნენ თვით იმ დროსაც კი, როცა მათისავე გვერდით სომხები სხვა და სხვა სასარგებლო საქმეებს აუარებელს ფულებს სწირავდნენ. ამათგან სხვათა დახსნას ვინ ითხოვს, როცა იგინი თვით თავიანთ თავის დამხსნელნიც არ არიან, მათში ერთი არ კითხულობს ქართულ გაზეთებს, წიგნებს, ერთი მათგანი არ ეკუთვნის ჩვენს სულსა და გულს, ჩვენს სხეულს, ჩვენის ვითარების მათ არაფერი ესმით. იგინი ჩვენს სამშობლოს მხოლოდ ჭამა-სმით ეკუთვნიან და სხვა შეუსაბამო მოქმედებით.

ასეთ სამწუხარო გარემოებას, ქართველთ შორის სულ რამდენმამე კაცმა აუქცია გზა-კვალი და მხოლოდ იგინი გამოვიდნენ ჩვენს ცხოვრებაში ნათელ ვარსკვლავად. ერთი ასეთ პირთაგანი გახლავსთ სტეფანე კოსტანტინეს ძე ზუბალა-შვიდი, რომელის წინაპართ გვარის ისტორიაც საკმარისად გავიცანით. ახლა ამ პირზედ უნდა ვისაუბროთ. დაე ეს დაშთეს სხვა ქართველთა წინაშე თვალის გასახილებლათ, დაბრმავებულ და გადაგვარებულთ ყრუთა საუწყებლათ. უნდა მმოგახსენოთ, რომ როცა ეს წიგნი პირველად იბეჭდებოდ ამის ფურცლები სტეფანემ წაიკითხა და გადმოგვცა, რომ ეხლა ცოტა დაბეჭდეთ და მეორე გამოცემისთვის ცნობებს მოგცემთ შესავსებლათაო. ამიტომაც ჩვენ მცირე რდენი დაბეჭდეთ პირველ გამოცემის დროს, ცალკე წიგნად. პირველი გამოცემა აქა იქ დაიფანტა, ვინცკი წაიკითხა, იგი კვალად ითხოვდა ამ წიგნსა, მაგრამ სიმცირის გამო წიგნი აღარ იყო, ამაზედ მრავალთ სტკიოდათ გული. ყველა ამბობდა, რომ ასეთი წიგნის ასე მცირედ დაბეჭდვა როგორ შეიძლებაო, ეს წიგნი რამდენიმე ათასი უნდა დაიბეჭდოს და საერთოდ გავრცელდეს ხალხში, რომ სამაგალითო ადამიანს მიმბაძენი გამოუჩინდნენო. ჩვენც შევისმინეთ საზოგადოებიდამ ასეთი გამოწვეული ხმა და ეხლა ეს წიგნი მეორეთ დაბეჭდეთ. ისიცკი უნდა მოგახსენოთ, რომ სტეფანე კოსტანტინეს ძე ძრიელ ფრიდება სხვებზესაგან მიძღვნილს ქება დიდების, მას ეს არ ესია მოვწება და ყოველთვის ბრძანებს, რომ „მე თუ რამეს“

ჯგუთებ, იმიტომ კი არა, რომ ვინმემ მაქცისა, არამედ იმიტომ, რომ ამისთანა საქმეს ყოველი ადამიანი მოვალე არისა, რომ მან თავის ქვეყნის და ერის ტრახეზედ თითო აგური დადოსა, ასეა ვალი ყოველი ჭეშმარიტ ადამიანისა და მეც ამ ჭეშმარიტების ვემსახურები, ვემსახურები ისე, რომ ეს არც სხვებისთვის დარჩეს საწყენად“ ეს სიტყვა თვით სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილს ეკუთვნის. ხმა მღვთისა და ხმა ერისაო. ჩვენ მის წყენას ვერიდებით, ამიტომ იმედია, რომ იგი საზოგადოების დავალების პატივს სცემს, საზოგადოების თხოვნას მიაქცევს ყურადღებას და ამიტომ ამ წიგნის მეორე გამოცემისათვის არ გვიწყენს. იმასაც ვიტყვით, რომ ეს წიგნი ხალხში ისე მიდის წინ, რომ მას მრავალჯერ ექმნება შემთხვევა გამოცემისა. ყველა ეს ჩვენ აქ იმიტომ მოვიყენეთ რომ მით გაგვეცნო მკითხველისთვის თვით სტეფანე კონსტანტინეს უპირატესი შეხედულება ამ წიგნზედ, მისი ბრწყინვალე ჰაზრები მყუდროდ ანუ უჩინრად უხმაუროდ მოქმედებაზედ. თვით სტეფანე კონსტანტინეს ძემ რამდენიც უნდი დაფაროს თავის მოქმედების კეთილი ცნობები, ამ ცნობებს მაინც ქართველი ერი არა ფარავს, ყოველი მათგანი სიამოვნებით იგონებს თავის ქვეყნის უდიდესი მამულისშვილის ქველმოქმედებათა ცნობებს. ვგონებთ, რომ მეტად დიდი სიმპატიური საქმეა და თან სალაპარაკოც რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძემ „წერაკითხვის სამართველოს“ 25 წლის არსებობის გამო 10,000 მ. შესწირა. ვგონებთ ესეც საკმარისია ჩვენს გათხსირებულ დროსა და ქართველებურ, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის საქმეების შესახებ ეს წიგნი თამამად მიგვეძღვნო და მეორედაც დაგვებეჭდა ხალხის საჭიროების გამო, იმედია, რომ სტ. ზუბალაშვილი ამაზედ არ დაგვემდურება, ეს არ დამდურება მისგან ქართველი საზოგადოების პატივის ცემა იქნება.

II.

დასანატრია ისეთი შვილი, რომელიც ადამიანის ღირსებით თუ არ უსწრობს თავის მამას წინ, უკან მაინც არ ჩა-

მოუკარდება და საქებია ის შვილი, რომელიც თავის მოქმედებით მამაზედ უაღმატებულესად დასდგება, ცხოვრების ასპარეზზე ერთი ათად მეტს ადამიანობას რა მამულიშვილობას გამოიჩენს, ცხოვრების გზას ნათელის თვალით აღბეჭდავს, თავის მოქმედების ხსოვნას საუკუნოდ უკვდავად ჰყოფს. ასეთი პირნი პატივსაცემნი არიან არა მარტო მით, რომ მათ სხვა და სხვა საქმეებს ხელი გაუწვდინონ და შესწირონ რამე, არამედ საყურადღებონი არიან მითაც რომ მათ გვამში ჩანერგილი აქვსთ ხალხის ცხოვრების დაკვირვება, მათი სავალალო მეგობრების სიყვარული და თანაგრძნობა, საქმე ეს გახლავსთ და ეს არის საყურადღებო, რომ ასეთი სამკაული მრავალ ჩენილთა შეძლებულთა გვამში სულ ვერ იკიდებს ბინას. მეტად იშვიათი საქმეა ესა. ამით უფრო არიან მისაბაძნი და საყურადღებონი. იქმნება ასეთი იშვიათი პირებთაგან სხვებმა მაგალითები აიღონ.

სწორეთ ასეთ პირათ უნდა მივიღოთ სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბაშვილი, რომლის ადამიანური ღირსება, ჰუმანიური მხარე და იდეები სწორე საყურადღებო უნდა იყოს ყველსთვის. სტეფანე კონსტანტინეს ძე თვისის ადამიანურის, ანუ კაცად-კაცურის მოვალეობით მამაზედ მალლა დასდგა, ამას ყველა თვალხილულად ადამიანი ნათლად დაასაბუთებს და სწორეთ ეს ღირსებაა საყურადღებო და სანატრი ქართველ ერის ცხოვრებაში. ასეთი პირების მოვლენა მეტად იშვიათი საქმეა, უმაგალითო. თუმცა ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენი სამშობლო ქვეყანა მრავლის შეძლებულის პირით არის სავსე, მაგრამ რა გამოვიდა ამ რიცხვით, როცა კაცად-რიცხვი მასში ერთობ იშვიათად მოიპოვება, აქ არ სჩანს ისეთ პირთ რიცხვი, რომელთაც საქართველოს ერის სიყვარული გულში ჰქონდეთ მოზვავებული. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ ხომ არც ამას იტყოდა ილ. ჭავჭავაძე:

„მაგრამ, მამულა, ჩემი ტანჯვა მხალხად ის არის, რომ ამდენს ხანში შენს კიდებედ კაცო არ არის!“

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ჯერეთ ახალგაზრდა კაცია,

ორმოც წელს მცირედ გადასული, მაგრამ მასთანვე შესაფერის გარეგან და შინაგან ჯანის ძლიერებით სავსე, სახე და შეხედულება აქვს ისეთის პირისა, რომელსაც კარგად ატყვიადიადი შრომის ბეჭედი. თუმც მის გამომეტყველებას არა აქვს მაინცა და მაინც ისეთი შეხედულება, რომ მან მნახველს ამცნოს თვისი შრომის-მოყვარეობის წყალობით მოქანცულობა, მაგრამ მაინც მცირედ ნახვის და საუბრის დროს ყოველი პირი ცხადათ დარწმუნდება მაზედ, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძე უნდა იყოს თავის დროის კვალად საკმარისად ნამუშევარი, მრავალ ნაირს ქარ-ცეცხლში განვლილი. ეს შეხედულება ჩვენ მასზედ პირველის ხილვიდგანვე შევადგინეთ და მცირე ხნის შემდეგ კი თვითვე სტეფანე კონსტანტინეს ძემაც წარმოსთქვა ასე:

— დიახ, ბატონო, ცოტა ხანში შაველ და მით ჯანსაც კარგად ვატყობ, რომ ის, რაც წინეთ იყო, დღეს აღარ არის, ამიტომ ბორჯომს ვაპირებ დაშთენასო.

დასანატრია ასეთ მამულის შეიღობითა შრომის მოყვარეობის მაგალითები. იგი აღსანიშნია ჩვენგან მედიდურებით და თან ქართველთაგან მისაბაძიც. ხომ მოგეხსენებათ, ჩვენში ასეთ შრომის მოყვარეთა რიცხვი ერთობ მცირეა, ასეთი კაცების უუფლებით მეტად ღარიბნი გახლავართ.

ეს ყვალასითვის ცხადია, ჩვენ შეძლებულთა და ქონების პატრონთა შეიღობის წინაშე შრომის მოყვარეობის მიმართვა მთლად არის ამოვარდნილი. ქართველი მოწინავე შრომის ასპარეზედ მძინარეა, უმოძრავო, უქიარი. ქართველებმა ამითვისარგებლეთ თავი. ჩვენი ბრძენი მწერლები სულ ამას ჰგოდებდნენ და ვალალებდნენ. თვით დიდის გვარის და ოჯახის შვილი ვახტანგ ორბელიანი სწერდა ასეთ პირებზედ თვის გულის წყრომას: — „სწავლის წინ სმა და ძაღვი, შრომის წინ ზარმაცობა“ და ბევრიც სხვა ამ გვარნი. რამდენჯერ უთქვამს პოეტს შემდეგი სიტყვა: — „ნეტოვი თქვენა, რომ ჩვენს უზრუნველს და ზარმაც თავობას არ მოესწარით, იტყოდა „ისინიც არ ვარგანან, თუ ვინმე მათ სჯობიანო“. კაცი არ იყო ჩვენ-

ში რომ იმას საქმის დი შრომის სიყვარული ჰქონიყო, რაკი მოსვენებას მივეციოთ თავი, მერე ჩვენ საქმეთ სმა, ჭამა და ძილი შეიქმნა.

შედლებულ გვამთა პატივცემა რამდენათაც პატარა ერთ შეუძლიანთ, იმდენათვე მუშებს, ამათზე მეტად კი შეძლებულთ; რამდენათაც შეუძლიანთ ასეთი პირები აღიღონ პატარა ტომის ერთა, იმათზე უფრო უძლიერესად შეუძლიანთ აქონ და აღიღონ მძლავრთა. თქმა არ უნდა, რომ ბურების და უმაღლესად განვითარებულ ცივილიზაციის მექონ კულტურული ინგლისელთ შორის დიდი გარჩევა უნდა იყოს. მოგეხსენებათ, რომ ყველგან მძლავრნი იჭერენ ადგილს; იგინი იზიდვენ ყველას ყურადღებას, ყველას პატივისცემას და ნდობას, ხოლო რაც შეეხება პატივისცემის აღმოჩენას მძლავრთაგან უფრო მძლავრია და მისაზიდი, ვინემც უძლური. საქმე აქ არის, აქ უნდა შეჩერდეს ყოველი პატიოსანი შესმენილი მამულისშვილი, აქ მან ცხადლივ უნდა გაარჩიოს თვისი მოვალეობა მის მხრივ, თუ იგი ვისი მომხრე უფრო უნდა იყოს. ეს სულიერი მხარე ადამიანისა ბევრს ალაგას აუწონიათ და დაუწონიათ, მრავლთათვის უსმენიათ თვისი მოვალეობა, ვისაცკი მცირედ მაინც აქვს შეგნება, იმას უეჭველია ესეთი სულიერი ვალდებულება ადამიანისა კარგად ეცოდინება, იმას ჩვენი განმარტება არ უნდა. ვისაც არ აქვს მისი გაგება და შეგნება, ის კიდევ რა უნდა იყოს და რა არსებას უნდა წარმოადგენდეს, ასეთი პირები ევროპის წარჩინებულ მწერლებს მრავლად და ნათლად აქვს დახატული თვის ნაწერებში და ამიტომ ჩვენ აქ აღარას ვიტყვიოთ.

ქართველ კათოლიკობას უაღრესად სწამთ მაცხოვარის მცნება უძლურთა შებრალების შესახებ. სწორეთ ამის უტყუარი ნიშან-წყალია სტეფანე კონსტანტინეს ძე. მაცხოვარის დავალების თანახმად იგი თავის ადამიანურ ღირსებას სწორედ ჩინებულად ასრულებს. მან კარგად იცის ის გარემოება, რომ დახმარება და შველა ისე არავის ესაჭიროება, როგორც შეუძლოს და დამცირებულს. ეს არის ვალი ყოველის პატიო-

სანის ადამიანისა, ეს დავალება ძველადგანვე იქმნა გამოთქმული არა მარტო «სახარებაში», არამედ სხვადასხვა ბრძენ მეცნიერ და ფილოსოფოსებთანაც. იგივე სავალდებულო მცნება წარწერილია ჩვენის დროის მშვიდობის მყოფელთ განვითარებულთ მოქალაქეთა დროშაზედ, რომლის ქვეშაც თავს იკრებს და ჯგუფდება კაცთა საუკეთესო ნაწილი, სტეფანე კონსტანტინეს ძემ ჩაინერგა ქართველთ ერის პატივისცემა, პატრონობა და სიყვარული. აბა რა ფიქრი უნდა, რომ ამით მან უძლურთ გულში მოიპოვა უმაღლესი ჯილდო, უმაღლესი პატიოსნების ნიშანი. ქართველ ერში სტეფანე კონსტანტინეს ძის სახელი არა დროს არ ამოვარდება, მისი სახელი და საქმენი ყოველი ქართველის გულში მოიპოვებს ადგილს, იქ დაფუძნდება მისი მკვიდრი უკვდავების ტახტი, სადაც აღმართული იქნება სტეფანეს ქველ-მოქმედების ნიშნები. ამ ნიშნებს ქართველობა დიდხანს ატარებს თავის გულით, უბით და კალთით. მას შთამომავლობა შთამომავლობას გარდასცემს და ოდესმე მოხუცებულნი ჭაბუკთ ქებით მოუთხრობენ, როგორც სტეფანე კონსტანტინის ძის უზომო მამულის სიყვარულს, ისევე მისის ძმებისას, მოთხრობილის ამბებით ბევრო გასაღდება და აღფრთოვანდება.

უნდა ითქვას, რომ მემკვიდრეობითი თვისების გარდმოცემას დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს. ეს ცხადია, ამიტომ არ შეიძლება რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძეს თავის დედის თვისების არაფერი ექმნეს გარდმოცემული. დედა მისი გახლდათ მეტად დარბაისელი ადამიანი. მაღალის სათნოებით სავსე, გლახაკთ შემბრაღე, უძლურთ მწე, ერთის სიტყვით, თავის დროს უდიდესი მაგალითი ადამიანობის და მიტომაც გახლავთ, რომ მისი შვილებიც ასეთის თვისების არიან. ჩვენს დროში ასეთი პირების მოპოვება ერთობ ძვირია, იშვიათი, ისიც ქართველებში. იშვიათია უფრო შეძლებულ პირებში, სადაც მოქალაქური ბრძნული იდეები უფრო უადვილესად ილახება, სადაც დილიდან საღამომდის მხოლოდ დალივის, თამაშობის და ასეთ საქმეთა მეტი სხვა არა ისმის რა!

სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბაშვილის მშობლების ოჯახი ასეთი თვისების არას დროს არ ყოფილა, აქ ამის მაგალითის არა ქმნილარა და მიტომაც მოხდა, რომ შვილებიც ასეთის დასანატრის თვისების გამოვიდნენ ამაზედ არის ნათქვამი ილ. ჭავჭავაძისაგან.

„დედამ რომ შვილი კაზარდოს ემაგრე ჩვენისთანა“.

ამ ღირსებას არც სხვა მისი ძმები არიან მოკლებული, ყველას ნათლად უღვივის ადამიანობის ნაპერწკალი, კაცთ-მოყვარეობის სხივები. ყოველი მათგანი სრული მორჩილი და მოთანხმეა ერთ გულის ძმის სტეფანესი. ეს ვითარება მათში გარდმოცემულია ძველებურის ქართულან ოჯახურის წეს-ჩვეულებით. უფროს-უმცროსობას ძველად ქართველებში დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი და სწორედ წყალობა იყო, რომ ვიდრე ქართველთ ეს სანუკარი მხარე მჭიდროთ ჰქონდათ შენახული, მინამდის მათს შინაგან ვითარებას ვერაფერ სძლე-ვდა. როცა მათში ეს დაეცა, როცა ძმათა შორის მძულვა-რება ჩამოვარდა და ერთმანეთს დაუწყეს მტრობა, მერე კი დასცეს მით ქართლის ბჭენი. ამაზედ სწუხს პოეტი, როცა ამბობს,

„სულ ძიარს დასცეს ქართლის ბჭენი“.

სტეფანე კონსტანტინეს ძეს და მის ძმებს ეს საგვარტომო გარდმოცემა უაღრესათ სწამთ, მათ კარგად იციან მამა-პაპათაგან, რომ უფროს უმცროსობის დარღვევით და ძმათა არ სიყვარულით ვერც ერთი ოჯახი ვერ დასდგება ფეხზედ და მიტომ ყოველი მათგანი ნათლად ასრულებს თავის მოვალეობას, ოჯახში სტეფანე კონსტანტინეს ძე საპატიოდ ითვლება. იგი, როგორც მშვიდობის მფენელი, ძმუროს — ადამიანობისა, სიყვარულისა, სიბრალულისა და დიდის სათნოებისა, რომელიც ყველგან და ყველა ოჯახში დიდს პედაგოგიურს ზეგავლენას უნდა ახდენდეს ოჯახის ყველა წევრებზედ.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენის დროის გათახსირებულს ქართველებში, ხშირად, ეს ისე არ არის, აქ სულ უბრალო საქმის გამო ძმა ძმას ებრძვის. მამა

შვილს, ცოლი ქმარს და სხვა. ერთი უბრალო რამ საქმე მათში ჰბადავს დაუსრულებელს ბრძოლას, მტრობას, კამათს და ვინ იცის რას არა. ერთი უბრალო მუთაქის გულისთვის ძმები ჩხუბს აჩენენ, ბოლოს საქმე იქამდის მიდის, რომ მუთაქასაც კი შუაზედ სჭრიან. იყოფენ ყველაფერს, ინაწილებენ, უკანასკნელ ნაწილდებიან თვითონაცა და ბოლოს მით ეცემა მათი ძველი მკვიდრი ოჯახიც.

ბევრს ალაგას დაეცნენ ჩვენში მძლავრი ოჯახები, ბევრს ალაგას გამოეთხარა მათ საძირკველი. ყველა ეს ხდებოდა იმის წყალობით, რომ ოჯახის წევრთ შორის არ იყო მკვიდრი სიყვარული დაცული, შანახული. ამ გარემოებას ჩვენ უფრო ვითხოვთ ჩვენს მდაბიოთაგან, რომელთა ოჯახის ვითარება აუცილებლათ ითხოვს მას. სანატრელია, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძის და მის ძმების სამაგალითო თვისება ქართველთა შორის პარჯენივ და მარცხნივ მისაბაძი გახდეს, მას ყოველი ქართველი ითვისებდეს, რადგანაც სტეფანე კონსტანტინეს ძე არის ამ სასარგებლო მხარის უტყუარი ნიშან-წყალი, რაც სამწუხაროდ იგი სხვებში კი ერთობ იშვიათია. რა გაეწყობა, ესეც ჩვენი უბედურება არის.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე, როგორც წესია ქართველებში, პატარაობიდანვე დედის გავლენის ქვეშ იყო, შინ სამზადის გარდა და წერა-კითხვის შესწავლის მერე, იგი სწავლობდა ტფილისის კლასიკურს გიმნაზიაში. სადაც დაამთავრა სწავლა, სწავლის დამთავრების უმაღლვე ბაქოში საქმეების მართვას შეუდგა. მისმა ერთმა თანამედროვეთაგანმა, მნახველმა და მცნობმა მეგობარმა მიაძბო, რომ ჭეშმარიტებით უნდა ითქვასო, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძე ყველგან ჩინებულს ადამიანურს თვისებას იჩენდაო. იგი ადამიანურის თვისების სუფთა მაგალითი იყოვო, სწორედ სანატურო სათნოებაო. ეს, რასაკვირველია, მართალი უნდა გახლდეთ, რადგანაც ამის ნიშნებს ჩვენ მათში დღესაც მკვიდრათ ვპოვებთ.

მოგეხსენებათ რომ

„წარსული არის მშობელი მამავლისა“.

ეს უტყუარი ქეშმარიტება გახლავთ, ესევე ქეშმარიტება მრავალთ მეცნიერთ მწერლებისაგანაც არის წარმოთქმული. უმაღლესად კაცის განვითარება, გონებით განსპეტაკება და უძლურთა სიყვარული, ნიადაგ უცბად ვერსად გაიდგამს ფეხს, ვერსად მოიკიდებს იგი სწრაფად ბინას, თუ იგი კაცში თანდათანობით არ აღგზნებულა და ნელ-ნელა არ განვითარებულა. შეუძლებელია, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბალაშვილის ჰაზრების და მიმართვის მსგავსი მხარეებით ვისმეში უცბათ აღორძინდეს, მთლად დაინერგოს და განსპეტაკდეს, ეს არ შეიძლება. რომ ასე არ გახლდესთ, მაშინ ხომ ჩვენ ასე დაქვეითებულებიც არ ვიქნებოდით და სტეფანე კონსტანტინეს ძის მსგავსი კაცებით სავსე იქნებოდა ჩვენი სამშობლო ქვეყანა,

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი, კარგა ხანია რაც ბაქოში სცხოვრობს, იგი იქ განაგებს თავის მამულების ანუ ნავთის საქმეებს, ნავთის საქმის ასპარეზზედ იგი მოქმედებს და შრომობს თავის ახალგაზდობიდამ. როგორც განათლებულ კაცს, თავის საქმის ვითარება შესწავლილი აქვს ისე, როგორც ეს მოეთხოვება ყოველ განათლებულ პირს. ნავთის წყაროების პატრონობა ისეთი საქმე გახლავთ, რაც აუცილებლად ითხოვს განათლებულ პირთა პატრონობას, თუმცა შეიძლება პატრონობა გაუნათლებელმაც გასწიოს, მაგრამ რა გამოვა, იგი მაინც და მაინც არ იქნება ჰკვიანურის მხარეებით დაგვირგვინებული; ნავთის საქმეთა პატრონობა არამც თუ მცირედ-განათლებულ პირთა რიცხვს თხოულობს, არამედ ღრმად, უმაღლესის სწავლითაც კი განათლებულთ, რომელთაც, რაც მეტად ეცოდინებათ სხვადასხვა მეცნიერება, მით მათ უფრო კარგად შეეძლებათ პატრონობის გაწევა, საქმის მართვა. ერთის მხრით სწორეთ ამის წყალობა უნდა გახლდეთ, რომ ზუბალაშვილების სანავთო საქმის წარმოება იმავ თავიდგანვე კარგს გზაზედ დასდგა, მომავლისთვის მან შესამჩნევი ნაყოფი გამოიღო. დღეს თუ სადმე ერთი და ორი ფირმა იგულისხმება და სახელოვნებს, იქ არც სტეფანე კონსტანტინეს ძის სახელი ჩამორჩება, იგი შესამჩნევს ადგილს დაიკავებო.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ესეც ერთი დიდი ღირსებაა ქართველის კაცის და თან მეტად სამედიდურებელიც. ხომ მოგახსენებათ, რომ ამ ერთი საუკუნის განმავლობაში ხშირად წარმოთქმულა ისეთი აზრები, რომ ქართველ კაცს შნო არა აქვს აღებ-მიცემაშია, ქართველნი არამც თუ დიდი ვაჭრობის, ანუ მრეწველობის ასპარეზზედ გამოიჩინენ ნიქსა, არამედ თვით უბრალო ვაჭრობის ასპარეზზედაც ვერ გამოვლენ თამამათაო, ესეთი ლექციების წარმოთქმის გარეშე, იგი ხშირად ჟურნალ-გაზეთებშიაც უსტამბავთ. ეხლა კი სტეფანე კონსტანტინეს ძის და სხვათა მისთანების სამაგალითო საქმეებით და ცოდნით ჩვენ სრული უფლება გვაქვს თავიც ვიქოთ და ვსთქვათ კიდევ, რომ ქართველ კაცსაც აქვს შნო, არამც თუ მცირე რამ აღებ-მიცემის, არამედ დიდის სამრეწველოს და სავაჭროს საქმეების წარმოებისაც. აქ ამის შესავსებლათ დავასახელებთ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილსაც.

სტეფანე კონსტანტინე ძე რომ მთელის თავის ცხოვრებით და მოქმედებით უდიდეს შრომის და საქმიანობის უტყუარს ნიშან-წალს წარმოადგენს, ეს იქილამაც სჩანს, რომ დღემდე იგი უცოლოდ არის დაშთენილი. შეძლებულის კაცი-სთვის ასე დაშთენა ერთის მხრით ძნელი არის და შეუფერებელიც, კაცს შეძლება ჰქონდეს და ამ ბედნიერებას კი ასცდეს!. მის ცხოვრებაში სხვა რა უნდა იყოს სანატრი და სანუკარი, ამაზედ მეტი უმაღლესი ჯილდო აბა კაცს რა უნდა ჰქონდეს, ყოველი ადამიანი თავის საბოლოოვო არსებითს მხარედ მხოლოდ ამას სთვლის, ვინც ამას ვერ ასრულებს თავის ცხოვრებაში, იმას თავისი თავი უბედურათ მიაჩნია. არიან ისეთი პირნიც, რომელნიც ცოლ-შვილიანობას სილატაკის გამო ვერ ეკიდებიან, ცხოვრების ეშინიანთ, ამის მსგავს სურათებს ძრიელ ხშირად ვხედავთ მუშებსა და ხელოსნებში. ბევრი მათში ამ მხარეს შეუძლებლობის მეოხებით ასცდება ხოლმე, ბევრი კი მარტოდ მიბაძვის, ანუ გონების ცდუნების და გაფუჭების და გათახსირების, რასაც შემდეგ სრული გახრწნა მოჰყვება ხოლმე. სამწუხაროდ ეს უბედურება მუშებს და ხე-

ლოსნებს ძრიელ ცხადათ ეტყობათ, ასეთ პირთა რიცხვი მათში ერთობ დიდია, ამის მიზეზები იფარება ცხოვრების წესების ღრმა საიდუმლოებაში, რომლის შეტყობა და გაგება მრავლათათვის ცხადია უკვე და ამიტომ აქ ჩვენ სხვას აღარას ვიტყვი.

რაც ვსთქვით შეუძლებელ მუშათა და ხელოსანთ ცხოვრების და გარემოების შესახებ, იგივე ითქმის თვით შეძლებულ პირებზედაც. შეძლებულ პირთ შორისაც იგივე მხარეები არსებობს, რაც შეუძლებლებზედ ვსთქვით. მხოლოდ აქეთ უფრო ხშირად ბოროტის მედიდურებით და თავმომწონებით ხდება, ვინემც ცხოვრებაზედ დაკვირვებით და მის წესების კარგად ცოდნით. ბევრს აღაგას შეძლებულ პირთაგან უამისობით დიდი ძალი ქონება იფლანგება და ილუბება. აქ საქმე ქონებაზედ არ არის, აქ ხშირად ის გარემოება გახლავთ საყურადღებო, რომ იგი არც კარგია შეძლებულ პირთათვის, მავნებელია, მისის წყალობით უადვილესად ირღვევა პირად უფლებათა მხარეების შემოფარგვლის დედა აზრები, მისი ზნეობითი განვითარება. შეძლებულ პირს ღრო აღარ ჰყოფნის ქეიფებისთვის, სხვადასხვა სუნოვან ვარდთა ყნოსვისათვის, მათის თიქრით საამქვეყნიერო დიდებას მხოლოდ ეს მხარე შეადგენს და მიტომ ხშირად ჩვენი მდიდარი კაცის შვილებიც ისე თახსირდებიან, იგინი უცოლშვილოდ ისე განვლენ ამ სოფლით, რომ ერთ კაპაიკსაც კი არავის შესწირვენ. მათ დავიწყებული აქვთ ის გარემოება რომ ყველა მათებურს მდგომარეობაში არ არის მოთავსებული, ყველა მათებურათ არ ხარობს. ასეთნი პირნი ისე გარდიცვლებიან, რომ სიკვდილის ღროს ერთი კეთილი საქმის გაკეთების ხსოვნაც არ მისდევთ თანა. იგინი ამ სოფლად მოვიდნენ მხოლოდ მიტომ, რომ ჭამეს, სვეს, ღრო ვაატარეს და მით განვლეს სოფელი, გარდაიცვალნენ.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე კი ასეთ ჯუჯის ხალხისაგან ერთობ შორს სდგას, იგი არ ეკუთვნის მათ დასს, მას ნათლად აქვს ადამიანური ვითარება გათვალისწინებული, მას განურჩევლად მიაჩნია ყველა ადამიანისშვილი. მისთვის ეს ორივე ერთი უნდა იყოს, ოღონდ ჩვენ ტომის ძეთა შორის,

კარგი ქართველი მამულისშვილები მრავლად გამოვიდნენ, თორემ მისთვის ორივე ერთია, გინდ მისი ნაშენი ყოფილა და გინდ სხვისა, აქ საქმე მარტო ადამიანობაზედ არის დამოკიდებული. საქმე ძვირფასი მხარეა კაცისა, ღირსება და არა ნაშენობა, ნეტა კარგი კაცი იყოს და იგი ვისი შვილიც უნდა იქნეს ორივე ერთია.

განა ცოტა ალაგას მომხდარა, რომ შვილს თავის მამისთვის თოფი დაურტყავს, დღე გაუმწარებია- ასეთ შვილთა რიცხვი, ვისიც უნდა იქნეს, გინდ სხვისი ყოფილა და გინდ საკუთარი. ამას სტეფანე კონსტანტინეს ძე ნათელის თვალთ უმზერის და მიტომაც არის, რომ იგი არავის ყურადღებას არ აქცევს, მას თანასწორად აქვს ხელი გაწვდენილი, როგორც თავისიანისთვის, ისევე უცხოისთვის. სწორედ ეს მაღალი განსჯვრეტი მხარეები ჩაითვლება მის საფუძვლათ, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძე დღემდე ასე დაშთა. ამით იგი არავის რას უფუჭებს, არავის რას უხდენს, ნაცვლად მისა, იგი მით ამალღებს კიდევ თავის ადამიანურს თვისებას, და მით მაღამოსავე ევლინება მრავალთ გაჭივრებულთ ცხოვრების საქმეს. სტეფანე კონსტანტინეს ძის ასეთი ცხოვრების მხარე არის სამაგალითო, მისაბაძი, ნათელი სარკე მრავალთ შეძლებულთ პირთათვის.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი დაიბადა 1860 წ. ქ. ტფილისს. იგი არის საშუალო ტანისა, ევროპიულს სწავლა-განათლების და ენებს გარდა, იცის ადგილობრივი ენებიც და ნამეტურ ქართული ენა, ე. ი. დედა-ენა. ქართული ენისა მას დიდი ტრფიალება აქვს და საუბრის დროს რამდენათაც სხვადასხვა ენებზედ ლაპარაკობს, იმაზე მეტს ქართულად. მაინც ქართული ენის მფარველობა ქართველ კათოლიკებში საღმრთო ვალად არის მიჩნეული. ამ ენის ტრფიალება ქართველ კათოლიკობას ისე აქვს განღვიძებული, რომ ოდესაც ტფილისში პირველად კვირის ქართული გაზეთი „დროება“ გამოიცა, მის გამოცემლად იქმნა მესტამბე ქართველ კათოლიკე სტეფანე მელიქიშვილი და ამავე გაზეთის დამხმა-

რებელი იყო იმ დროის ტფილისის ქართველ კათოლიკეთ მოქალაქე მდიდარი სტეფანე ზარათიშვილი — ზარათოვი.

დღეს ხომ ქართულ ენას მფარველად სტეფანე კონსტანტინეს ძე უხდება. სტეფანე რამდენათაც თავის დედა ენა უყვარს, ისევე უყვარს მის ძმებს და სხვათაც, მათს სამშობლო საუნჯე ეს ენა შეადგენს და როგორც წეს-რიგია ძველებურათ შენახულის სუფთა ქართულის ოჯახისა, ამათ სახლშიაც ქართული ენა მეფობს, იგი სუფევს მკვიდრად, მას ამათს ოჯახში ისე ვერაფერი შეარყევს, როგორც ეს სხვა ქართველთ ოჯახებშია გამეფებული. სტეფანეს და მის ძმების ოჯახი ქართული სულიერი ოჯახია და სხვებისა კი ჩონჩხს წარმოადგენს. ეს უბედური წესები და ქართული ენის დამხოება არსებობს ისეთს ოჯახებშიაც, სადაც მის ნაცვლად იგი აყვავებულ უნდა იქმნას. აქ ესეთი მამულიშვილები ქართულ ენაზედ ლაპარაკს აღარც კადრულობენა!..

რამდენათაც სტეფანეს და მის ძმებს უყვართ თავიანთი დაქვეითებული სამშობლო, იმაზედ მეტად უფრო პატივს სცემენ მის ისტორიას ყოველ ნაირს მხრით. მაგალითებრ, სტეფანეს დიდი სურვილი აქვს და ნატვრა დასავლეთ საქართველოს აღწერის და გაცნობის, ნამეტურ ქართველ მაჰმადიანების, რომელთ რიცხვიც ერთობ დიდია და რომელთ არსებობა ყოველ შეგნებულ ქართველს გულში მწუხარებას უნდი ჰკვირდეს. ვისთვის არ უნდა იქმნეს იგი საყურადღებო და საწუხი!.. ნახევარი სამშობლო და მასში მცხოვრები ქართველი ერი ხელიდამ წაგვივიდა, მოგვეგლიჯნენ საყოველთაოდ, მათის უმეტეს ნაწილში დაემხო ქართული ენა, მოისპო ყოველივე ჩვენი და ქართველნი მოიძულებენ თვით ქართველთ. დღეს ნამდვილ თათრები არიან.

ნუთუ ასეთი კუთხის ყურადღების მიპყრობა საყურადღებოთ არ უნდა ჩაითვალოს? ჩათვლით კი, მაგრამ უბედურება იმაშია, რომ ასეთ პირთა რიცხვი ჩვენში ძრიელ ცოტაა. ისეთ წრეებსა და ოჯახებში კი, როგორსაც სტეფანე კონსტანტინეს ძე ეკუთვნის, ხომ სულ სანთლით საძებარია. სხვა ქარ-

თველთ შეძლებულ პირთა ისიც კი არ იციან, რომ ოდესმე ხსენებული კუთხე ქართველების საკუთრებას შეადგენდა, იქ ქართველის ტომით იყო ისევე მოფენილი, როგორც ეს ქართლს, კახეთს და იმერეთში არს. ამ კუთხის შესახებ ჩემი საუბარი ერთხელ სტეფანემ დიდის სიამოვნებით მოისმინა. მას ზედმიწევნით აქვს გათვალისწინებული, როგორც ქართველ მაჰმადიანთ ვითარება, ისევე ის გარემოებაც, რომ ამ კუთხემ და მისმა ქართველობამ განვლო ბნელი, მეტად სამწუხარო მხვედრი. უკანასკნელ დაკარგა ქრისტიანობა და ხსოვნაც.

როგორც საქართველოს შეილს და სარწმუნოებით ქართველ კათოლიკს, მას ძრიელ ეთანაღრება გული მასზედაც, რომ საქართველოში ქართველთ კათოლიკეთ არსებობას ზოგიერთნი მკაცრად არღვევენ, მათს არსებობას მკაცრად ეშვებაშებნიან. ამაზედ დიდი კამათიც ამტყდარა ხოლმე, და უეჭველია ჯერეთ კიდევ ბევრს ილაპარაკებენ. ყველა ამ გარემოების გამორკვევას სტეფანე ისეა მოწადინებული, რომ მან ხსენებულ კუთხეების შესახებ წერას და ბეჭდვას ხელიც შეუწყო. თითქმის მისის მეოხებით შეჰკრიბა რომის არქივებში მამა თამარაშვილმა დიდი ძალი ისტორიული მასალები, ამის წყალობით ისულდგმულა მან და თვით შეკრებილი ნაწერი მასალებიც ამისავე ფულით გამოიცა.

მეც სტეფანე კონსტანტინეს ძემ წამახალისა და მომცა იმედი დასავლეთ საქართველოში მგზავრობის აღწერის და მის დაბეჭდვისა. მე რამდენჯერმე მიმოვვლე ხსენებული კუთხე და ყველა ჩემი ნაწერების გამოცემაც მან იკისრა. აქ საქმე წახალისებაა და არა სხვა რამ გარემოება, მე ვერა ლონისძიებით ვერ დავივლიდი ყველა ადგილებს, რომ ამ დავლის და აღწერის დაბეჭდვის საქმით სტეფანე კონსტანტინეს ძეს არ წავეხალისებინე. აი დღეს უკვე შესრულდა კიდევ და მისის სურვილისამებრ იბეჭდება ყოველივე მასალები, როგორც ქართველ კათოლიკობაზედ, ისევე მთელს დასავლეთ საქართველოზედ.

ქართველ ტომის სასარგებლოდ სტეფანე იქამდე გულ-

მოწყალეა, რომ მან უპირველესად დახმარება აღმოუჩინა თვიურ საყმაწვილო ჟურნალ «ჯეჯილს». ამ გამოცემის დახმარება მეტად დიდი სიმპატიური საქმეა, რადგანაც «ჯეჯილი» საყმაწვილო ჟურნალია და მისი არსებობა მჭიდროდ არის შეკავშირებული ჩვენი მოზარდ თაობის ხეირიანათ აღზრდასთან. როგორც ერთად-ერთი ამ გვარი ჟურნალი, იგი ფრიად საჭიროა ჩვენთვის და ამიტომ სანატრელია, რომ იგი დაუბრკოლებლად გამოდრიოდეს. ეს კარგათ ესმის სტეფანე კონსტანტინეს ძეს და ამიტომ იგი მუდამ ეხმარება მას. ეს კი ისეთი მოვლენაა, რომ სტეფანე კონსტანტინის ძის ასეთი საქციელი სწორედ რომ სამაგალითო და მისაბაძია, რადგან ჩვენში ღარიბ ჟურნალების დახმარება ერთობ იშვიათად იცინა.

ჟურნალ-გაზეთობა არსებობს შესმენილის ნაწილისთვის, შეუსმენელი ნაწილი კი დაშთენილია უიმისოდ. მისთვის არაფერი არსებობს, არც ჟურნალ-გაზეთობა, არც წიგნები, არც სხვადასხვა საჭირო დარიგება, არც მეცნიერება არც ასეთი წიგნები. მართალია ქართულს ენაზედ ამ ბოლოს დროს სამეცნიერო წიგნების წერითა შრომა იწყეს, მაგრამ მაინც იგი საკმარისი არ არის. ამიტომ ამ სამწუხარო გარემოებას სტეფანე კონსტანტინეს ძემ ჯეროვანი ყურადღება მიექცია და ჟურნალ „მოგზაურის“ რედაქტორს ივ. როსტომაშვილს დახმარება მისცა, რომ მან სხვადასხვა საჭირო სამეცნიერო წიგნები ჰბეჭდოს მდაბიოთათვის, მდაბიურათ განმარტული. აქამდე უკვე დაბეჭდილია ოცამდე სხვადასხვა სამეცნიერო იაფფასიანი წიგნები. სხვათა შორის თვით რუსულ-ქართული თვით მასწავლებელიც კი დაისტამბა მისის დახმარებით.

მდაბიო ხალხის წინაშე მეცნიერულის წიგნებით სამსახური ისეთი ძალაა, ისეთი მხარე, რომელსაც ვერაფერი ვერ შეედრება. მდაბიოთა ცხოვრებაში აბა როგორ რა უნდა გაუმჯობესდეს და წავიდეს წინ, თუ მას ხელძღვანელი არ ეყოლება. დრონი იცვალნენ, მდაბიო ხალხი თვალს ახელს; მუშები და ხელოსნები გამოვიდნენ შრომის ასპარაზზედ, ეხლა მათთვის დადგა ხანა თვალის გახილების, გამცნების, აღამი-

ნად არსებობის და მით უკანასკნელ თვისის პიროვნების შე-
მოფარგვლის, რათა მისის საშუალებით დაცულ იქმნეს მათი
ცხოვრება. ხოლო ამ საქმეთა მოწესებისათვის დიდს საქიროე-
ბას შეადგენს მუშების და ხელოსნების გამცნება, მეცნიერუ-
ლად მომზადება, სამეცნიერო წიგნების კითხვის ნიადაგის
დამკვიდრება, მეცნიერული წიგნების გამოცემა, მთელი სახა-
ლხო მწერლობის დაარსება. მთელის ევროპის ერთა შორის
ხალხის განათლება ესე დაწყობილა, უბრალო ხალხის მეცნი-
ერულს გზაზედ დაყენება ასე მომხდარა და რაღა ფიქრი უნ-
და, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძეს ეს დიადი ჭეშმარიტება
კარგად უნდა ესმოდეს და მიტომაც ისურვა მან ქართულს
ენაზედ მდაბიოთათვის მდაბიურად განმარტულ სამეცნიერო
წიგნების ბეჭდვა.

ნათლად სჩანს, რომ სტეფანე დიდი პატივისმცემელია
სამეცნიერო საგნებისა. ამას სხვათა შორის ცხადათ ასაბუ-
თებს ის გარემოებაც, რომ ოდესის უნივერსიტეტის ქიმიის
ფროფესორს ვასილ პეტრიაშვილს სტეფანე კონსტანტინეს
ძემ დიდი თავაზი, დიდი პატივცემა მიაგო ბორჯომსა და ბა-
ქოში. იგი დღეები სამახსოვროდ ჩაითვლება მეცნიერის პრო-
ფესორის ცხოვრებაში.

საერთოდ, სტეფანე კონსტანტინეს ძე, ქართველი ხალ-
ხის ცხოვრებას და მის მიმდინარეობასაც თვალ-ყურს ადევ-
ნებს, მრავალ მხროვნად, ამიტომ იგი იბარებს ყველა ჟურ-
ნალ-გაზეთებს, როგორც თავის დედაენაზედ, ისევე რუსულს
და უცხო ენებზედაც. ქართული მწერლობის ასპარეზისთვის
მას დიდი წარმატება სურს, დიდი ქომაგობა. უნდა მოგახსენ-
ნოთ, რომ ჩვენს დაიშვიათებულს დროში, სწორედ დიდის მა-
მულისშვილობის მექონი ადამიანი უნდა იყოს ასეთი კაცი,
რომ მას ქართველთ უხეირობისაგან გული არ გაუფუჭდეს;
გონება არ შეემწიკვლოს, და კეთილ საქმეთა ლტოლვა არ
გადაებანოს. სტეფანე კონსტანტინეს ძე სწორედ ასეთ პირ-
თა მაგალითად უნდა ჩაათვალოს მეტადრე ქართველებში,
სადაც ასეთის მტკიცე ხასიათის, ანუ აზრთა უცვალებელის
პირის ხილვა მეტად იშვიათი გახლავთ.

არა მგონია, რომ ჩვენი ცხოვრების ასპარეზზედ მოიძებნოს ისეთი რამ დარგი, ანუ ნაწილი, რომ იმას სტეფანე კონსტანტინეს ძე თავის ძმებით პატივს არ სცემდეს. ივინი დიდი პატივისმცემელი არიან ქართველთ ძეთა განათლების და მიტომაც მათგან ბევრს ქართველ გაჭივრებულ კაცის შვილს მისცემია დახმარება სწავლის მისაღებათ, როგორც ტფილისის სასწავლებლებში, ისევე რუსეთის და საზღვარ-გარეთის უმაღლეს სასწავლებლებშიაც. მათის წყალობით ბევრს ლატაკ ქართველ კაცის შვილს დაუმთავრებია სწავლა, ბევრი გამოსულა განწირულებიდან და ცხოვრების გზაზედ დამდგარა. ასეთის მაგალითების მოყვანას რომ გავყვეთ, ეს ერთობ შორს წავა. ჩვენი კალამი ვერ ანუსხავს- რადგანაც რაც მათ მოწყალება ურიგებიათ, ყველა იგი ჩუმად, ისე, რომ მარჯვენა მკლავის ნამოქმედარი მარცხენასაც კი არ გაუგია! ასეთ საქმეთ ასპარეზზედ პირველი სამაგალითო საქმეა მათი ღვაწლი, შეუდარებელი, მასთან მეტად იშვიათი, სამთლით საძებარი, თუმცა ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ჩვენს სამშობლოში შეძლებულ პირთა რიცხვიც არ არის მცირე, მაგრამ რა გამოვიდამით, როცა ივინი ჩვენის ერის საქმეებისათვის მკვდრები არიან. ორმა ქართველმა ქალმა, უდიდესის თავადის შვილების ცოლებმა ორ წელიწადში ორი მილიონი ფული შექამეს, ოჯახი დააქციეს უსარგებლოდ, ეს ამბები მთელი ქალაქმა, მთელმა ქართველობამ იცის, მაგრამ მათ ერთი კაპეიკიც კი არ გამოაყენეს ქართველთ საქმეებს. ასეთი გმირებით არის ჩვენი ქვეყანა სავსე, მერე რომ იცოდეთ ისიც, თუ ამ პირებს ვისგან შეუძენიათ თავიანთი შექმული ქონება!?. ქართველის საცოდავის გლეხების, ხელოსნების და მუშების გამხმარის ძელებიდან... ამათგან აუგიათ მათ თავიანთი შეძლების ფუქსავატი ტაძარი...

ასეთ ღარიბ-ლატაკ გლეხთა და ხელოსანთ დახმარების დედა აზრებს სტეფანეს გულში დიდი ადგილი აქვს მოპოვებული. იგი ქართველ გლეხობას უცქერის მაღალის სიბრალულით. მის გულში მათს პატივცემას და დახმარებას არას

დროს არ მიეცემა დავიწყება. მაგალითსაც მოგახსენებთ: მესხეთში, ანუ ახალციხის მაზრაში, ქართველთ რიცხვი ერთობ გასაჭირს მდგომარეობაში ჩავარდა, ხალხი გამრავლდა, რადგან მათ არა აქვსთ საკმარისი მიწა-მამული. მათი გარემოება ისე მოეწყო, რომ ამის მეოხებით მრავალ ქართველმა გლეხებმა არტანისაკენ და გუშბრისაკენ იწყეს გადასახლება. ამ გარემოებას პატივცემულმა პატრმა დონ გაბრიელ ასლანიშვილმა ყურადღება მიაქცია და მესხეთის სოფელ უდიდგან რამდენიმე კომლი ქართველთ კათოლიკეთ გლეხებისა გორში გადმოასახლა და დაასახლა საბატონო და საეკლესიო მიწებზედ. ახლად გადმოსახლებულ გლეხებს საქმე ძრიელ გაუჭირდათ, მაგრამ რას იზამდნენ, გარემოებას უნდა შეჰპრიგებოდნენ. ამ ახლად მოშენე გლეხებს სტეფანე კონსტანტინეს ძემ 1000 მ. გაუგზავნა და დაავალა, რომ ამით მათთვის ოთხთუხი საქონელი ეყიდნათ. საქონელი უყიდეს, მათს ლოცვას და მადლობის გადახდას საზღვარი არ აქვდა, ყოველთვის სტეფანეს და მის ძმებს ლოცავდნენ. უნდა აინიშნოს, რომ გლეხთა წინაშე მათგან ასეთი წყალობა პირველი არ არის. ესენი ძრიელ ხშირად და ბევრს ალაგას დაჰხმარებიან საწყალ ქართველთ უმიწაწყლო გლეხ-კაცობას, ნამეტურ ლატაკებს.

რამდენათაც სტეფანე კონსტანტინეს ძე მაღალის სიბრალოლით არის სავსე შეუძლო გლეხთადმი, იგი იმდენადვე აღფრთოვანებულია მუშა და ხელოსნების ცხოვრების და მდგომარეობაზედ. მუშა ხალხს სტეფანე და ამისი ძმები უმხერენ მაღალის ადამიანურის პატივცემით. ამათში ვერ ჰპოვებთ ვერც ერთს აზრს, საქმეს და მოქმედებას, რომ იგი მუშათ და ხელოსანთ ცხოვრებას და კეთილ-დღეობას რამით ეწინააღმდეგებოდეს. სტეფანეს გული და სული სწორეთ მუშათა და ხელოსანთა სიბრალოლით ნარნარებს, იგი ისე დიადათ ბრწყინავს, როგორც ერთის მსწავლეულის სიტყვით სხვათა სარწმუნოებათა შორის მაცხოვრის სწავლა ბრწყინავს.

აწინდელ დროში, როგორც ჩვენში, ისევე ევროპაში, ხელოსნები და მუშები ძრიელ უჩივიან შეძლებულ პირთ, მათ

ითქმის მცარცვავებათ სთვლიან და შეუძლებელ მუშა ხალხის დამწიოკებლებათ. ერთის მხრით ეს მართალიც გახლავთ და ძრიელ ბევრს ალაგას იჩაგრება და იღვენება მუშა ხელი. ასეთის პირებისაგან დიდათ განირჩევა სტეფანე კონსტანტინეს ძე. იგი არის კაცთა შორის მშვიდობა და სათნოება, სიყვარული ძმათა, მეგობართა და შეუძლებელ ხელოსანთა და მუშაკთა. ის რაც სხვადასხვა მდიდრებზედ ითქმის, იგი შეუძლებელია ითქვას ამაზედ. ამათი სიმდიდრე არ შემდგარა იმ ჯურღმულისაგან, იმ ტანჯვა-ვაებისაგან, რის საშუალებითაც სხვადასხვა მდიდრებს შეუდგენიათ თვისი შეძლება. არც ერთს ხელოსანს და მუშას არ შეუძლიან ამის წინააღმდეგ რამე სთქვას.

ჩვენი საუბარი რომ მართალი და უტყუარია, ამას გამოაჩენს და დაამტკიცებს ძრიელ ბევრი ჭეშმარიტი ფაქტიკური ცნობები, მაგრამ ჩვენ ჩვენის მოსაზრებით სჯას თავს დავანებებთ, ჩვენ ვისაუბრებთ უფრო ძრიელს ცოცხალს მხარეზედ, ცოცხალს ვითარებასა და იმ დამოკიდებულებაზედ, თუ თვით დღეს, ამ დროს, როცა ეს წერილი იწერება, რა გვარი კავშირი აქვს სტეფანე კონსტანტინეს ძეს თავის მახლობელს ხელოსანებსა და მუშებთან. სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილს, ბაქოში, თავის სანავთო მამულებში ჰყავს მუშა ხელოსანი ხალხი, ამათ შესახებ აი რასა სწერდნენ ამას წინათ ჟურნალ „მოგზაურში“:

„ბაქოში ბევრს ადგილობრივს მკვიდრს და უცხოელს აქვს ნავთის ადგილები, აქვთ აქ იგი ზოგიერთ ჩვენს თანამემამულეთაც და სხვათა შორის ცნობილს ქველმომქმედთ ზუბალაშვილებს. უკანასკნელების სანავთე ადგილების ფაქტიური მასულდგმულებელი დღეს სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილია, ზუბალაშვილების დღევანდელი კეთილდღეობა კიდევ ერთხელ გვიმტკიცებს იმ უბრალო ჭეშმარიტებას, რომ სიმდიდრის შესაძენად როდი კმარა მარტო სიმდიდრის წყაროს ქონვა, ბევრს ჩვენს სხვა თანამემამულეთაც ჰქონდათ და დღესაც აქვთ ბევრი ამისთანა და, იქნება უკეთესიც, სიმ-

დიდრის წყაროები ვითარცა თვალ-უწვდენი მთა-ველები, ვენახები, მადნები და სხვა, მაგრამ, დიახ, იმას მოგახსენებდით, რომ მარტოდ ამათი ქონვა არა კმარა-მეთქი აქ საჭიროა კაც, აღვსილი ცოდნით, ხასიათით, ენერგიით, შრომის-მოყვარეობით, ფრიადის გულის-ყურით და სხვა მისთანა სათნოებით. თუ კაცში არ არის ყოველი ეს, მაშინ თვით გენიოსიც რომ იყო, ყოვლად უნუგეშო და უსარგებლო იქნება თვით ოქროს მადნებიც!. განსვენებული კონსატანტინე ზუბალაშვილისაგან დაწყებული სანავთე საქმე, რომელსაც ერთ დროს მან ანაცვალა თვისი საუკეთესო ქონება, უმშვენიერესი სახლი ტფილისის სასახლის ქუჩაზედ, დღეს თუ ძველებურადვე შეურყევ-ლად წინ მიდის და სწარმოებს, სწორედ მისი ღირსეულის შვილის, სტეფანეს, პირადი ხასიათით, ენერგიით, ცოდნით, მზრუნველობით და სიფრთხილით აიხსნება ეს, თორემ, განა სხვებს კი არა ჰქონდათ ბევრი ამისთანა სიმდიდრის წყაროები, რომ თვისი უმაქნისობით ერთ-ორ წელიწადსაც ვერ შეინახეს მამა-პაპათაგან გადმოცემული სიმდიდრე და, ვინ იცის, ვის არ ჩაუგდეს იგი ხელში!.. ჩვენ თითონ განგებ დავათვალიერეთ ზუბალაანთ სანავთე ადგილები. ვნახეთ მისი ყოველი წვლილი და უნდა გამოვტყდეთ, რომ ყველაფერი აქ ისე წესიერად, ისე მშვენაურად არის მოწობილი, რომ მტრის თვალიც კი წუნს ვერ დასდებს მას.

ზუბალაანთ სანავთეს უკავია ათ დესეტინამდის უუშვენიერესი მომაღლო ადგილი ზედ კასპიის ზღვის პირზედ, ასე რომ სანავთე აუზები ზედ ზღვის მომაღლო კიდით სდგას და ნავთი აქედამ პირდაპირ გემებში ისხმება. მოხსენებულს სივრცეზედ ამართულია ჯერჯერობით 19 „ვიშკა“, ამოთხრილია ორი უშველებელი ტბა, სადაც გროვდება და სუფთავდება დოღე-ქვითქებიდამ ამოხეთქილი ნავთი (თითოში ჩავა რამდენიმე მილიონი ფუთი ნავთი), დადგმულია ორი უშველებელი თუჯის ქვაბი, რომელშიაც მეხანიკურის ძალის შემწეობით გადაჰყავთ ნავთი მოხსენებულ ჰებებიდამ, ხოლო აქედამ მილის შემწეობით პირდაპირ განგებ ამისათვის დანიშნულს გემებში

ისხმება; გამართულია რამდენიმე სახელოსნო მანქანების თუ სამუშაო მოწყობილობების და იარაღების საკეთებლად და, დასასრულ აგებულია ორი უშველებელი სახლი ყველაფრით უკლებლად მოწყობილი (აბანოებით, სამზარეულოთი და სხ.) მუშებისა და საზოგადოთ სარეწოში მოსამსახურეთათვის. თუ სადამდის გონიერად არს ყოველი ეს აქ მოწყობილი, სჩანს იქიდან, რომ ყოფილ ხოლერობის დროს, ზუბალაშვილებს აქ არც ერთი კაცი არ მოჰკდომიათ და არც მათს რომელიმე მუშას ხელი არ აუღია მუშაობაზედ, რადგანაც ეს საშინელი სენი აქ მათ სრულიად არ მიჰკარებია.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ბ. სტეფანე ზუბალაშვილი, თავის მუშებს და საზოგადოთ მოსამსახურეებს, რომელთ რიცხვი აქ ოთხას კაცზედ მეტია დიდის თავაზიანობით და კაცთ მოყვარეობით ექცევა. სასყიდელს ყველას უხვად და ღირსებისამებრ აძლევს, არ სტოვებს არც ერთს კეთილ შემთხვევას, რომ იგინი ზედ მეტით არ დააჯილდოვოს და სხ. ერთი სიტყვით სტეფანე ზუბალაშვილი აქაურებს. ისე ჰყავთ დასახული, როგორც ჩვენს უკვდავს შოთას რუსთაველს, უთქვამს:—«იყო ღვთისაგან სვიანი, მალალი, უხვი, მდაბალი მოწყალე, განგებიანი».

ვგონებთ ამ წერილის ბოლოს სტრიქონები კარგად ხატვენ სტეფანე კონსტანტინის ძის ადამიანურს ღირსებას, მის პიროვნებას და კეთილშობილურს ხასიათს. ჩვენს დროში განა ცოტანი არიან ასეთნი პირნი, რომელთაც გარემოებაც ხელს უწყობს და შეძლებაც, რომ იგინი თავიანთის ზნეობითის მხარეებით საწყალი ხალხის და ნამეტურ მუშების პატივის მცემლები იყვნენ. იგინი პატივს სცემდნენ არა მარტო თავის მუშებს, რომლებთანაც მათ საქმე აქეთ და სამუშაო, არამედ სხვათაც, რომელნიც მათთან არ მუშაობენ, მაგრამ საერთო ცეცხლის აღში კი იწვიან. ასეთი ყალიბის შეძლებულ პირებით სავსეა ყოველი კუთხე და ყოველი ქარხანა. მადლობა ღმერთს, რომ ზუბალაშვილები ასეთის პირებისაგან მკაცრათ განირჩევიან და იგინი ითვლებიან ერთს საუკე-

სო მუშა ერის თანაგრძნობ მფარველად. ამაზედ ჩვენ რომ არა ვსთქვათ რა, ამას უკეთესათ ასაბუთებს შემდეგი წერილიც, რომელიც დაბეჭდილი იყო 1903 წ. „ივერიაში“ ცნობილი პატივცემული ქართველ მწერალი სამართლიერად და აღტაცებული სჯ.ს სტეფანეს შესახებ და თან მადლობასაც აცხადებს თავის სასოებაზე მოყვანის გამო. ამიტომ ეს წერილი მოგვყავს მთლად.

„ჩემს გაკვრითი შენიშვნებს ბაქოს შესახებ ისე ვერ გავათავებ, რომ დასასრულში არ შევვებო ერთს დიად საქმეს ნავთის წარმოებისას.

მართალია ეს საქმე კერძო კაცის თაოსნობის ნაყოფია, მაგრამ მას ჩვენთვის, ქართველებისათვის, საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც მისი პატრონი ქართველია.

თუ რომ სხვა ცოტად თუ ბევრად წარჩინებულ ერთ ჰყავთ ბაქოს სამრეწველო ასპარეზზედ თავიანთი წარმომადგენელი, მათ ვაჭრობა კულტურის გამომხატველნი, არც ქართველების სახელია სრულიად უხსენები, ვინაიდან ბაქოს ნავთის მწარმოებელ საუკეთესო ფირმათა შორის ზუბალაშვილის ფირმას საპატიო ადგილი უჭირავს.

სხვისა რა მოგახსენოთ და მე-კი რაღაც ეროვნულ სიამაყესა და უზომო კმაყოფილებასა ვგრძნობდი, როცა ბ-ნ ზუბალაშვილის ნავთის წარმოების ადგილს ვათვალიერებდი, მისის ნათესავის ბ-ნის დავით ანტონის ძის ზუბალაშვილის დახმარებით, რომელსაც დიდ მადლობას ვწირავ.

ასე მეგონა, თითქოს მთელი ჩვენი ეროვნული ძალა, ჯერ-ჯერობით უტყვი სავაჭრო-სამრეწველო სამფლობელოში, აქ მოგროვილაო, დიდის ხნის განმავლობაში მდორი, დაგუბებული, აქ ამ უცხო ადგილას, აღმოხეთქილა იგი, ვით მედგარი, შეუპოვარი შადრევანი ნავთისა და ჩვენს სასახელოდ აჩვენებს ყველას, რომ ქართველსაც შეუძლიან დიდი საქმის შექმნა-წარმოება.

განსაკუთრებით საგულისხმიერო გახდება ეს საქმე ქართველთათვის, თუ წარმოიდგენს, რა დაუცხრომელი ენერჯია,

განსაკუთრებით უნარი და აღლო იყო საჭირო, რათა ეს საქმე საქმედ მოგვარებულიყო.

„ბიბი-ეიბათი“, საცა ახლა ფიცხელი წარმოებაა ნავთისა, ამ ოც-და-ათის წლის წინად, სანაგვე ადგილი იყო და მაშინ ვინ წარმოიდგენდა, თუ ოდესმე „ოქროს ფსკერად“, გადაიქცეოდა, როგორც ამ ჟამად ეძახიან.

მაგრამ შორსმჭვრეტელმა აღლომ განსვენებულის კონსტანტინე იაკობის ძის ზუბაშვილისამ (მამა სტეფანე ზუბალაშვილისა) იქ აართვა გეში, საცა სხვა სანაგვეს მეტს ვერას ხედავდა, და 1873 წ. ზღვის პირად შეისყიდა ათი დესიატინი ადგილი საკუთარებათ.

ამ რიგად, ბიბი-ეიბათში პირველი ბარის დამკვრელი, ჩვენდა სასახელოდ, ქართველია.

სხვებს თურმე სიცილიად არ ეყოთ ასეთი მოქმედება განსვენებულის ზუბალაშვილისა, მაგრამ იგი მაინც არ აჰყვა საზოგადო ხმას და დადგა საქვრეთელი (ბურავაია). მაშინ საქმის მოწყობა მეჭის-მეტად ძვირად ჯდებოდა, რადგანაც რკინის გზა გაყვანილი არ იყო. ბიბი-ეიბათის ღირებულება ვერ გაპოიჩინა; ნიადაგი იმ თვისებისაა, რომ საჭიროა ღრმად გაუარო—250—300—350 საყენამდე და მხოლოდ მაშინ გამოდინდება ნავთი უხვად.

სიტყვას აღარ გავაგრძელებ და მოკლედ მოვსჯრი: ერთის სიტყვით, ბევრი რამ გაჭირვება თურმე გამოსცადა განსვენებულმა; სხვა მის ადგილას, რამდენჯერმე დაანებებდა საქმეს თავსა, მაგრამ, როგორათაც მტკიცე ხასიათის ადამიანს, სასოება არ ეკარგებოდა და იმედიც გაუმართლდა. მეოთხმოცდამეათე წლებში ნავთმა ძალუმად ამოხეთქა და აუნაზღაურა რაც ნივთიერი ზარალი, თუ ზნეობრივი ტანჯვა-ვაება გამოეწვლო. ერთი შადრევანი თურმე ორის წლისა და ორის თვის განმავლობაში ამოიხუხჩუხებდა, რაც ნავთის წარმოების მატთანეში მაგალითად არა ყოფილა. უკანასკნელ ხანში, აღარ მახსოვს, რა წელს, მეორე შადრევანი ექვსის თვის განმავლობაში თურმე ისვრიდა ნავთსა, დღეში 800 ათას ფუ-

თამდე. მართალია, მაშინ ნავთის ფასი ისე დიდი როლი იყო, როგორც ახლაა, მაგრამ უზომო რაოდენობა ნავთისა მაინც დიდი ფულს იძლეოდა.

ბ.ნ ზუბალაშვილის წარმოების ადგილი ზღვის პირადაა და ნაყოფირებით საუკეთესო ნიადაგი თურმეა. ზღვაში გადაკიდულია ორი ნავთ-საყუდელი, რომელთაც დღე მუდამ ადგება სანავთო გემ-ნავტიკები და მიაქვს ნავთი შავ ქალაქში. ზუბალაშვილს ფირმას სამს უძთაფრეს ფირმასთან თურმე აქვს საქმე დაჭერილი: როტშილდისა, ნობელისა და „მაზუთის“ ამხანაგობასთან (ეს ფირმები, იმას გარდა, რომ თვით არიან მწარმოებელი აგრეთვე ადგილობრივაც ყიდულობენ ნავთსა, ამუშავებენ და საზღვარ-გარედ ასაღებენ).

ამ ჟამად ზუბალაშვილების ადგილზე 32 „ვიშკა“ დგას: იმ ოც და თორმეტში მოქმედებს 21 და 9 გაჩერებულია; ამ 21-ში 15 უკვე ნავთს იძლევა ხაპირის მზგავს ამოწურვის საშუალებით; 5-ში კი საჭვრეთელს ამუშავებენ, ე. ი. საჭვრეთელის საშუალებით მიწასა სთხრიან და ხვრელში მიღებს უშვებენ, ვიდრე ნავთამდე მიაღწევენ; ამას გარდა ოთხი ახალი „ვიშკა“ კიდევ იდგმის; ორი უკვე მზად არის და ელექტრონის ძალით მოქმედებს; ორსაც მალე დაასრულებენ და იმავე ელექტრონის ძალით იმუშავებს.

ყოველდღიური რაოდენობა ამოღებულ ნავთისა 30—40 ათას ფუთს უდრის, ასე რომ აწინდელის ფასის მიხედვით დღეში ათას-ექვსასი თუმანია შემოსავალი.

თვიური მუშა ხელოსანი 264 კაცია; ამას გარდა—50 კაცამდე დღიური მუშაა, რომელთაც მოიჯარადრე ამუშავებს.

მუშები ეროვნებით ასე განიყოფებიან:

ლეკები	180	კაცი.
რუსები	40	კაცი.
სპარსელები	25	კაცი.
ყაზანელი თათრები	14	კაცი.
სომეხი	4	კაცი.
ქართველი	1	კაცი (მესხიძე).

საზოგადოდ მუშათა შორის ქართველთა რიცხვი მცირება-
რვა კაცი კიდევ ჩეხია, რომელთაც აბარიათ სხვა-და-
სხვა სახელოსნოები: სამჭედური, ელექტრონის სადგური, ია-
რალის საწყობი და სხვა. ორიც ნემენცია და ერთი ებრაელი.

მუშის სასყიდელი 18 მანეთიდგან 25 მანეთამდეა თვეში,
ამასთანავე მათ წელიწადში ორჯერ საჩუქარი ეძლევათ—სა-
ახალწლოდ და სააღღვამოდ; აგრეთვე ეძლევათ საჩუქარი,
როცა ნავთი ამოხეთქავს ხოლმე. რაკი მუშებზედ დავიწყე
ლაპარაკი, ბარემ დავასრულებ კიდევ: მუშებს აქვთ სადგუ-
რი—ცოლიანშვილიანებს ცალ-ცალკე, ზოგს ოთახი და სამზა-
რეულო, ზოგს ორი ოთახი და სამზარეულოც. უცოლ-შვი-
ლონი დიდ დარბაზებში არიან მოთავსებულნი. ესენი განსა-
კეთრებით ლეკები არიან და ერთად ცხოვრობენ.

დავათვალიერე მუშათა სადგურები უსამართლობა იქმნება
არ აღვნიშნო, რომ სისუფთავესა და ჰაერის უხვად მოძრაო-
ბას დიდი ყურადღება აქვს მიქცეული. თვით სადგურები თლი-
ლი ქეისა. ლაზათიანი შენობებია. თითოეულ მუშას (საერთო
დარბაზში) ხის ტახტი უდგას ლოგინ გადაუფარებელი, მეო-
რეზედ მოშორებით. როცა ლეკებთან აველით, მათებური ზურნა
და სიმღერის ხმა შემოგვესმა. ერთი ჯგუფი მორიგეთა მუშა-
ობის შემდეგ ისვენებდა და მხიარულობას მისცემოდა. დარ-
ბაზები და სადგურები, როგორც ყოველისფერი შენობა, ელექ-
ტრონითაა განათებული. სადაუფურები ზღვის პირად არის
გაშენებული და კაცს თვალ-წინ საამო სურათი ეფინება; ეს-
კია, რომ კასპიის ზღვა უფრო საქმიანობის იერით არის მო-
სილი, ვიდრე მშვენება-სილამაზით.

მუშათა ეძლევათ მარილ-გამოხდილი წყალი (იქვეა მან-
ქანა) და აქვთ საკუთარი სახაბაზო—ლეკებს ცალკე, ქრისტეანთ
ცალკე. მუშები სამუშაოდ მორიგეობით მიდიან. საჭვრეტელ-
ზედ მომუშავენი 6 საათის განმავლობაში მუშაობენ და მერე
რვა საათს ისვენებენ; ნავთის ამომღებნი-კი 4 საათს მუშაობენ
და 8 საათს ისვენებენ. ეს იმიტომ, რომ ნავთის ამოღებაზედ
ზედი-ზედ შეუწყვეტლივ უნდა იდგე და საჭვრეტელზედ-კი რა-

კი საქვრეთელს ჩაუშვებენ, — სვენებ-სვენებით უხდებათ მუშაობა.

რომ მუშათა მდგომარეობა ბ.ნ ზუბალაშვილის წარმოებაში შედარებით კარგ დონეზე არის დაყენებული, ამას ისიც ამტკიცებს, რომ ბაქოში მუშათა მოძრაობის დროს, მისი ქარხანების მუშები თურმე იძულებულნი იყვნენ სხვა მუშათა ძალდატანებით აეღოთ მუშაობაზედ ხელი და ისიც ცოტას ხნით. ამას გარდა ერთ საჩივარს ვერ ნახავთ სასამართლოებში ზუბალაშვილზედ მუშისაგან მიმართულს, მაშინ როდესაც სხვა ფირმათი შესახებ ესევე არ ითქმის.

ზუბალაშვილის ნავთის საქმეს ადგილობრივ ბიბი-ებათში ტექნიკურად წარმოებს ერთი ჩეხელი ხელოსანი, რომელიც პასუხის მგებელია ყველანაირ უბედურ შემთხვევის გამია. საერთოდ-კი თვით სტეფანე კონსტანტინე ძის მუდმივ ხელმძღვანელობით, მის საქმეებს უფლის თომა გრიგოლას ძე გრიგოლაშვილი.

მთელი ეს წარმოება მეტის-მეტად დიადი რამ არის და ამიტომ მოკლე საგაზეთო წერილში (ისიც გაკვრით) ძნელია მისი დასურათება; ამას გარდა საჭიროა სპეციალური ცოდნა და დრო, რომ ყველაფერი შეიგნო და შეითვისო. აღსანიშნავია აგრეთვე ის გარამოება, რომ ზუბალაშვილი ერთად ერთი მესაკუთრეა ბიბი ებათში, გარდა ინგლისელთა კომპანიისა, რომელმაც თაილიევისაგან შეისყიდა მიწა. დანარჩენი მესაკუთრენა იჯარით არიან სახელმწიფო მიწაზედ.

საერთო შთაბეჭდილება-კი ერთი რაღაც ზავთიანია ბუმბერაზი, თითქოს შენ წინ საარაკო რამ ხდებოდეს და არა შენსავით ჩვეულებრივი მამაკვდავი იყვნენ მისი ამმოძრაებელნი, განსაკუთრებით როცა შეხედავ ხუთ, მღვევივით უშველებელ, ბელელს ნავთისას, რომლებიც ათი ათასობით იტყვენ ნავთს, ან ორთქლის ძალის შემმუშავებელ სადგურებს, რომელთა მანქანების ელვარება ცეცხლის მფრქვეველ მთებს მოგაგონებთ.

დიალია ეს საქმე, მეტის მეტად დიადი და მით უფრო

გული სიამით გვესება, რომ მისი დამწყობნი და განმგრძობნი ქართველნი არიან, შენი სისხლ-ხორცნი და სიამაყით შეგიძლიან სთქვა. რომ ქართველთაც ჰყავთ საამდროვო კულტურულ ძლევა მოსილების გამომხატველნი სავაჭრო სამრეწველო ასპარეზზედ.

ქართველ მუშათა სიმცირის გამო უნდა აიხსნას შემდეგი გარემოება და მიზეზები: წინეო პატივცემულს გამგეს და სტეფანე კონსტანტინეს ძეს უმეტესად ქართველები ჰყოლია, მათი ჯილდოს მიცემა და პატივისცემაც საკმარისად ჰქონია დადგენილი, მაგრამ ქართველნი ვერ იქცეოდნენ კარგად, სინიღისიერად, მათ არაფრის გარჩევა არ ჰქონდათ, შინაურს და გარეულს ერთნაირის თვალთ უმზერდნენ, ახალის სიხარბის წყალობით მათს ნდობას საზღვარი არა ჰქონდა, უჯერო მიბაძვით თხოვნას, რაღაც მტრობას და მოუსვენარ უაზრობას ხშირად მისდევდნენ თურმე, ვნებდნენ კიდევაც, ე. ი. მტრობდნენ ქართულად, ჩვენებურად და უკანასკნელ მათ ისე მოაბეზრეს ყოველივე, რომ ბოლოს გახდნენ ღირსნი დათხოვნის და საყოველთაოდ მოსვენების. აი ეს გახლავსთ უმთავრესი მიზეზები და ეს უჯერო და მუშათა უსაქციელო თვისება გახლავსთ და სხვა არაფერი. რაც ვართ და რაც გახლავართ, ვგონებთ, ეს ჩვენ ქართველებმაც კარგად ვიცით. ეს რომ ასე გახლავსთ და ამის მიზეზები სხვას არაფერი ედება, თვინიერ ხელოსნების და მუშების, ამას გამოაჩენს ქვემო წერილი. მუშა და ხელოსანი მოვალეა, რომ თავის მტრისა და მოყვარეს გარჩევა იცოდეს, ყველას ერთის ადლით გაზომვა არ შეიძლება, კარგის ცუდში არევა მათგან დიდი უსამართლობა იქნება, პიროვნების შეღახვა, თითქმის უბედურებაც, ყოველი ქართველი მუშა ამის მოვალეა, რომ კარგისა და ავის ბრძოლის გარჩევა უნდა იცოდეს. სამწუხაროდ, დღეს ამის გაგება მათ ნათლად არა აქვსთ და ამიტომ ხშირად მტრობენ ისეთ შეძლებულ პირთაც, რომელთაც მათთვის სრული სიკეთის მეტი სხვა არაფერი სურთ. სწორედ ასეთი სამაგალითო პირია სტეფანე კონსტანტინეს ძე.

ცხოვრებაზედ ღრმად შეხედვა და უძლურთ ცხოვრების აღებ-დაღება იქილამაც კარგად სჩანს, რომ მას როგორათაც დიდი სიბრალოული აქვს შეუძლო გლახთა და მუშა ხელოსანთა ცხოვრების, ამათზედ არა ნაკლებ პატივს სცემს ქართველთ უძლურთ მდებრობით სქესს, ნამეტურ იმ ნაწილს, როემლსაც ერთი ლუკმა პურის გულისთვის ცხოვრება აქვს გამწარებრლი და განუწყვეტლოვ ათას ნაირს მრისხანებას იტანს. ასეთს გაჭივრებულ ქალთა ცხოვრებასაც სტეფანე კონსტანტინის ძე დიდს ყურადღებას აპყრობს. მას მათი დიდი და ძალადი ადამიანური სიბრალოული აქვს. მისი ასეთი შეხედულება სამაგალითოდ უნდა გახდეს სხვების წინაშე, რადგანაც ბევრს ალაგას, დღესაც საბრალო სქესის შესახებ არა აქვთ ნათელი აზრი, კარგი შეხედულება, ზოგნი მათ ისე უმზერენ, როგორც ტიკინს, ანუ თოჯას. დაჩაგრულთ და შეუძლო ადამიანთათვის სტეფანეს სახლის კარი ყოველთვის ღია გახლავთ, ასეთ უძლურთათვის მას არაფერი შურს. თუმცა ერთხელ შემდეგი შენიშვნაც წარმოხსთქვა:

— მართალია ქალებში ბევრი მეტად უძლურია, ზოგი ობოლია, ზოგი ლატაკი, უპატრონო. ქალების გაჭირვება უფრო საგრძნობელია, ვინემც კაცების, ხოლო ისიც კი უნდა მოგახსენოთ, რომ მათ შორის არიან ისეთი ქალებიც, რომელნიც თაღლითობენ, წინდის ქსოვა რა არის, ისიც კი არ იციან და ან არ კადრულობენ, ასეთი პირნი არც დიდს გაჭივრებაში არიან ჩავარდნილნი, მაგრამ თხოვნის ოსტატობა კი გაკვეთილი აქვთ და ხშირად აწუხებენ კაცს. ნამდვილი შეუძლო და გაჭირვებული კი ამას ვერ ახერგებს.

უნდა ითქვას, რომ ეს შენიშვნა მართალი გახლავთ, მისი უარყოფა არ შეიძლება, რადგანაც მართლაცა და ბევრს ალაგას ნამდვილ გაჭირვებულ ქალთაგან მწარე სილატაკის ცრემლი იღვრება, იგინი თითქმის აუწერელს სილატაკეს ითმენენ, ცარიელ მშრალა პურზედ კვდებიან და ხშირად ესეც არა აქვთ, ასეთი საცოდავები მით უფრო არიან შესაბრალისნი, რადგანაც მათ დახმარების თხოვნის შნოც არა აქვთ, ესე-

ნი თითქმის გაჭირვების და უიმშილის მსხვერპლად ხდებოდა და ამავე დროს სარგებლობენ ისეთი ქალები, რომელთაც უფრო მეტი გამოცდილება და ოსტატობა აქვთ. ცხადი საქმეა, რომ ასეთებს ქონებრივი ძალაც მეტი ექნებათ. ამის მაგალითები ჩვენ ბევრი გვინახავს და ბევრს ალაგას ასეთ პირთა მეოხებით ბოროტებაც დანერგოლა.

მრავალ ნაირი დაკვირვება სტეფანესი იქილამაც კარგად სჩანს, რომ როგორც „ივერიაში“ სწერდა მღვდელი მიხეილ ვარძელაშვილი, ახალქალაქის მაზრის სოფ. ხიზაბავრის ქართველ კათოლიკეთა ქალთა სკოლის გახსნისთვის ერთ ხნობით 1000 მან. გაუგზავნია. ამ სოფლის ქართველ ქალთა სკოლის დახმარება სწორედ მალამოდ ჩაითვლება, რადგანაც ამ სოფელში ქართველ ქალებს ტანთსაცმელი დღემდე ოსმალურად აცვიათ, თათრულად. რაკი ესენი აქ სკოლას ნახავენ, მერცხი იმედია, რომ ეს მათში მოისპობა და ქართული ტანთსაცმელი აიდგავს ფეხს. უნდა ითქვას, რომ ასეთი დახმარება სხვა საქმეებისთვისაც მრავლად მიუწვდია.

სიამოვნებით უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ სტეფანეს ძრიელ ხშირად და ძრიელ მრავლად აღმოუჩენია დახმარება რუსისთვის, სომხის, თათრის და ლეკისთვის, თუ დიდისთვის და თუ პატარასთვის, თუ ქალისთვის და თუ კაცისთვის. ამას რიცხვი არა აქვს, სიტყვა და საქმე რომ იქმნეს, ამას ბევრი რუსი შეამოწმებს, სომეხი, თათარი და ლეკვიც კი მისულა მასთან და მის კეთილი საქმე უნახავს. ამის მხრით სტეფანეს ვინმე რამე განკერძოებას ვერ შეამჩნევს. მას დიდი სიყვარული აქვს როგორც თავის სამშობლოსი და ქართველი ერის, ისევე პატივს სცემს რუსს, სომეხს, თათარს და ლეკს, როგორც უდიდეს მოქალაქეს, მას ყველას სიყვარული და ერთობა დიდის გულით და სულით სწყურიან.

ხშირად უთქვამს, რომ: „სანატრელია, რომ ყველა კაცთა შორის სიყვარული დააჩსდეს განურჩევლად ტომის და სარწმუნოებისა, ასეთი დიდი ადამიანური სიყვარულის პატივისმცემლები იყვნენ ჩემი მშობლები და ამიტომ მეც ამას ვეკუთვნი. ჩვენ ყველა

ტომის სიყვარული გვექონია და გვექმნება კიდევცა. ამას მითხრეს ქრისტიანობაც, აღმიანობაც და სწავლა-განათლებაც. ჩვენ მტრობას ვერაფერს მოუწონებთ და ეს არც მისაწონია“.

სტეფანეს დიდს ნატვრას ეს შეადგენს, რომ კაცთა შორის საერთო სიყვარული და პატივისცემა დაარსდეს, ამიტომ და ამ დედა-პაპების წყალობით იგი რუსს, სომეხს, თათარს და ლეკსაც ისე უმზერის, როგორც თავის თანამემამულეთ. ესეც მეტად საყურადღებოა და მისაბაძი მრავალთაგან, რადგანაც ბევრს ასეთი შეხედულების სულ არაფერი უღვივის გულში და იგი მარტოდ თავის თავს, გვარს და ტომს ემსახურება.

ასეთი პირებით სავსეა ყველგან და ამაზედ ჩვენ ზემოთაც ვისაუბრეთ. ამის სრული ჭეშმარიტი მოწამეა, რომ ასეთის სანაქებო მცნების არა მარტო სტეფანეა, არამედ ყველა მისი ძმებიც, მათ ყველამ ერთად 15,000 მან. გამოუგზავნეს ქართველ თავად-აზნაურობას რუსეთის და იაპონიის ომის ბრძოლის ველზედ დაჭრილთათვის საავადმყოფოს გასაკეთებლათ. 1904 წ. სააღდგომოთ თბილისის ქალაქის გამგეობას 2000 მან. გადასცეს აღდგომა დღეს ღარიბთათვის დასარიგებლად. ბევრი კიდევ სხვა ასეთნი.

როგორც განათლებული კაცი, სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი დიდს პატივს სცემს კაცთა ყოველნაირად განათლებას და წარმატებას. არ მოიძებნება არც ერთი რიგი და დარგი განვითარებისა, რომ იგი პატივს არ სცემდეს; ასეთს ღირსებას და ცოდნას არც მისი ძმები გახლავან მოკლებულნი. ყველა ამას ცხადათ ასაბუთებს ის გარემოება, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძემ და მისმა ძმებმა ტფილისის მუსიკალურ სკოლას 10,000 მან. შესწირეს. ჩვენს დროში ასეთი შეწირულება ისეთის სპეციალურის სასწავლებლისათვის ქართველის კაცისაგანაც მეტად დიდი საქმეა, მეტად იშვიათი მხარია ჩვენში. ბევრს იქნება ამის გაგება და წარმოდგენაც არ ექნეს, იქნება სთქვან: რა დროს მუსიკალური სკოლა არისო, ხალხის ცხოვრება სდულს, სჩქეტს, ხალხი მშიერი იხოცება და

აბა ამ დროს ასეთ საქმეს რა მნიშვნელობა უნდა მიეცესო-
ეს შეიძლება იოქვას, მაგრამ იგი იქნება ცალმხროვანი შენიშ-
ვნა. ყოველ დარგს აქვს თავისი მნიშვნელობა, ყოველ ნაწილს
და მხარეს კაცობრიობის ცხოვრებისას საკმარისი მნიშვნელობა
აქვს მეცნიერულ ისტორიის ასპარეზზე, ასევე აქვს მნიშვნე-
ლობა მუსიკას. ამის მნიშვნელობას მისწვდება მხოლოდ ღრმად
განათლებული კაცი, წიგნებ ნაკითხი. ეს რომ ასე არ ყოფი-
ლიყოს: უამისოდ იგინი იმოღვანა ფულსაც არ შესწირავდნენ
ასეთ საქმეს. ესეც სახელია ქართველთა ქვეყანაში მცხოვრებ
უცხო ტოათა წინაშე.

ჩვენ, ქართველთა შეძლებულ პირთა ცხოვრების არსებობა
და მის მიმდინარეობა საქებია უფრო მაშინ, როცა შეძლების
მექონ პირთა რიცხვი განათლებულ პირთაგან შესდგება. საქმე
ის არის, თორემ ჩვენს დროში, ხშირად სიმდიდრეს გაუნათ-
ლებელ პირის ხელში არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ამის
დასამტკიცებელს მაგალითს აქ მრავლად მოვიყვანდი, მაგრამ
ამ მარტივ მხარეზედ რა საჭიროა ლაპარაკი, როცა ეს უამი-
სოდაც ყველა თვალ-ხილულმაც უნდა აცოდეს. ბევრს აქვდა
დიდი შეძლება, მაგრამ რა იქმნა, მან თავის გამოუცდელიობით
და გაუნათლებლობით უკანასკნელ ცუდს ხიფათს წააწყდა.
მთელი შეძლება ან ხელიდან წაუვიდა, ან გაფლანგა, თუ შე-
სწირა ვისმეს, ისიც ისეთ საქმეს, ან ისეთ კერძო პირს, რომ-
მელსაც ჩვენი ცხოვრების ასპარეზზედ ვერავითარი ადამიანური
მნიშვნელობა ვერ მიენიჭება, იგი უმეცარის კაცის უმეცრული
შეწირვის ნაყოფია და უმეცრების გარშემოც ტრიალებს.

იყო კიდევ ისეთი მაგალითები, რომ შეძლებულ ქართველთა
თავიანთ სიკვდილის შემდეგ რამდენიმე ფული განათლების
საქმეს შესწირეს, მაგრამ მათაც, რადგანაც არ აქვდათ შე-
საფერი განვითარება და ცოდნა, ამიტომ თვით კანონიერად
ანდერძის წერილიც კი ვერ შეადგინეს და ამიტომ უკანასკნელ
მათი ანდერძის წერილიც გაუქმდა და დანატოვარს საზოგადო-
ხასიათიც წაერთვა. ერთმა მდიდარმა ქართველმა ვაჭარმა რამ-
დენიმე ათი ათასი მანეთი უცხოთ სასწავლებელს დაუტოვა.

და 6000 კიდევ სომხებს. გარდა ამისა იყვნენ ისეთი მდიდრებიც, რომელთაც მთელი ცხოვრება მხოლოდ თავიანთ ბრაზის წყალობით შესწირეს ისეთ საქმეს, რაც ქართველთ ყელის გამოჭრათ უნდათ ჩაითვალოს. ესეც რასაკვირველია კვალად და კვალად ჩვენი გამოუცდელიობის და უმეცრების ბრალია. გულმოსულობა და ბრაზი არ შეჭფერის დაქვეითებულ ქვეყნის და ერის შვილს. ამაზედ ქართველებს დიდი დაფიქრება გვინდა, დროა, რომ გონს მოვიდეთ, დროა თვალი გავახილოთ და ჩვენის სამშობლო ქვეყნის საქმეებს ჭეშმარიტი ქომაგობა გაუწიოთ, დროა უკვე. ამ სამსახურს აუცილებლად ითხოვს ჩვენთ მდაბიოთა განკაცების საქმე, მათი ფეხზედ დაყენების და სხვა. ნუ თუ ჩვენს წასახალისებლად სტეფანე კონსტანტინეს ძის საშაგალითო მხარეები არ კმარა, ნუ თუ ამ უკვდავ პირის მოქმედებამ არ უნდა გაგვაფრთხილოს, დროა უკვე, დროა ბატონებო!.

სტეფანე და მისი ძმები მძინარ ქართველთაგან ერთობ შორსა დგანან. იგინი მტკიცედ აჩენენ იმ ნათელ აზრს, რომ მათ კაცობრიობის აგებულებაში ყველა მხარე დს დარგი უაღრესად სწამთ, ყველა საგნის აღორძინებას ნატვრის თვალთ შეჰყურებენ. ამ ყურების დროს, მათ არც გულის წმინდა აუმიღვრეველ გზას ემსახურებიან და ხალხის ცხოვრებაში არც ერთს საჭირო მხარეს არ ივიწყებენ. იგინი ყველა საჭირო მხარეს ერთის თვალთ და ზომით უმზერენ, ყველას საჭირება მათ თავ-თავის კვალად სწამთ. ამიტომაც მათ შესწირეს აუარებელი ფული ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიების აღსაშენებლად. ბათუმში ამათის ფულით გაკეთდა კათოლიკეთ ეკლესია, მართლმადიდებელთ მიეცა დახმარება, თფილისში ორი ეკლესია მთლათ ამითი ფულებით განახლდა, შესწირეს სკოლებს, ღარიბ მოსწავლეთა სასწავლებლათ. ღარიბთ თავშესაფარ, სახლის აღსაშენებლათ, ტფილისში სახალხო სახლის და თეატრის გასაკეთებლათ, სამკითხველოების სასარგებლოთ, მუქთი სასადილოს გასაკეთებლათ, გაჭირვებულ გლეხთა სასარგებლოთ, გაჭირვებულ მუშათა სასარგებლოთ, გაჭირვებულ

ჭალთა სასარგებლოთ, ტფილისის ლარიბ-ლატაკთა სასარგებლოთ, სხვა და სხვა საქველმოქმედო წრეთა სასარგებლოთ, სნეულთა სასარგებლოთ, უსინათლოთა, სახალხო წიგნების გამოსაცემად, ქართულ დრო-გამოცემათა სასარგებლოთ, ისტორიულის და ეთნოგრაფიულის წიგნების გამოსაცემად და მრავალიც სხვანი ენით მოუთვლელნი.

აქ მოთვლილის საქმეთა და დარგთა შეწირულება კარგად აჩენს, რომ სტეფანე კონსტანტინეს ძეს და მის ძმებს, ჯეროვანი, საკმარისი განათლება უნდა ჰქონდეთ მიღებული. უამისოთ მათი კეთილ მოქმედების დედა აზრები ერთის საქმის და საგნის გარეშემო შემოჯგუფდებოდა, ერთი წერტილის გარეშემო იტრიალებდა, მაგრამ არა, მათი პროგრამის მუხლები ირგვლივ ტრიალებენ და ერის ცხოვრებას და მის აგებულობას მრავალნაირის მხრით ევლინებიან მკურნალათ, მალამოთ, ნათელ სანთლათ. ამათ კარგად იციან თავიანთი ადამიანური მოვალეობა, სინდისიერი მიზანი და მიტომაც არის, რომ განათლებული მამულიშვილები თავიანთ სამშობლო ქვეყნის და ერის საქმებსაც განათლებული კაცების ადამიანურის გეგმით ემსახურებიან.

კაცად-კაცურის და თან მეტად მისაბაძის სამაგალითოს ცხოვრების გეგმით სტეფანე და მისი ძმების ოჯახი ნათელის წესებით ბრწყინავს. მათს ოჯახს გარეგან თუ შინაგან ჰმონსია ისეთი ცხოვრების წესები, ისეთი სანუკარი მხარეები, რაც ჩვენდა სამწუხაროდ ჩვენ შეძლებულთ პირთა შორის ასეთი ღირსება ერთობ იშვიათია, თითქმის სანთლით საძებარი. ყოველივე მხარე ჩვენის დიადის ცხოვრების ვითარებისა მათში მოსპობილია, ჩამქრალი, ამ სიმქრალეს ყველა გამცნებული ქართველი კარგად გრძნობს, ყოველმა თვალ-ხილულმა ბრძენმა კარგად იცის, რომ ქართველი კაცის ოჯახის ბევრი, რამ ნათლის იდეებით სავსე მხარეები სრულიად დამხობილია, თითქმის საყოველთად მოსპობილი. ამ სამწუხარო გარემოებას დიდის მწუხარებით უმზერდნენ ყველა ჩვენი ძველი ბრძენი კაცები. თვით პოეტი ვახტანგ ორბელიანი გოდებით

და ცხარეს ცრემლების ღვრით მოიგონებდა ამ საგოდებელ მხარეს. მის გათახსირების და დაღუპვის მიზეზებს პირდაპირ ჩვენს წარჩინებულ გვარიშვილებს აწერდა.

ასევე მწუხარებით უმზერენ მგოსანი აკაკი, ილია ჭავჭავაძე და მრავალიც სხვა წარჩინებული ბრძენი მწერალნი ქართველნი. ასე ნაძლად დახატა ქართველ საზოგადოების უგვა-ნობა ანტ. ფურცელაძემ ერთ წერილში, რომელიც „ივერიაში“ დაისტამბა. ეს პირნი სწორეთ სრულის სიამოვნებით დასტკბე-ბიან ზუბალაშვილის ოჯახის სამაგალითო წესებით. მათს ოჯა-ხში კაცი ნახავს სულის მშვიდობას და გამამხნეველ ძალას, დიდს სასოებას, მათი ოჯახი არის საძირკველი სუფთა მშვიდო-ბისა და კაცთ-მოყვარეობისა, ყოველი მხარე, ყოველი ნაწი-ლი მათის ოჯახისა აღშენებულია ზომიერათ, თავის შესაფე-რად, ვერც ერთს მხარეს, ვერც ერთს საგანს მათს ოჯახში კაცი უადგილოთ და უშესაფეროდ ვერ ნახავს. ყოველივეს თავის ალაგას ნახავთ, თავის დროს, თავის შესაფერად, ვერ ნახავთ ვერც ერთს დარგს უადგილოდ, უმნიშვნელოდ. მათში ერთი მცირე დრო, მცირე წუთიც კი არ დაიკარგება, არა-ფერი უბრალოდ არ გაფუჭდება, ყოველივე მოსახმარი ხმარ-დება თავ-თავის დროს, თავის შესაფერად, ვერ ნახავთ, რომ ერთი მცირე დრო უბრალოდ დაიკარგოს, გაფუჭდეს, ან რას-მეს მოხმარდეს. ამის მხრით, როგორც სტეფანე, ისევე მისი ძმები საქებნი არიან და საზოგადოთ მისაბამნი მრავალთაგან.

ვამბობთ საქები და მისაბამნი არიან მით უფრო, რადგა-ნაც ჩვენს დროში, რამდენს ალაგას სცხოვრობდნენ დიდი შე-ძლების პატრონები, მათი შეძლება თუმცა დიდი აყო, მაგრამ იმოდნათ კი მაინც არა, როგორც ზუბალაშვილებისა. ამიტომ მათ ცხოვრებაში უფრო მეტი მხნეობა და სიამპარტავენე უნდა გამოეჩინათ, მათ უფრო მეტი ღუმილი ჰმართებდათ, ვიდრე ზუბალაშვილებს, მაგრამ არა ჩვენდა სამწუხაროდ, ამ პირებმა თავიანთ ოჯახში სულ ვერ აღმოაჩინეს შესაფერი სავალდე-ბულო ცხოვრების რიგიანი გაგება.

როგორც მოგახსენეთ, სტეფანე და მისი ძმები ჩვენი ცხო-

ვრების ასპარეზზე გამცნებულ ცხოვრების გეგმათ უნდა ჩაითვალოს, მათი ოჯახის და ცხოვრების სამაგალითო თვისება სხვათათვის მისაბამ მაგალითად უნდა გახდეს. უამისოდ კი ვერც ერთი მათგანი ვერ შეიკავებს ცხოვრებას, მათი ცხოვრება უმნიშვნელო იქნება, თუ მათ თან არ ექნებათ დიდი გამოცდილება, დროის შესაფერად განათლება და კაცთა შორის დიდი სიყვარული და სათნოება. ვინც ჩვენს აქმულებას არ დაერწმუნება, ვთხოვ მათ, რომ ზედამხედველობა იქონიონ და მაშინ ყოველივე ნათლად გამოჩნდება, ყოველივე დამტკიცდება, აი ასეთ პირთა სარკეთ და სკოლათა სტეფანეს დამის ძმების ოჯახი უნდა გახდეს, ეს მათთვის საყურადღებოთ უნდა გადიქცეს, ამათგან უნდა ისწავლონ ბევრი რამ საყურადღებო თვისებინი. ამ სანუკარ მხარეების შესწავლით იგინი მკაცრად აღასრულებენ პოეტის შემდეგ სიტყვებს:

„არც კაცი ვარკა, რამ ცოცხალი მკვდაჩსა ემსგავსოს,
იყოს სოფელში, და სოფელს კი არა რა არგოს“.

ეს მცნება თუ აღორძინდა მათში, მაშინ კი შეიძლება, რომ იგინი ასცდენ მოძავალის დაღუპვას, მათი ოჯახი ფეხზედ დადგეს ზუბალაშვილების მსგავსად. უნდა ისიც კი ვსთქვათ, რომ ტფილისში, ზუბალაშვილის ოჯახებს გარდა თითო-ოროლა სხვათა ოჯახებიც არის, რომელნიც ბრწყინვენ ადამიანურის ცხოვრების სამკაულებით. ასეთ ოჯახებთა ვითარება მწერლობაშიც კი ანუსხულა. მაგალითს გვიჩვენებს აკაკის სიტყვაც. ასეთ ოჯახთა ნაყოფი ყველასთვის ცხადია, მიბაძვა ამათი იქმნება მალამო ჩვენის ცხოვრებისა, იგი გამოიღებს შესაფერს ნაყოფს, მის მეოხებით შეიძლება, რომ სამოქალაქო მერმისის ცხოვრებისთვის მთელი რიგიანი ახალი თაობა აღიზარდოს, უამისოდ კი ყოველივე ამაო იქნება. ზუბალაშვილების და სხვათა მისთანა ოჯახების მარტივი მაგალითები ყველასთვის ადვილ დასანახი უნდა იყოს და მისახვედრი, რომ რაც კარგია და ძვირფასი, ის ყველასთვის უნდა არსებობდეს, ყველა უნდა ჰბაძაგდეს მას. ჩვენს დროში, ასეთს

ოჯახების არსებობას დიდი აღმზრდელობითი მხარე უნდა მიეწოდოს.

სტეფანეს და მის ძმების ოჯახში ბევრი რამ საყურადღებო მხარენი სუფევენ, ბევრი მარგალიტი საქმენი. ოდესმე თუ ვრცელი საქართველოს ისტორია დაიწერა, თუ აინუსხა ქართველ ერის ყოველი ნაბიჯი განვითარების და გამცნებისა, იქ, ცხადი საქმეა, რომ ზუბალაშვილების სახლიც შესაფერს ადგილს დაიკავებს. ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც სტეფანე კონსტანტინეს ძის სამაგალითო სამსახურს გაზეთ „ივერიამ“ მოწინავე წერილი უძღვნა. (60 № 1903 წ.). ამათივე ღირსება მთელმა გორის მაზრის თავად-აზნაურებმა საქვეყნოთ აღიარეს; სტეფანეს, იაკობის და პეტრეს მამულისშვილობას მადლიანი, ანუ შესაფერი ქებაც მიუძღვნეს. ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ სტეფანე და მის ძმებისთვის ქება, ღიდება და ცაში ფრენა დიდ რამ საჭიროებას არ შეადგენს, იგინი ამის მნატვრელნი არ არიან.

ეს რომ ჭეშმარიტება არს, ამას ცხადათ ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ მრავალ საქველ-მოქმედო საქმეთა გარდახდის დროს, მათ ერთი სიტყვაც არ უთქვამს არსად საქვეყნოდ, არსად არაფერი გამოუცხადებიათ. მათ ნათლად სწამებიათ, რომ კეთილი საქმე თავის სანთელს-საკმელს ანუ გზას არ დაჰკარგავს, იგი ყოველთვის გამოსცემს თავის სხივებს, არსად არაფერი დაიკარგება. აღიარებულია ძველთა და ახალ მსწავლულ ფილოსოფებთაგან, რომ თუ კი სადმე საქვეყნოთ კეთილი რამ ითესება, იგი დაუკარგველია პატრონისთვისო. ბევრნი გაკვირვებულნიც არიან სტეფანეს ქველ-მოქმედებათა საიდუმლოებით და მიტომ უფრო აქებენ მას. ესეც მაგალითია სხვათა წინაშე.

ხოლო ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ასეთ პირთა ქველ-მოქმედებათა ცნობების განცხადება საჭიროა ყველგან და ნამეტურ ჩვენში, ქართველებში, სადაც არა ვართ ქველ-მოქმედებას მიჩვეულნი, ჩვენში არც ქველ-მოქმედება არის, არც საზოგადოებრივ სულის აღდგენა, არც სიმართლის მძლავრად

ღალადი, არც ჩაგრულთ სიბრალული და მათი შველა, ნაც-
ვლად მის, აქ საქმე ისე გათახსირებულა, რაის გამო ქართვე-
ლი ქართველს სჭამს, ჰმტრობს, ჰლუპავს, მრავალნაირ ოინს
და ხიფათს უშვრება. იქნება სტეფანეს და მის ძმებისთვის
შათს კეთილ სამაგალითო საქმეთ განცხადებას მნიშვნელობა
არ ექმნეს, შეიძლება, მაგრამ ისიც შეიძლება ითქვას, რომ
ამათ საქმეთა განცხადებამ სხვებზედ იქონიოს გავლენა, მნი-
შვნელობა. სხვებს შერცხვეთ ამ გარემოების მეოხებით და
იგინიც სტეფანეს და მის ძმების მსგავსად მოიქცნენ, უკანას-
კნელ მათაც გაიმეტონ რამე და ჩვენს წყლულებსაც უშვე-
ლონ. ვინ იცის, ყველაფერი შეიძლება მოხდეს, ამას მხოლოდ
ცდა უნდა და შეერთებული შრომა.

აბა, ბატონებო, ჩვენ, ქართველნი ისე ვართ დაკნი-
ნებულნი, რომ ასეთ მხარეებითაც კი ვფიქრობთ თვალის
გახილებას, წყალ-წაღებულის ცხოვრებიდამ თავის დაღ-
წევას!.. მეორე, ისიც კი უნდა აინიშნოს თამამად, რომ
ზუბალაშვილების ქველ-მოქმედებათა საქმეებს რამდენათაც
ქართველთ წინაშე აქვს საგვარ-ტომო მნიშვნელობა, იმა-
ზედ მეტი ზომის ფასი მიეცემა ბევრს კერძო ქართველთ წი-
ნაშეც. შესმენილ შეუძლო ქართველი კაცის გული დასევდი-
ანებულია, ყველა მწუხარებით ამბობს, რომ ქართველ კაცს
არ უყვარს საზოგადო საქმეთა პატივის ცემა. მან არ იცის
შეწირვა, იგი ჭამა-სმის გარეშე სხვა არაფერია, იგი საგმობ
არსებობას წარმოადგენს, საძრახისს, არა მარტო დღეს, არა-
მედ იგინი შემდეგაც დაიგმობიან. ხოლო, სტეფანეს და მის
ძმების სამაგალითო საქმიანობის ცნობებით კი ასეთი გულ-
გატეხილი პირი სასოებაზედ მოვა, წელში გაიშლება, შეეცვ-
ლება ბურუსიანი შეხედულობა, ბევრს გაექარვება ქართველი
კაცის უხეირობის ნაღველი, იმედ გადაწყვეტილი. სტეფანე
ზუბალაშვილის მეოხებით ძალით აღფრთოვანდება, სული-
ერად ამაღლდება, მომავლის იმედი თვალთ წინ დაეხატება
და იტყვის, რომ პატივი ბედსა და გარემოებას, რომ ამ ჩვენს
გათახსირებულ დროშიაც კი ქართველთ შორის აღმონჩდა

ისეთი მაღლიანი მამულისშვილი, რომელიც ქართველი არსებულ უხეირობას წინააღმდეგაო მოევილინა, მან დაღეწა ძველებური უხეირო წესების პატივისცემა, რწმენა და მიოაუწყა მრავალთ, რომ ქართველთ არ უნდა ექმნეთ გულთგატეხილი, იგინი თუ დღეს კეთილ საქმეს არას სწირვენ, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ იგინი ამით ბოროტები იყვნენ, გველნი და უმაღლონი. არა, ეს ასე არ არის, იგინი ამას მიჩვეულნი არ არიან. მათ წახალისება უნდა, მაგალითი, რაკი ისინი ასეთ საქმეთა რამეს ნახვენ, მერე მას თითონაც მიჰბაძვენ. დღეს სძინავთ მათ, გაღვიძება კი მოელით.

აი ესეც მაგალითი, ამიტომ სტეფანეს და მის ძმებს ამ მხრითაც კი უნდა მივანიჭოთ სამაგალითო მხარე, ჩვენგან სამადლობელი. ჩვენ ვსახავთ მათ ვითარცა კაცობრივი მოვალეობის სასტიკ აღმასრულებლად, უზადო, უმწიკვლო აღამიანებად. ჩვენ სრული მოიმედენი ვართ. რომ ამათი გულ მოწყალე თვისება ქართველი ერის ცხოვრებაში ძირითად ცვლილებას მოახდენს, იგი აღბეჭდავს თვის დიად მნიშვნელობის ნავალს.

აქ არ შეიძლება არ მოვიყვანოთ შემდეგი: ქართველ კათოლიკეებმა XIX საუკუნის ქართულ მწერლობას და ერს დიდი სიკეთე მოუტანეს, დიდი ვალი დასდეს. მათებური სამაგალითო თვისებანი ქართველებში იშვიათი იყო, ეს დღესაც ისევ საშუალოდ. კათოლიკეთ აღმატებულ თვისების დასამტკიცებლათ კი დავასახელებთ თვით სტეფანეს. ამ პირს ისე სწამს და ენატრება ქართველი ერის სიკეთე და ბედნიერება, როგორც თავიანთის ოჯახის, თავიანთის თავის, ამის ჭეშმარიტებო მათ ცხადათ ემჩნევათ. იგი, როგორც ეტრფის და აფასებს საზოგადოებრივ ხასიათის მექონ ძალას, ისევე ეზყრობა ყოველ კერძო პირს, პიროვნებას, ყველას თავის შესაფერად.

ბოროტომში მას მუშები ერთი ათად დაეჯილდოვებინა. მუშებს სადილი გაემართათ და მე სწორეთ მაშინ შევესწარ, როცა მუშები სტეფანეს და მის ძმების სადღეგრძელოს ხმა-

მალლა მოიხსენებდნენ. ძნელად, რომ სტეფანესაგან სადმე ვინმე შელახულიყოს სიტყვით, საქმით, გინდ სულ უბრალო რამით; იგი სათნოება არის არა მარტო თვისი ღირსების და იმ უტყუარის ქეშმარიტების, რომელსაც ეკუთვნიან თვით მისი წინაპარნიც. სტეფანე ჩვენს მიბინდულ ცხოვრებაში ქველ-მოქმედების ლამპარია, იგი მაგალითია დიდთა საქმეთა, მის მოქმედებას მრავალნი შემოსვენ მემდევის სატყვებით:

„გინა ადვიდეს მადლსა მას მთასა წმინდასა,
სადაც გადობენ ანგელოზნი ღვთის დიდებას“...

—სულითა წრფელი, მშვიდი გულით, ფიქრთ განაწმენდილ,
ვის არ შეეხა ზაკვის გესლი ძმისა განკითხვად
და სიუყარულით შეიწყაღა ცდომილი ვნებით...
ვინც ამ სოფლის დიდებასა, მზებერ მნათობსა,
მონებრ არ მისდევს, ჭსტნობს რა მის შუქს ფუჭს წარმაგაღსა.
ვინც ძლიერებას ხმითა მადლით ამცნო სიმართლე
და ძმას დაცემულს მისცა ხელი და ადადგინა!..
იგი ადვიდეს მადლსა მას მთასა წმინდასა
ღვთისა დიდების გადობითა ნათელ-მოსილი“.

რა არის ეს სოფელი თუ არ საქმე კეთილი? — ყოველივე ამაოა, ყოველივე კვდება, გარდა კეთილის, სიკეთის, სიმშვიდის, ძმათა სიუყარულის.. დრო გადის, კაცი ბერდება, მერვე კვდება, შემდეგში იგი ისე ისპობა, რომ ვითამც არც კი დაბადებულყოფს... არ კვდება მხოლოდ მის კეთილ საქმეთ ხსენება, ეს შთება საუკუნოდ. მას ბევრი პატივისმკემი და მიმბაძავნი უჩნდებიან, იგინი ამას მტკიცედ ინერგვენ გულში, ამ დანერგვის საშუალებით იგინი შედიან შეუძლო ძმათა მდგომარეობაში, მათს გულსა და სულში, მის საშუალებით კაცის გამათახსირებელ ძალასაც ჯუროვან ყურადღებას აპყრობენ, უკანასკნელ, მათ მკურნალებათ ხდებიან...

რა უნდა წაიღოს კაცმა, რა უნდა დაშთეს აქ მას თუ არა საქმე კეთილი, წმინდა გული, დაცემულის შველა, აღდგენა და გამაგრება, რომლის მსგავსი საქმენიც სტეფანეს მრავლად უკეთებია... ჩვენ სრული იმედი გვაქვს, რომ სტე-

ფანე კონსტანტინეს ძე თავის მამულიშვილოურს მოვალეობას ყოველთვის პატივის ცემით აღასრულებს. ამას ფიქრი არ უნდა, რადგანაც მისი გული სწორედ ამ წმიდა მცნების მარგალიტებით ნარნარებს, ამით არის სავსე, ეს მის უზესთაეს სალაროს შეადგენს, სუფთა საუნჯეს... ასეთი საშვილიშვილო უკვდავი ძეგლი, უკვდავი ჯილდოც ჩვენს მიბინდულს საზოგადოებაში მეტად იშვიათი საქმეა, ერთის სიცყვით, სტეფანეს ეს მაგალითი ქართველების ცხოვრებაში დიდ მანათობელ ძალად უნდა ჩაითვალოს; ღამის გუშაგ ვარსკვლავად ჩვენის დაცემულის და გათახსირებულის ქართველის კაცის ცხოვრების ასპარეზზედ. განსაკუთრებით საყურადღებო და სასიხარულოა ის გარემოებაც, რომ წმინდის მამულის შვილობით სტეფანეს მისი ძმები ლევან, პეტრე და იაკობიც მხარ და მხარ მისდევენ.

ჩვენ, ჩვენის მოსაზრებით ყოველ კაცის შრომას და ღირსებას დიდათ ვაფასებთ. ამის მოვალეა ყველა. ისტორია არის ერის საუნჯე, კარი იმ სალაროსი, სადაც ყოველს ცნობას ავს, თუ კარგს ალაგი ეძლევა და საყოველთაოდ, ანუ საუკუნოდ ინუსხება. ისტორია არის კარი სიბრძნისა, ხსოვნისა და ადამიანის გონების გაფხიზლების და წაქეზებისა. ჩვენ მოვალენი ვართ, რომ ჩვენის ქვეყნის ძეთა შორის რაც კი სასარგებლო ვნახოთ, ყველა იგი უნდა ავნუსხოთ და შთამომავლობას გარდავსცეთ. კეთილის მოღვაწეს ქართველის არც ერთი ნაბიჯი არ უნდა დავტოვოთ უყურადღებოთ. იგი ისტორიას უნდა გარდავცეთ. ამიტომ საჭიროა, რომ ჩვენ, ქართველებმა, არსად არაფერი მივსცეთ დავიწყებას, ყოველი ქართველი საზოგადო საქმეთა ცნობანი, ვინც უნდა იყოს იგი: მწერალი, მგოსანი, მოღვაწე, მრეწველი და ვაჭარი, უნდა აღვნიშნოთ. სტეფანე კონსტანტინეს ძის ადამიანური მოქმედება არის ასეთ საქმეთა სამკაული, კაცად კაცური ღირსება და ჩვენც ჩვენი დედა აზრების თანახმად ვასრულებთ მხვედრვალს.

წარჩინებულ სამაგალითო კაცთა მოქმედების ცნობები

აქსად და არას დროს არ უნდა იქმნეს დავიწყებული და უყურადღებოთ დატოვებული. ჩვენს დროში ადვილი საქმე არ არის, რომ კაცმა რამე გაიმეტოს და სხვებს შესწიროს, ეს ხომ იშვიათია, და იშვიათია ის სამაგალითო საქმეც, რომ შეწირვა და იმოდენი ფულის შეწირვა, რამდენსაც სტეფანე, ლევანი, პეტრე და იაკობი სწირვენ, ეს ხომ მეტად იშვიათი საქმეა, თითქმის პირველი მაგალითია ჩვენში. ამიტომ სტეფანე კონსტანტინეს ძე ლელანი, პეტრე და იაკობი საქებნი არიან ჩვენგან და თან მეტად მისაბაძნი და სამაგალითონი. ადრე ჩვენში ასეთ კაცთა რიცხვი სულ არ არსებობდა, მიტომ არც ფასი იცოდნენ მათი, თუმცა აქა-აქ რომ გაჩენილიყვნენ, მაინც მათი მნიშვნელობა არავისთვის იქნებოდა საჭირო და ცნობილი, რადგანაც ასეთ კაცთა კეთილ საქმეთა აღწერის საჭიროება არავის ექნებოდა წარმოდგენილი. ეხლა, როცა ჩვენს სამშობლოში უკვე გაჩნდნენ ასეთი პირები, ამიტომ ჩვენც რასაკვირველია მოვალენი ვართ, რომ მათი ცნობებიც ავსუსხოთ. ღირსეულ ადამიანებს მივუძღვნათ შესაფერი ჯილდო და პატივისცემა.

კვალად, უნდა ითქვას, რომ ყოველ კეთილ საშვილი-შვილო საქმეს თავის შესაფერი გზა და კვალი არ მოაკლდება, თავისი ფასი და მადლი ყოველთვის წინ ექნება გამძღვარებული. ასეთი ჯილდო სტეფანეს, მის ძმებს ერთი ათად აქვთ მოპოვებული. მათი ჯილდოს მადლი და სხვათა მადლობა მადლა სდგას თვით მათგან ბოძებულს შეწირულებათ, მაგალითებრ, მათგან შეწირული ფული სათავად-აზნაურო სკოლის შენობის სასარგებლოდ არის მეტად დიდი, უკუდავი საქმე, დიდი მაგალითი. ამ სკოლის ფეხზედ დაყენება და წარმატება არს სახსარი თბილისის ქართველთ შეუძლო მუშათ და ხელოსანთა შვილების განვითარების, ფეხზედ დადგომისაც, რადგანაც თუმცა ეს სკოლა თავად-აზნაურთა საკუთრებათ ითვლება, მაგრამ იქ ნახევრამდე მოწაფეების ქართველთ ისეთ შეუძლო მუშათ და ხელოსანთ შვილებიც სწავლობენ, რომელნიც თავიანთ შეუძლებლობით ასეთ სკოლაში სხვაგან ვერა ღონის ძიებით ვერ მიაღწევენ.

ამ საქმის და მის პატივისცემის წყალობით ზუბალაშვილებმა დიდი ძეგლი დაიდგეს, ამის წყალობით ქართველებმა მათ აღაგას თითქმის უკვდავების საგვარეულო ტაძარი აღაგეს. მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ სკოლის საქმეს არა მარტო კერძოდ, არამედ საზოგადოთ, მთელი ქართველ ერის ცხოვრებაში. ამ სასწავლებლის საშუალებით ბევრი ქართველი ლატაკი კაცის შვილი მიიღებს სწავლას, თვალებს ხაახელს და ისიც ცხადია, რომ ყოველ ამათგანიც მტკიცედ ჩაინერგავს გულში, როცა სტეფანეს, ისევ მისი ძმების მადლს და სიყვარულს. დარწმუნებული ვარ, რომ ქართველობაში, თიით პატივცემული სტეფანე კონსტანტინეს ძე, ლევან პეტრე და იაკობიც მეესწრებიან ისეთ ქართველთ ახალ თაობის შვილებს, რომელთაც სწავლა ამ ხსენებულს სასწავლებელში ექმნებათ დამთავრებული და მასთან მტკიცე გულში აღბეჭდილი, როგორც სტეფანე კონსტანტინის ძის ხსოვნა, ისევ იმ ძმების, ქართველთ ახალთაობა ასეთ მამულიშვილებს ყოველთვის შესაფერს პატივს უძღვნიან და უკვდავი საქმი გამო ყოველთვის უკვდავათაც მოიხსენებენ. დრო და მისი მიმდინარეობა ბევრს შეძლებულ კაცის სახელს და შეძლებას შესჯამს, ბევრს შემდეგ გმობის დაღი დაესმება და მიეძღვნის, მაზრამ სტეფანეს, და მის ძმების ხსენებას კი საყოველთაოდ უკვდავათ დაშთება, მათ ყოველთვის მედიდურებით მოიხსენებს მთელი ქართველთ ეუი—საქართველო...

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი

1860—1904 წ.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე მეტად მაღალ ბუნებოვანი თვისებისა იყო. დიდი სიყვარული აქვდა არა მარტო ქართველობის და საქართველოსი, არამედ მთელის კაცობრიობისა. მისი ჰაზროვნების და დახასიათების შესახებ ჩვენ მკითხველს თავს არ შევაწყენთ. მოვიყვანთ აქ რამდენსამე მის შენიშვნებს და სიტყვებს, რომელიც მას სხვა და სხვა დროს განუზიარებია ხოლმე.

ერთ ქართულ დრო-გამოცემას მცირედ გაჭირება აქვდა, ამის თავიდან ასაცილებლად მიმართეს სტეფანე კონსტანტინეს ძეს და 1000 მან. სთხოვეს. ეს ფული ერთხნობის სათხოვარი იყო, მეტს არას სთხოვდენ შემდეგში. ამ თხოვნას ყურადღება მიაქცია, თხოვნა შეიწყნარა და სთქვა შემდეგი სიტყვა:

„მე მზათა ვარ, რომ ამ გაზეთს არამც თუ ერთხნობით დავეხმარო, არამედ მუდამ, ვიდრე ფეხზედ დადგება. მე დიდათ პატივს ვსცემ ქართველის თუ სხვა ტომის მუშათა და ხელოსანთა განათლებას, განკაცებას. ოღონდ ისწავლონ რამე, ოღონდ ასწავლოს ვინმემ ამ მუშებს და ხელოსნებს და მე ყოველთვის მადლობელი ვიქნები. რა უფრო უნდა იყოს კარგი, ის რომ მუშა და ხელოსანი უმეცარი და გაუგონარი იყოს, თუ გაგებული და პატიოსანი? რასაკვირველია, კარგი და პატიოსანია საჭირო. აბა მეც ამათის განკარგებისთვის როგორ დავიშურებ რამეს, ეცადონ, რომ კარგი წერილები სწერონ, ხალხი მოამზადონ ცოდნით, ერთმანერთის სიყვარულით, პატიოსნებით და ვინ იქნება ისეთი, რომ ასეთ კეთილ

საქმისთვის დახმარება არ მისცენ. მოგახსენებთ, რომ მუშების და ხელოსნების განკაცებისათვის მე არას დავიშურებ და არამც თუ ერთხნობით, არამედ ყოველთვის მივცემ 1000 მ.“.

სამწუხაროდ ჩვენდა ამ გაზეთმა დიდ ხანს ვერ გასძლო, თორემ მას სტეფანეს დახმარება არას ღროს არ დააკლდებოდა.

ერთ ღროს „მოგზაურისთვის“ დახმარება სთხოვეს, თხოვნა დიდის სიამოვნებით მიიღო, რედაქტორს ფული გაუგზავნა და შემდგომ ამის, როდესაც სტეფანეს მადლობა გადუხადა, მაშინ მადლობის სამაგიეროდ სტეფანემ ეს სიტყვა სთქვა:

„მეც მადლობელი ვარ, რომ ჩვენს მამა-პაპათა ცნობებს აგროვებთ და ბეჭდავთ. მოგეხსენებათ კარგად, რომ მეტად გრილი ღრო დადგა, ჩვენი, ქართველობის ყოველივე ძველი ამბები და ფაქტები იკარგება, მისი პატრონი და შემკრებნი ცოტანი არიან, აი, ქართველ კათოლიკობაზედ სულ დაიკარგებოდა ამბები, რომ არ შეკრებილიყო. მე მზათა ვარ, რომ საქართველოს ისტორიული წიგნების დასაბეჭდათ, ძველი ამბების და წიგნების აღსადგენათ ყოველთვის დაგეხმაროთ. ამის მეტი რაღა დაგვრჩენია, რომ ისტორიულის წიგნების დასაბეჭდათ დახმარება არ მოგცეთ. მე ყოველთვის მზათა ვარ და გთხოვთ ასეთის საქმეების დასახმარებლად ყოველთვის მომმართოთ. ღმერთსა ვსთხოვ, რომ თქვენმა ჟურნალმა დიდ ხანს იცოცხლოს და „მოგზაურმა“ იმოგზაუროს მთელს საქართველოში. გავრცელდეს ყოველს კუთხეში და ქართველებში გავრცელოს ძველი და ახალი ამბები“.

ივ. როსტომაშვილმა ამაზედ დიდი მადლობა უთხრა.

1903 წ. გაზეთ „ივერიისათვის“ ერთ ღროს დახმარება ეთხოვა რედაქციიდან. ამ დახმარების შესახებ ცნობები მოიკითხა, გაზეთის შინაური გარემოება შეიტყო, დიდათ შესწუხდა, გაუკვირდა და სთქვა შემდეგი:

„მე არ ვიცოდი, თუ „ივერიის“ საქმე ასე იყო. რედაქციის დავალება მე დიდის სიამოვნებით შევასრულე და ფულიც გაუგზავნე. ოღონდ გაზეთის საქმე შემდეგისთვის კარგად წავიდეს და მე მზათა ვარ, რომ ამ გაზეთს ყოველთვის დავე-

ხმარო. არას დროს არ დავივიწყებ ამ გაზეთის ამავს და მნიშვნელობას, მეც ვკითხულობ სიამოვნებით. გაზეთი და მისი გამოცემა ყოველი ერისათვის დიდს საქარობას შეადგენს. გაზეთის კითხვის საშუალებით ნათლდება კაცის გონება და ნამეტურ უბრალო, უსწავლელი კაცის.

სახლს რომ აკოშკები არ აქვნდეს, იქ ხომ მზის სინათლე ვერ მივა, ვერ გაანათებს, ბნელი იქნება, იქ, ბნელა ოთახში ხომ ვერავინ რას დაინახავს, კაცის გონება და სწავლაც ესეა. მე სავალდებულოდ მიმაჩნია რომ ქართველი ჟურნალ-გაზეთები მრავლად იბეჭდოს. რადგანაც ჟურნალ-გაზეთების კითხვით წინაურდება კაცის გონება, კაცის კაცად გცევა მხოლოდ ასეთის საქმეებით შეიძლება წინ წავიდეს. მე თანაუგრძნობ არა მარტო ქართულს „ივერიას“, არამედ ყველა ენის და ტომის გაზეთებსაც, რუსულს, სომხურს და თათრულს. მაგრამ რადგანაც ჩვენ ქართველები ვართ და ჩვენი გაზეთები გვაქვს, ამიტომ ჩვენც მოვალე ვართ, რომ ჩვენებს დავეხმაროთ. მე, ღმერთმანი არც სხვას ვივიწყებ როგორც გითხარით, გაზეთის გამოცემა მზის სინათლეს ჰგავს და ამიტომ „ივერიას“ მე ყოველთვის გაუწყვე ქომაგობას. არ დავივიწყებ“ - სტეფანე კონსტანტინეს ძე წელს, როგორც სთქვა აპრილში, პარისიდან რომ ჩამოვალ, უსათუოდ გადავცემ ჩემს წვლილსო. ასევე სთქვა სოფელ უდელოებზედ. მაგრამ ბედმა აღარ აცალა. ველარ დაბრუნდა მშვიდობით თავის სამშობლოში, ველარც „ივერიას“ მოევლინა მალამოდ.

1903 წ. სტეფანეს ძმას, პეტრე კონსტანტინეს ძეს, მეუღლე გარდაეცვალა. გარდაცვალებულის დასაფლავებას სტეფანე კონსტანტინეს ძე არ დაესწრა ავადმყოფობის გამო. რამდენიმე ხნის შემდეგ თფილისში გაიხლათ და განსვენებულს კათოლიკეთ ეკლესიაში წირვა და პანაშვიდი გარდუხადა. ამ ქალის გარდაცვალებაზედ და საზოგადოთ ეს სიტყვა სთქვა:

— „როგორც სჩანს, ყოველივე უბრალო ყოფილა, ექიმობას და ბებობასაც დიდი რამ არ შესძლებია. გეფიცებით ღმერთს, რომ ჩვენს რძალს სახლში არა აკლდარა. ყოველის

ფრით სრული იყო და ბედნიერი, მაგრამ აი რა მოხდა? ალბად განგება არის მღვთისა და გარემოებისა. თორემ შეგი არ მინახავს და წამიკითხავს კი, რომ მთიულეთს, ფშავს და ზვესურეთში, ქალი თვით მშობიარობისას, თვით არის თავისთავის პატრონი, ისიც მარტოკა, ცალკე აწვევენ, ვიდრე მღვდელი არ მივა და არ განათლავს, მინამდის მას არაფერ მიეკარება. მათში არც ექიმებია არც აკუშერკები, არც ამდენი მოვლა და წამოლობა, მაგრამ მადლობა ღმერთს, მათს საქმეებს არაფერი უბედურება მოსდევს. ყოველივე სიკეთით და მშვიდობით სრულდება. სწორეთ უნდა ითქვას, რომ ალბათ განგება არის, თორემ მათ რამდენი ნაკლი აქვსთ, სიღარიბე, სიციფე და ათასი სხვანი, მაგრამ მადლობა ღმერთს, კარგად არიან, იშვიათია, რომ მათში ვინმე გარდაიცვალოს“.

ამ დროს აქვე გახლდათ სტეფანე კონსტანტინეს ძის ნათესავი დავით ანტონის ძე ზუბალაშვალი, რომელმაც ეს სიტყვა მოისმინა და სტეფანეს მიუგო: დიახ, სწორედ რომ განგება უნდა გახლდესო.

ქართულ სკოლის დახმარების აღმოჩენის შემდეგ, ჩვენ ვნახეთ სააღდგომოდ და ამ საქმის გამო დიდი მადლობა გადაუხადეთ: მადლობა ესიამოვნა და ეს სიტყვა წარმოსთქვა: „მეტად დიდი შენობა დაუწყვიან. ცხვედაძეს, ამისთანა შენობას მილიონი უნდა და აქვი ესენი არსად არის. მეტად კარგი საქმეკია, იქნება ამ უკოლით მაინც გვეშველოს რამე, რომ ჩვენი თავად-აზნაურის შვილები კარგად გამოიზარდონ. მე ძალიან მცხვენიან და მერიდება, როცა გაზეთებში ვკითხულობ, რომ ამა და ამ ქართველ თავადის, თუ აზნაურის შვილმა ესა და ეს ცუდი საქმე, ქურდობა და კაცის კვლა ჩაიდინაო. ნეტა ესენი კი შემცირდეს მათში, ნეტავი კარგი, სასარგებლო კაცები გამრავლდეს მათში, მოისპოს ცუდ ხალხთა რიცხვი, თორემ სირცხვილია ჩვენთვის, კარგი არ არის, რომ თითო ოროლა პირისაგან მთელი თავად-აზნაურობა რცხვება უცხო ხალხის წინაშე.“

დიახ, ამათვის მეც მოვალედ მიმაჩნია, რომ ყოველმა

ჩვენთაგანმა თითო აგური მიიტანოს და დადოს, მე ჩემი აგურები მივიტანე და ასევე ჩემმა ძმებმაც. კიდევაც მივიტანთ“.

სახალხო თეატრის კეთების გამო სთქვა შემდეგი: „თეატრიც იგივეა, რაც ეკლესია და სკოლა. საჭიროა რომ საწყალი ხალხისთვისაც კარგი თიატრი იყოს, კაი თამაშობა. იქ მარტო თიატრი არ იქნება, იქ ბიბლოთეკაც იქნება და მუქთი საჩაიეც. ზოგი ერთი მღვდელი საყვედურს იძლევა, რომ თეატრს რათ აკეთებთო. ეკლესიებს დაეხმარეთო. მე ვუთხარი, რომ აკი ჯერეთ ბათუმში და სხვაგანაც ეკლესიები გავაკეთეთო. სულ ხომ ეკლესიებს არ გავაკეთებთ, ეხლა თიატრს ვაკეთებთ და მერე სასწავლებლებს გავაკეთებთ, სულ ერთი საქმე არ იქნებაო“.

ეს სიტყვა უთხრა ერთს ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარს.

ერხელ მე სიტყვა მოვახსენე, რომ კარგი იქნებოდა, რომ ნ. ზუბალაშვილს იმოდოლი ფული ქალაქის გამგეობისთვისკი არ გადაეცა, არამედ ახალციხეში, ქართველ კათოლიკეთათვის შეეწირა, რათა იქ სკოლები დაეხსნათ. სტეფანე კონსტანტინეს ძემ მოისმინა ეს სიტყვა და შემდეგ ამის სთქვა.

„არა, ჩემო ზაქრია, ესეც საჭიროა, ქალაქში ბევრია საწყალი, მოხუცებული ქალი, თუ კაცი, შეუძლონი, ღარიბები, სნეულები, უპატრონები. ესეც საჭიროა, ესენიც ცოდონი არიან, რომ არავინ შეიბრალოს. კარგი, გინდ რომ ასე არ იყოს, და რასაც შენ ამბობ ისე ყოფილიყოს, მერე, აბა მიიახარი, იქით ვისთვის და სად უნდა გადაეცა ეს ამოდელი ფული. ვინ მოუვლიდა მას და ვინ შეინახავდა, არავინ, ღმერთმანი. ნახევარი არ მოხმარდებოდა დანიშნულს საქმეს, სულ სხვები გაათავებდენ“.

1904 წ. აპრილის 13, ვნახეთ, მივართვით მათი გვარის ისტორია და სხვა წიგნებიც. ამაზედ მადლობა უთხარი. და თან დავავალე, რომ თქვენი ბიოგრაფია მეორედ უნდა დავ-

ბექლო და თუ შეიძლება ცნობები გვიბოძეთ, რომ შევაფასოთ მეთქი. მან მადლობა მითხრა და სთქვა შემდეგი სიტყვა:

„გმადლოთ ჩემი ბიოგრაფიის დაბეჭდვისთვის, პარიჟიდან რომ დაებრუნდები, მაშინ გადმოგცემთ და შეავსეთ, მხოლოდ გთხოვთ გეთაყვა, რომ გაზეთებში ქების, ამბების ცნობების ბეჭდვას თავი დაანებოთ. შენ გეთაყვა, ეს არ დაივიწყოთ. მე სიკეთეს იმიტომ კი არ ვშვრები, რომ გაზეთებში მაქონ, არამედ იმიტომ ვასრულებ ამას, რომ მე მოვალედ მიმაჩნია ჩემი თავი. მე თუ ვიცოცხლე დიდხანს, დამერწმუნეთ, რომ ეს სიცოცხლე მენატრება მხოლოდ იმისთვის, რომ ჩემს ქვეყანას და ხალხს ვემსახურო, სიკეთე დავთესო. ამის მეტი, ღმერთმანი, მე არაფერი წამყვება. სიკეთე დაუკარგელია“.

ისტორიის შესახებ დიდი მადლობელი იყო. ზოგი ერთ კითხვების და პავლე შაჰყულიანის გამო სიტყვა ჩამოვარდა და მერე ქართველ-სომეხთა ბჭობაზედ სთქვა შემდეგი:

„გთხოვთ, რომ მტრობის და შურის გავრცელებას ერთმანეთში თავი გაანებოთ, ეს არც სომხებს შეჰფერის და არც ქართველებს, აბა როგორ შეიძლება ჩვენი მტრობა და შური, ისე ახლო ვინ არის ქართველთან, როგორც სომეხი, ისევე სომხებთან ქართველები. ძველადგანვე ყოველთვის ერთად უცხოვრიათ, ერთმანეთს ჰგვანან სახით, ენით და აბა ეს როგორ შეიძლება, რომ ერთმანეთზედ გადაკიდებულნი იყვნენ, გაზეთებში როცა ასეთ ცნობებს ვკითხულობ, ეს მე ერთობ მწყინს და მეჯავრება. არ არის კარგი.“

ჩვენც ყოველთვის მათი პატივისცემა და სიყვარული გვქონია, მამაჩემ, პაპაჩემს და მთლად ჩვენს საგვარეულო ბიძებს, ყოველთვის ახლოს გვიცხოვრია და სომხებთან ნათესავობაც გვქონია და გვაქს კიდევაც და ამიტომ კარგი იქმნება, რომ ჩვენი თუ სხვა ქართველ კათოლიკეთა შესახებ წერილებში სომხობაზედ არაფერი დასტამბოთ ცუდრ და სამტრო. გეფიცებით ღმერთს, რომ სიყვარული ვარდსა ჰგავს და მისი სუნი კიდევ ჩვენთვის საჭირო არის, ისევე ჩვენც, სომხებსაც

რუსებსაც და თათრებსაც ერთმანერთში სიყვარული უნდა ჰვაქვნიდეს. მე დიდათ მწყინს მტრობა“.

ასეთი შინაარსის ერთი პატარა წერილი სტეფანე კონსტანტინეს ძემ ამ გაზაფხულს „ივერიის“ რედაქციასაც მოსწერა. წელსვე მეტად გახარებული იყო ყვირილაში ქართული თიატრის გაკეთების გამო და პარიჟიდან დაბრუნების შემდეგ წევრათ აპირებდა ჩაწერას, ასევე მოიკითხა ახალციხის მაზრის სოფ. უდის ქართველ კათოლიკეთა ეკკლესიის ამშენებლთა კომიტეტის ადრესი. მე ამ კომიტეტს ვაცნობე და მათ კაცებიც გაუგზავნეს ბაქოს, მაგრამ იმ დროს სტეფანე იქ აღარ გახლდათ. პარიჟში იყო წასული,

სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბალაშვილის ყველა სიტყვებს აქ არ მოვიყვანთ, მის მოკლე მოკლე სიტყვებს ყოველთვის ვიწერდი და ვიხსომებდი მისის ბიოგრაფიის მეორე გამოცემისთვის, მიტომაც ვსწერდი, ვაგროვებდი და ვიხსომებდი ყოველს მის სიტყვას და ჰაზრს.

დღეს, როდესაც სტეფანე კონსტანტინეს ძე ჩვენს წინაშე გულხელდაკრეფილი სძევს დღეს როდესაც მთელი ქართველობა ესალმება თავის საყვარელს შვილს, თავის მეჭირნახულე გულ შემატკივარს, მაშინ ვგონებთ მის მაღალ ადამიანური ვითარების გასაცნობათ ესეც კმარა, ეს სიტყვებიც ნათლად ხატვენ. სტეფანე კონსტანტინეს ძე ისეთის თვისების იყო, რომ, მცნობთა და გაჭირებულთ დახმარება თვითონვე იცოდა, სხვის თხოვნა ერიდებოდა, ამას მაღლი არა აქვსო, თვით სძებნიდა გაჭირებულთ და თვითვე იცოდა დრო და დრო დახმარება. „წერაკითხვის სამართველოს“ 25 წლის დღესასწაულის შესახებ სთქვა: მე დიდი მაღლობელი ვარ, რომ თვით არა მთხოვეს რაო. გაზეთებში როგორც წავიკითხე თუ არა ამბები, მაშინათვე 10,000 მ. გაუგზავნეო. „წერაკითხვის სამართველოს“ როცა ფული გამოუგზავნა, მაშინ ეს წერილიც მოსწერა. ეს წერილიც ქართველურის მამულისშვილობით ნარნარებს.

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობას.

პატივისცემით ვაუწყებ გამგეობას, რომ ჩვენის საზოგადოების 25 წლის ფრიად თვაღთ საჩინოთ და განუწყვეტლის შრომის აღსაბეჭდათ მე განვიზრახე შეძლებისდაგვარად დავეხმარე საზოგადოებას. ამასთანავე გიგზავნათ 10,000 მან. და გთხოვთ მიიღოთ ეს წვლადი ჩემგან, როგორც ერთის გულ შემატკივარ ქართველისაგან.

ღრმად პატივისცემით დაფშთები სტეფანე ზუბალაშვილი. ბაქო.

პარუთენელად უნდა ითქვას, რომ ქართველობამ მეტად საგრძნობელი, მეტად საყურადღებო მამულისშვილი დაკარგა. ამის დაკვირვის სანაცვლოელ და საიმედოო ჩვენ ერთი ის გვახალისებს და გვამაგრებს, რომ ასეთს მადლიანს გზასა და კვალს არც მისი ძმები ეუცხოვებიან, მაგალითებრ: უფროს ძმა ლევანს, პეტრეს და იაკობსაც უზვად აქვსთ გული გამთბარი და გაღვიებული. იმედია, რომ ეს კარგი დედამისის შვილები და კარგად აღზდილი კაცები გაგვიწევენ სტეფანეს მაგიერობას. ამით დასტოვებენ სამირადისოდ ხალხის გულში სტეფანეს ხსენებას უკვდავთ დანერგილს და დამკვიდრებულს, რასაც რაღა ფიქრი უნდა მათს ხსენებასთანაც დიდი ერთობის კავშირი ექმნება.

ამის მოიმედენი ვართ.

ეს წიგნიკი ჩვენ აღრე დავბეჭდეთ. როცა სტეფანე ცოცხალი გახლდათ, ეხლა დავბეჭდეთ მეორედ და ურთავთ შემდეგს: სტეფანე კონსტანტინეს ძე მცირედ ავადმყოფობდა ზოლმე. წელს მაისის თვის დამლევს პარიჟს გაემგზავრა სამკურნალოდ და რომ შეელოება ყოფილიყოს, იქიდან დაბრუნდებოდა აგვისტოს 15 რიცხვებში. სამწუხაროდ, იქ დაედო მის სიცოცხლეს საზღვარი და 14 სექტ. გარდაიცვალა. გვამს მოასვენებენ საქართველოში და თბილისის მათს საგვარეულო სასაფლაოზე დაასაფლავებენ.

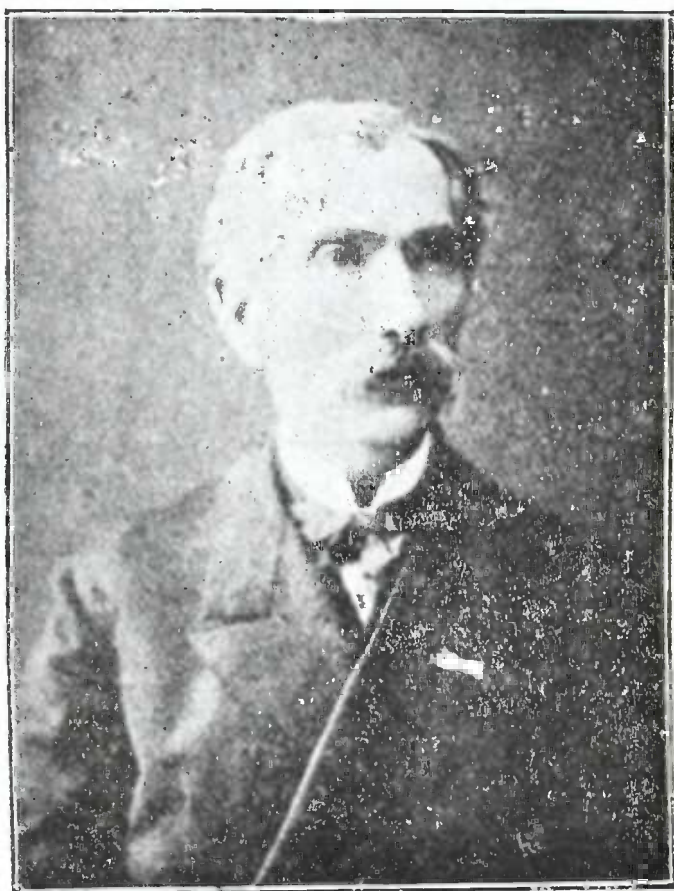
სტეფანე კონსტანტინეს ძეს დიდი სიყვარული აქვდა თავის მშობლების. ეს დედის სურათი მან გადმოგვცა, რომელიც სწორედ ამ ზომით ადრე, დონ დიმიტრი თუმანაშვილს იტალიაში დაუბეჭდავს, ეხლა ჩვენ ვბეჭდავთ ამ სურათს აქვე და თან ურთავთ სტეფანეს მამის კონსტანტინე იაკობის ძის ზუბალაშვილის და თვით განსვენებული სტეფანისაც.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი

1860—1904

მამა სტეფანესი
კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი
1829—1901

347.922
551

ფანი სამი შუბი